

مندی اقرا

شیعری کلاسیکی کوردیدا

حصہ نوری عوہر کاکی

بۆدبەزاندنى جۆرەفا كىتەب: سەردانى: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

پەراي دانلود كىتابەي مەخسۇس مەراجە: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى ، عربى ، فارسى)

شیواز له شیعی کلاسیکی کوردیدا

نیوهی یه که می سه دهی نۆز دهیه م
((له ناوچهی سلیمانی))

حه نوری عمر کاکي

مه ئبه ندی کوردۆلۆجی

هه‌ریمی کوردستان
سه‌رۆکایه‌تی ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران
مه‌ڵبه‌ندی کوردۆلۆجی

- ◆ ناوی کتێب: شێواز له شیعری کلاسیکی کوردیدا
- ◆ بابەت: لیکۆلێنه‌وه له ئه‌ده‌بی کوردی
- ◆ نووسەر: هه‌مه‌ نوری عمر کاکێ
- ◆ پیتچنین: ئاراس حسن احمد
- ◆ دیزاین و سه‌ره‌پرشتیی چاپ: بێیار فه‌ره‌ج کاکێ
- ◆ به‌رگ: ره‌نج شوکری
- ◆ ژماره‌ی سپاردن: ۲۲۰۷ / سالی ۲۰۰۸
- ◆ چاپخانه: تیشک/ چاپی یه‌که‌م، سلێمانی
- ◆ تیراژ: ۱۰۰۰ دانه
- ◆ نرخ: ۳۰۰۰ دینار
- ◆ زنجیره: ۲۱

ناوەرۆك

7	پیشه کی
9-11	بهشی یه کم / شیواز
12	شیواز و زمان
13	شیواز چیه؟
14	چه مکی شیواز
15	چه مکی نوئی شیواز
18	پیناسه ی شیواز
26	شیوازو بابەت
29	شیوازی ئەدەبی
33-35	بهشی دووهم / شیوازی شیعی کلاسیکی کوردی
35	میرنشین ناوچه ی سلیمانی
39	دروستکردنی شاری سلیمانی
41	قوتابخانه ی شیعی ناوچه ی سلیمانی
50	زمانی ئەدەبی یه کگرتوو
64	کاریگه‌ری زمان و ئەدەبیاتی نەتەو موسولمانه دراوسێکان
65	کاریگه‌ری زمان و ئەدەبی عەرەبی
68	کاریگه‌ری زمان و ئەدەبیاتی فارسی
71	کاریگه‌ری زمان و ئەدەبیاتی تورکی
73	کیش و قافیه له قوتابخانه شیعییه‌دا
85-87	بهشی سێیه‌م / شیواز له به‌ره‌می شیعی نالی و سالمو کوردی
89	شیوازی شیعی نالی
94-105	بیروردی، لێکچواندن، ره‌گه‌زدۆزی
105	شیوازی شیعی سالم
106-119	بیروردی، ئالۆزی، شیوه ی هندی
120	شیوازی شیعی کوردی
121-126	روونی، کورتبیری
127	وشه‌و زاواوه‌و لێکسیکۆن
135	سه‌رچاوه‌کان
140	پوخته ی بابەت به زمانی ئینگلیزی

پیشەکی

میژووی ئەدەبی هیچ نەتەویدیەك لەسەر یەك ریباز و شیوە و قوتابخانەییەکی ئەدەبی دیاریکراو نەپۆشستوو، بەلکو لەسەرەتای پەیدا بوونی ژيانی ئەدەبەو هەر سەردەم و قوناغ و ماوەیەك گۆرانیکی ئەدەبی یان سەرەلدان و دروست بوونی ریبازیکی هونەری نوێ لە میژووی ئەدەبدا روویداو، دیارترین و گرنگترین قوناغی میژووی ئەدەبی کوردیش لەماوەی سەدەى نۆزدەییەمدا بوو ، ئەویش بەسەرەلدانى بزوتنەویدیەکی ئەدەبی نوێ لە شیعری کلاسیکی کوردیدا لەسەر دەستی سى کەلە شاعیری کورد لەناوچەى سلیمانى ، هەر بەهۆى ئەو گۆرانه بنەرەتى و سەرەکیەویدیە کە ئەم سەردەمە لەمیژووی ئەدەبدا لە هەموو سەردەمەکانى تر زیاتر بۆچوون و لیکۆلینەویدی بەخۆوە بینووە ، بەلام بە گشتى زۆربەى زۆرى ئەو لیکۆلینەوانەش لەجوارچێوەى کلاسیزم و دیارى کردن و ناساندنى قوتابخانەى کلاسیکی و ئەو دەستورانەى لە شیعری کلاسیکیدا پیرەوى کراوە نەچوونەتە دەرەوە ، زۆربەى لیکۆلینەویدەکانیش لەبارەى ژيان و دیارى کردنى هەندى لایەنى هونەرى سەبارەت بە شاعیریك یان چەند شاعیریکی سەر بەم قوتابخانەییە بوون. بە کورتى ئەو لیکۆلینەویدە نووسینانە بەهیچ جوریک مەودای باسەکانیان بەرەو بابەتیکی زانستى وەك شیواز نەبردوووە و نەیانتوانیوە شیوازی تایبەتى ئەم قوتابخانەییە بە گشتى و شیوازی شیعری هەریەكە لەو سى شاعیرە بەتایبەتى دیارى بکەن.

ئەمە لەلایەك ، لەلایەكى تریشەووە گەلى لایەنى زانستى بە گشتى لە ئەدەبى کوردیدا پشتگوێ خراوە ، یەكێ لەو بابەتە زانستیانە شیوازه كە دەتوانین بلیین وەك لیکۆلینەویدە توێژینەویدیەکی ئەدەبى تا ئیستا كەس ئاوپى لەم لایەنە نەداوەتەو.

ئەمانەو گیانى خزمەت کردن و هەولدانىكى دلسۆزانە بۆ بەرھەمىكى نوێ و پيشكەشکردنى بە ئەدەبەكەمان هانى داين بۆ هەلبژاردنى ئەم بابەتە كە بریتىيە لە ((شیواز لە شیعری کلاسیکی کوردیدا ، نیوەى یەكەمى سەدەى نۆزدەم)) تا بەو ھۆیەو سەرەتایەك بۆ ئەم بابەتە بکەینەووە و بۆچوون و تیروانینیکی راست سەبارەت

به شیوازی ئەو قوتابخانە شیعرییە لەسەر دەستی نالی و سالمو کوریدا دروست بوو پیشان
بەدەین.

بەم جۆرە لیکۆلێنەووە کەمان بابەتی ((شیواز)) ی بەگشتی گرتۆتە خۆو بەتایبەتیش
شیوازی ئەو بزوتنەووە ئەدەبیە و رابەرانی.

بەپێی ئەم مەبەستانە لیکۆلێنەووە کەمان لە سێ بەش پیکھاتووہ:
بەشی یەکەم بەناوی (شیواز) بەپێی رییازی زانستی بەگشتی سەبارەت بە شیواز
دووایین و لە پێوەندی زمانەووە دەسەڵات بە کارە کەمان کردووە و پێوەندی نێوان زمان و
شیوازی دەربڕین، واتە شیوازو زمان، چەمکی کۆن و نوێی شیوازانمان دیاری کردووە،
هەرەھا لەم بەشەدا جیاپوونەووەی بابەتی زانسی و ئەدەبی لەپرووی شیوازەووە باس
کراووە لەشیوازی ئەدەبی دووایین.

لەبەشی دوووەمی لیکۆلێنەووە کەدا لە ژێر ناوێشان (شیوازی قوتابخانە شیعری
کلاسیکی نوێی ناوچەیی سلیمانی)) . هەولمان داووە لەپرووی میژووێیەووە سەبارەت بەو
سەرەدەمە و باری ژبانی شاعیران و لایەنی دەسەڵاتی رامیاری و ئایینی و کاریگەرییان
لەسەر شیوەی خوێندن لە ناوچە کەدا بدوێن، بۆیە بە کورتە باسیکی میرنشین ناوچەیی
سلیمانی سەر دەقی بابەتە کەمان شکاندووە ئینجا لە چۆنییەتی دروست بوونی ئەو
قوتابخانە ئەدەبیە دووایین و سەرەدەم و شوێنمان لە میژووێی ئەدەبدا دیاری کردووە.
تایبەتی و خاسیەتەکانی شیوازی ئەم قوتابخانە شیعرییەمان بەگشتی لەپرووی
کاریگەری زمان و ئەدەبیاتی نەتەووە هاوسێکانەووە پیشان داووە. کیش و قافیەش دوا
باسی ئەم بەشە پیکھێناووە.

بەشی سێیەم تایبەتە بە شیوازی بەرھەمی شیعری ئەو سێ کەلە شاعیرە، بەھۆی
ئەووە کە شیوازی ھەر یەکە جیاوازی لەم بەشە خۆی لەخویدا بوو بە سێ بەشی
بچوکەووە لەھەر بەشی کەدا شیوازی تەبەتەکان و خاسیەتی شیعری یەکێ لەو سێ
شاعیرەمان خستۆتە روو.

بێگومان ئەو ھەول و کۆششە لەم لیکۆلێنەووەیەدا دراووە ھەنگاویکە بۆ بەرھەوایی
ھەنگاوەکانی تر ھەردەم چاوەڕێی ھەول و کۆششی دڵسۆزانەیی ھەموو مامۆستاو
ئەدەب دۆستێکین کە بەگیاڵی پاک و زانستیانەووە پڕوانتە ئەم ھەولەو ھێز و تێنی
زیاتری پێ بەخشێ بە ئامانجی خزمەت کردنیکی دڵسۆزانەیی زمان و ئەدەبە کەمان.

به‌شی یه‌که‌م

شی‌واز

شیواز

سەردتا :

پیش ئەودی راستەوخۆ بچینە ناو باسە سەرەکیە کە مان، بە پیویستی دەزانین سەردتای باسە کە لە خالیکی گەرنگو کەردستە ی خاوی زۆربە ی زانستیه مروڤایەتیه کەنەود دەست پی بکەین کە ئەویش زمانە.

مروڤ هەر لە سەردتای ژیا نییەود پاش ئەودی بەهۆی بزاون و جولانەودی ئەندامەکانی لەشیەود، بۆ دەربڕین و گوزارشت کردن لە پیویستیهکانی ژیا نی زمانى بەکارهیناود.

زمان کلیل گەلی ئالۆزیی ژیا ن بوودە دەستکەوتیکی گەرنگی مروڤایەتیه، هەر بۆیه بە گەلی شیوازو شیودی جوراوجور پیناسە کراود (بینگومان پیناسە ی زانایانی دەروون و زانایانی زمانەوانی و زمانەوان و ئەندازیاری دەنگ و فەیلەسوفەکان ناشی وەك یەك بن لەبەر ئەود زمان دەیان پیناسە ی جیاوازی بۆ کراود)¹ سەردنجامی ئەو لیکۆلینەود و توێژینەود زانستیانە ی لە زانستی زماندا کراون ئەو راستیه دیاری دەکەن کە زمان ئەرکیکی گەرنگی گرتۆتە ئەستۆ ئەویش بریتیه لە گواستنهودی بیریک کە لەودە بەر لە میشکی کەسیکدا هەیه بۆ کەسانیکى دیکە (گوێگر یان خوینەر). بەمە دەوتری ئەرکی زمان، ئەم ئەرکە ی زمانیش دەبێت بەدوو بەشەود، هەردوو بەشە کەش بەناویە کدیدا چوون و تیکەلن ، ئەم دوو بەشەش ئەمانەن :

۱. گوزارشت کردن و دەربڕینی پیویستی و بەرژەودەندیهکانی ژیا نی رۆژانە ی مروڤ.

۲. گوزارشت کردن و دەربڕینی هەست و سۆزی مروڤ.

بینگومان زمان لەسەرەتاود، واتە یەكەم جار، ئەرکی یەكەمیا نی گرتۆتە ئەستۆ، چونکە پیویستیه سەردکیەکانی ژیا ن پیش سۆزو هەست دەکەون. چۆنییهتی دەربڕین و گوزارشت کردن لەو دوو جۆرە ئەرکەش بەگەلی شیودە شیوازی جوراوجور دەردەبرێت.

¹ محمد معروف فتاح، زمانەوانی، هەولێر، ۱۹۸۷، ۴، کتییکی مەنەجیه.

مهیدانی لیکۆلینهوه که ی ئیمه ددکهوێته بهشی دووهمی ئهرکه کانی زمانه وه واته شیوازی دهرپرینی ههست و بیرد گوزارییه کانی مروژ ددگریته وه. له م به شه شدا به ته نیا بهرهمه می ئه ده بان مه به سه ته. زۆربه ی رهنه گران له ودا یه کده گرنه وه که ره گه زه کانی ئه ددب به چوار ره گه ز دیاری ددکه ن که ئه مانه ن : سۆز، واتا، شیواز، ئه ندیشه² لیکۆلینه وه که مان ره گه زی شیواز ددگریته وه له شیعر ی کلاسیکی کوردیدا له نیوه ی یه که می سه ده ی نۆزده م، له ناوچه ی سلیمانی.

شیواز و زمان

که ره سه ی توێژینه وه و لیکۆلینه وه شیواز گه رییه کان بریتیه له وشه و زاراو و رسته. له لیکۆلینه وه و شیکردنه وه ی بهرهمه میکی شیعر ی شاعیر ی یا بهرهمه می سه رده میکی دیاریکراودا ده بی زمان و مامه له کردن له گه ل وشه و زاراوه کاندا و چۆنییه تی دارشتیان بکریت به بنه ما و ته وه ری لیکۆلینه وه. بۆیه پێویسته له لایه نه ریزمانیه کان و واتاو ئامانجی ئه و لایه نه ریزمانیه نه بکۆلینه وه³. چونکه لایه نه ریزمانیه کانی رسته کان له پیکه اتنی زمانه وانی ددکۆلینه وه و ئه نجامه که شی هه ولێ تیگه یشتنی په یوه ندییه لۆژیکه کان و ده ستوره زمانیه کان ددات که ئه و رسته نه یان له سه ر بنیاد نراون، دیسان زۆریه ی کات و اتاکان له ژیر کاریگه ری سروشتی ریکه خستنی بیرد ناوه روکیه کاندا که به شیوه یه ک زیاتر، یان باشتربلێن، به چه ند شیوازیکی جیا جیا دهرده برپرین و گوزارشتیان لێ ده کریت. بیر به ته نیا ناتوانی گوزارشت له واتا و مه به سه ته کان بکات که له لای هه لگری ئه و بیرد هیه، ده بیته ئاوێته و تیگه لاوی زمانیک بیته و له شیوازیکی له بار و گونجاودا دهربرپیت، یه کێک له بنه ماکانی رهنه سازی ئه ویه له ره وانپێشیدا جیاوازی له نیوان بابته و ریباز، ریکه که، ریکگادا بکری، یان ئه و وته و قسه یه ی ده بیژری له گه ل چۆنییه تی ئاراسته کردن و گو کردنی

² احمد امین، النقد الادبی، مجلد ۱-۲، بیروت، ۱۹۶۷، ص ۳۸.

³ وشه ی ریزمان له زانستی زماندا واتایه کی جیاوازی هیه، جگه له و واتایه ی به مانای ریزمان (grammar) دیت، به لام لێردها به مه به سه تی ئه و یاسایانه یه که وه سفی زمان ددکات وک چۆنه به و شیویه وه سفی رسته ددکات و سه ر به زانستی زمانی وه سفیه Discriptive linguistics

ئەو وتەو بېژەيە. ئەم کارەش بەزۆرى بەشىۋەى خوازە (مجاز) دەكرى، باوترىن جوړى خوازەش ئەو وتەيەيە كە دەلى : (زمان بەرگى بىرە) 4. شىۋەى ئەم بىرە بىننە پىش چاۋى خۆمان، كە پىش ئەۋەى لە زار بىتە دەرەۋە پاشان بە چ تەرزى جل و بەرگى زمانى بۆ دەدورىت و بەبەريدا دەكرى. گراهم ھوف ئەم مەبەستەى بەھىنانەۋەى پارچەيەك لە پىشەكى چامەكەى (درايدن) روون كىرەتەۋە كە بەناۋى (سالى سەيرو سەمەرە) يان (سالى سەرسورھىنەر = العام العجيب) ۋەيە. كە تىادا دەلى (يەكەم بەختىارى شاعىر ئەۋەيە كە بىرىك لە خەيالى خۇيدا دەدۆزىتەۋە، بەختىارى دوۋەم لەۋىنە كىشان و دىارى كىرنى ئەو بىرەدايە (ۋەرگرتن و دارشتنى ئەو بىرە) سىيەمىشان لە ئاشكرا كىرن و دەرپىندايە، يان لە ھونەرى پۆشاك و ئارايشت كىرنى ئەو بىرەدايە كە ئەم واتە شاعىر بە وشەى گونجاۋى بىدەنگ و واتادار دەپازىننىتەۋە 5 بەپىي ئەم تىۋرە يىە بە ئاسانى دەتوانىن شىۋاز دىارى بىكەين و بزائىن شىۋاز كامەيانە ؟ زمان جل و بەرگى بىرە... ، شىۋازىش چۆنىيەتى تان و پۆۋ چىن و دروۋنى تايىبەتى ئەو جل و بەرگەيە.

شىۋاز چىيە ؟

ۋشەى شىۋاز - Style - زاراۋەيەكى كۆنە لەسەرەتاي سەرھەلدانى بىرە ئەدەبىيەكانەۋە سەرى ھەلداۋە، لە وشەى (Stylus) ى گرىكە لاتىنىيەۋە ھاتوۋە. ستىلۇس لەزمانى يۆنانىدا بەئالەتتىك دەۋترا يان تىغىكى مەعدەنى يان دارىك يان پارچە عاجى كە لەكۇندا ۋەك شىۋەى قەلەم دروست دەكرا و لەسەر پارچە مۆمىكى پانكراۋە نووسىن و ۋىنەيان پىدەكىشا 6. لەزمان و ئەدەبى عەرەبىدا (ئوسلوب) بەۋاتاۋ مەبەستى رىگا، رىپەرە، رىچكە، رىياز، . . . ھتد (الطريقة، المنوال، الجهة، المذهب، القالب) 7 بەكار ھاتوۋە.

4 گراهم ھاف، السلوب و الاسلوبية، ترجمة كاظم سعدالدين، بغداد، ۱۹۸۵، ص ۲۰.

5 سەرچاۋەى پىشۋو، ص ۲۰.

6 محمد تقى بھار (ملك الشعراء)، سبك شناسى، تاريخ تطور نثر فارسى، جلد اول، چاپ دوم ۱۳۳۷، ص د.

7 لسان العرب، (سلب).

له زمانى كوردیدا بهواتای ریگا، ریباز، رپړه و شپوه و خوړه و شت و هلسوكهوت، ههچهنده وكو بابهيكي ئهدهب بهكارنه هاتوه له ليكولينهوه و نووسيندا، بهلام بهگشتى به و اتايناهى سهرهوه روښتووه.

له زمانو ئهدهبى فارسيدا به (سبك) ناوبراوه، سبك له زاراهى ئهدهبیدا بریتیه له ریبازیکی تاییهتی بۆ تیگه‌یشتن و تیگه‌یاندن بههوی رستهی لهبارو گونجاو ههلبژاردنی وشو و شپوهی توژینهوه‌یهکی تاییهتی بۆ تیگه‌یاندنی خوینهر 8. بهگشتی شیواز له بابته ئهدهبیهکاندا بۆ دهربرین و گوزارشت کردن و چۆنییهتی گه‌یاندنی بیرو مه‌بهستی یا چۆنییهتی دووان و قسه‌کردن یا نووسین به‌کار هاتووه، جگه لهمه له بابتهتی زانستیشدا زاناكان (شیواز) به‌کار دینن بۆ ریبازی ليكولينهوهی زانستی.

چەمکی شیواز

۱. چەمکی کۆنی شیواز :

شیواز چەمکو مه‌فهومیکی کۆنی هه‌یه، له‌سهره‌تاوه به‌گه‌لی و اتاو مه‌به‌ست به‌کار هاتووه، له‌لای گریکه‌کان چەمکی شیواز زیاتر په‌یوه‌ندی به‌بابته‌تی زانستی ره‌وانبێژیهوه هه‌بووه تا هونه‌ری شیعر، هیچ هۆیه‌کی دیارو تاییه‌تیش نه‌بووه بۆ ئهم دانه‌پال ره‌وانبێژیه‌ش ته‌نیا ئه‌وه‌نه‌بی که شیوازیان به‌به‌شیک له هونه‌ری قایل پی کردن (اقناع) زانیووه⁹. له‌به‌ر ئهم هۆیه به‌گشتی باسکردنی شیواز له‌گه‌ل بابته‌تی دواندن (خطابه‌)دا هاتووه. ئه‌رستۆ له‌ وتاری سییه‌م و هه‌شته‌م، بنچینه‌کانی دواندن کۆنتیلیان له‌بابته‌ ره‌وانبێژی ده‌لی (له‌دواندا ده‌بی ئاگاداری ئه‌مانه‌ بین : یه‌که‌م هۆکارو که‌ره‌سته‌کانی قایل پی کردن، دوهم شیواز یان ئه‌و زمانه‌ی که به‌کاردی، سییه‌م ریک‌خستنی وته‌کان)¹⁰. ره‌وانبێژی کۆن جیاوازی له‌ نیوان بابته‌ته‌کانی هونه‌ری دواندندا

⁸ سبك شناسی، جلد اول، ص د.

⁹ الاسلوب و الاسلوبیه، ص ۱۹.

¹⁰ د. محمد غنیمی هلال، النقد الادبی الحديث، بیروت، ۱۹۷۳، ص ۱۱۷.

کردوو و هەر بابەتەو جۆرە شیوازیکی تایبەت و جودای بۆ دیاری کردوو. هەر بابەتەو وشە و زاراوەیەکی تایبەتی خۆی هەیە و جیاوازی لە بابەتیکی دیکە¹¹.

بەلوم فێلد لە وتاری (سیماکانی زمانەوانی لە زانستدا) دەڵێ (دیاردەیەکی دراو و باوەرپێکرای زمانەوانی ئەوەیە کە ئەگەر شیوەی دەرپرێنەکان جیاواز بوون، هەمیشە واتاکانیش جیاواز دەبن¹². ئەگەرچی واتاو مەبەستی شیوازی لەکۆندا تەنیا لەچارچێوەی دواندن و هونەرە رەوانبێژیەکاندا بوون، بەلام لەوێشدا بێگومان هەر بابەتەو بەپێی جۆر و شیوەی خۆی جۆرە شیوازیکی تایبەتی هەبوو تەنانەت لە گفتوگۆی روژانەشدا هەر بابەتەو شیوەی دەرپرینیکی تایبەتی هەیە، هەر لەو سەرەتاییەووە بوو تێگەشتو بۆچونەکان بەرامبەر بە شیوازی وەک هەموو بابەتیکی تری ئەدەب و زانست گەشە کردوو و لەو چارچێوەیە دەرچوو بۆ واتاو چەمکیکی نوێ هەنگاوی ناو.

۲. چہ مکی نوی شیواز:

له ماوهی سهدی رابردوودا لیكۆلینهوهو دراستی زمانو شهدهب به جۆریك په‌ری سه‌ندوه و گه‌شهی كردوه تا رادهیهك گه‌یشتۆته په‌یه‌كی بالا له هه‌ندى توێژینه‌وهو لیكۆلینه‌وهی زامانه‌واندا.

میژووی زانستی زمانه‌وانی زنجیریه‌ک له هه‌ولۆ تییکۆشانی شه و زانیانه‌مان بۆ ده‌خاته روو که هه‌ندیکیان له‌پاش لی‌کۆلینه‌وه‌کانیان ده‌گه‌رانه‌وه سه‌ر به‌ره‌مه‌کانیان و ئالۆ گۆری نوییان تی‌دا ده‌کردو که‌م و کورتیه‌کانیان ته‌واو ده‌کرد، به‌مه‌گه‌شه‌یان به‌ که‌رته‌ حیا‌جیا‌کانی شه‌م زانسته‌ ده‌داو به‌ره‌و پی‌شیان ده‌برد. له‌ شه‌نجامی شه‌م هه‌موو لی‌کۆلینه‌وانه‌دا هه‌ر زانیه‌ک قوتا‌بخانه‌ و ری‌بازیکی زانستی زمانه‌وانی بنیاد ده‌نا، بۆ نمونه‌ قوتا‌بخانه‌ی (بلومفیلد) قوتا‌بخانه‌ی جۆمسه‌کی Noam Chomsky¹³.

¹¹ بروانه ل ۱۷ ی ئەم کتیبە.

¹² الاسلوب و الاسلوبية، ص ٢٠.

¹³ (بلوم فیلد) Loenard Bloomfield (۱۸۸۷-۱۹۴۹) یه‌کینه له زاناکانی زانستی زمانه‌وانی له ئەمریکا.

له سه‌ردتای شه‌سته‌کانه‌وه ، شۆرش و گۆرانیك به‌سه‌ر زمانه‌وانیدا هات له شه‌نجامی
 شه‌و گۆرانه‌دا قوتابجانه‌یه‌ك هاته‌ کایه‌وه، به‌ناوی (قوتابجانه‌ی ده‌رکدن و گواسته‌وه =
 المدرسه‌ التحویلیه - التولیدیة Transformational Genevative) 14 واته
 پله‌ی ئیلتیزام به‌سته‌وه‌ی ده‌رپرینه‌ زمانیه‌کان به‌ یاسا ریزمانیه‌کانه‌وه. هه‌روه‌ها
 چۆم‌سکی له‌باره‌ی (پله‌ی ریزمانی)یه‌وه کاریگه‌ریه‌کی گرنگی هه‌بووه له‌سه‌ر
 لیکۆلینه‌وه‌کانی زمانی شه‌ده‌بی و هه‌روه‌ها له‌سه‌ر لیکۆلینه‌وه‌ی شیوازو زمان، یان
 شیواز له‌ زماندا (Style in Language) 15. به‌پێی شه‌م بیرانه‌ی چۆم‌سکی بۆمان
 ده‌رده‌که‌وه‌ی که شه‌م ده‌رپرین و گوزارشتانه له‌ چوارچێوه‌ی شه‌ده‌بدایه و له‌ناو شه‌ده‌ب ناچنه
 ده‌روهه، له‌به‌ر شه‌وه له‌ راستیدا چۆم‌سکی له‌ هه‌ندێ لایه‌نه‌وه له‌ ده‌رپرینی شه‌ده‌بیه‌وه
 نزیک ده‌بێته‌وه 16.

دوا به‌دوای شه‌مان پێویسته‌ سه‌رنج به‌دین له‌ تازه‌ترین گه‌شه‌ی زمانه‌وانی، له‌لای
 لیکۆله‌روه‌وه زاناکانی به‌ریتانیا به‌تاییه‌ت له‌لیکۆلینه‌وه‌وه توێژینه‌وه‌ی دانه‌کانی زماندا
 هه‌روه‌ها له‌ لیکۆلینه‌وه‌ی (گونجاندن و یه‌ک‌خستنی وشه‌کان = توافقیه‌ المفردات =
 Collocations) 17.

شه‌م نمونه‌یه‌ی خواره‌وه له‌رێک‌خستو ریزکردنی وشه‌کاندا، گونجانو جووت بوون
 نیشان ده‌دات هه‌روه‌ها جیاوازی رێک‌خسته‌که‌ش جیاوازیه له‌ واتادا .
 نمونه‌:

١. پیاوی درێژ

دیواری به‌رز

(چۆم‌سکی) (Noam Chomsky) زانای زمانه‌وانی هاوچه‌رخ گرنگی به‌گه‌لی لایه‌ن داوه، زمانه‌وانی

خسته ژێر تیشکی لۆژیک و فه‌لسه‌فه.

14 روجر فاولر، نظریه‌ اللسانیات و ه‌ر‌اسة‌ الادب، ترجمه‌ د. سلمان الواسطی، الثقافه‌ الاجنبیه، العدد الاول،

السنة الثانية، ١٩٨٢، ص ٨٣.

15 سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٨٣.

16 سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٨٤-٨٥.

17 روجر فاولر، نظریه‌ اللسانیات و ه‌ر‌اسة‌ الادب، ترجمه‌ د. سلمان الواسطی، الثقافه‌ الاجنبیه، العدد الاول،

السنة الثانية، ١٩٨٢، ص ٨٣.

۲. پیاوی بهرز

دیواری دريژ

ئاوه لئاوی دارپيژراو بهرز له يه که مدامه بهست سيفه تي بلندی و بهرزييه بو دهرخواوه که (وه سفکراوه که)، نه گهر ئاوه لئاوی بهر زمان له جيگای دريژ دانا ئه وکاته تاييه تي و رهوشتيکی تری (پیاو) که دهرده خات. ههروه ها (دريژ) بو دهرخستنی (دیوار) شيويه کی تر ده دات به دیواره که (پیاوی بهرز) به واتای شوین و پله و پایهی بهرز (مه رته به) دی له ناو کۆمه لدا نه ک بالا ی بهرزو دريژ. وه کو تانه و تواغيش به کاردی. دیواری دريژ به واتای به باری دريژیدا دريژه واته ئاسویی نه ک ستونی. ليژدها ئاوه لئاوه کان تاييه تي تي (اتجاه) و درده گرن.

ئهم جۆره ليکۆلینه وهو گه شه کردنه بووه هۆی لابردي هندی پهرده و تارمایی له سه ر رووی ريژمان له کاتی ورد بوونه وه و هسف کردنی دهرپينه زمانيه کاندا. به هۆی ئهم جۆره ليکۆلینه وه چه مکی نوپی شيواز له به ره مه ئه ده بيه کاندا هاته کايه وه، توژينه وه و تيروانيی شيواز گه ريانه سه ريان بو به ره مه می شيعرو ئه دهب کيشا. (شيواز به کاره ينانیکی دينامیکی خوديه وه ک ئه وه وایه زمان کۆمه له بارکه يه کی له يه ک بچراو ييت و شيوازيش کارلي کردنیان له نيواندا پهيدا بکات، ئهم کارلي کردنه وه ک کارلي کردنی که ره سه کيمياويه کان وایه)¹⁸.

له ئه نجامی بوچوون و رای ئه و ره خنه گر و ليکۆله ره وانه ی له مه ر ئهم باب ته وه به ره مه می نو ی و هه لسه نگاندن و شي کردنه وه ی زمانه وانيان له سه ر به ره مه می شاعيراندا ده کرد، واتاو چه مکی شيوازيان له روانگهی زمان و وشه و زاراوه کانه وه روون ده کرده وه و له چۆنييه تي ريکخست و دارشتنی ئه و وشانه وه سه يری به ره مه می ئه ده بيان ده کرد، به لای ئيمه شه وه له گه ل ئه و تاييه تيه ی شيوازا له رووی وشه و زمانه وانيه وه، هونه ره ره وانبيژيه کان له توانا و ده سه لاتي شاعيردا ره نگ و خاسيه تي تاييه تي شيوازی شاعير ده کيشن. چونکه شيواز لای شاعير يان نو سه ر له ئه نجامی ته قينه وه ی ئه و وزه په نگ

¹⁸ د. السلام المسدي، الاسلوبية و النقد الادبي، مجلة الثقافة الاجنبية، العدد الاول، السنة الثانيه، ١٩٨٢،

خواردوووه دى كه له دوو توپى زماندا خوى هشارداوه و له دنياى گريمان و واى دابنين قوتار دهپى و سهردهكيشى بۇ گيتى بهر فراوانى زمان و نهدهب.

پيناسه ي شيواز

كورته باسيكى هندی لهو ههولانهى لهوهوبهر دراون زوربهى ليكولينهوهو باسه زانستيهكان لهبهر نهوهى كه سنورى باسهكانيان ديارى كراوو بهرجهسته و ناشكرايه، پيش ههموو شتيك پينايه بۇ سهر باسى بابتهكهيان دادهنين و گهلپ پيناسه ي جوراو جور بۇ بابتهكهيان دادهنين، بهلام (شيواز) دژى ههموو پيناسه و شى كردنهويهكى تهقليدى دهوهستى.

(ريمى دى گورونت وا بۇ مهسهله ي شيواز دهچى . . . و دهلپ پيناسه كردنى شيواز وهكو نهوه وايه فهردهيهك ئارد بجهينه ناو موستيلهيهكى دروومانوه)¹⁹. بهلام ئيمه ليدهدا وهك ريپازيكي ليكولينهوهى زانستيهكان لهپاش ئهم پيناسهيه چونكه به گرنگى دهزائين ديينه سهر هندی لهو پيناسه و باسانه ي كه لهبابته شيوازهوه كراوه.

له فهرههنگى نهدهبى J.A.Cuddon دا بهم شيويه له شيواز دوواون : شيواز، ريپازيكي دياريكراوى دهرپينه چ له پهخشان و چ له شيعردا، واته نووسهريكي دياريكراو چون شتهكانى خوى رادهگيهنى، چون نهو زاراوانه ي دهردهبرى. شيكردنهوهو ههلسهنگاندنى شيوازي نووسهريكيان وردبونهوه له چونيته ههلبژاردنى وشهكانى يان دهستهواژهكانى جگه له كهدهستهكانى جوانكارى و رهوانبيژى . . . بۇ نمونه خوازه و ليكچوون يان شيويه چونيته دپرشتنى رستهكان ئاخو جوان و توكمه و ناسكن يان فش و فول و بى روجن جگه له شيوازي پهردگرافهكان لهراستيدا ههموو ديارده و دهستهواژهيهكى بهرجهسته ي زمان دهگريتهوه كه نووسهر بهكارى دههينى.²⁰

J.A Cuddon, A Dictionary of Literary Terms, (London: Andre Deutsch, 1977) P.647

J.A Cuddon, A Dictionary of Literary Terms, (London: Andre Deutsch, 1977) P647

کۆنترین سه‌راوه‌ی عه‌ره‌بی که له‌م بابه‌ته دوا‌بێت (موقه‌دیمه‌ی) ئین خه‌لدوونه. به‌م شیوه‌یه باسی شیواز ده‌کات : (شیواز بریتیه له‌و مه‌کووکه‌ی رسته‌ی پی ده‌ته‌نری، یاخود نه‌و قابله‌ی که تیی ده‌کری، نه‌مه په‌یوه‌ندی به‌ قسه‌وه نییه که مه‌به‌ستی نه‌سلێ مانایه، چونکه نه‌مه‌یان کاری ئیعرابه، هه‌روه‌ها مه‌به‌ستی ته‌واوی ماناش نییه، که له‌ خاسیه‌ته‌کانی ته‌رکیبه نه‌مه‌ش کاری ره‌وانبێژی و ره‌وانکاریه، هه‌روه‌ها په‌یوه‌ندی به‌ کیش و قافیه‌شه‌وه نییه که نه‌مه‌ش کاری عه‌روژه. نه‌م سی زانسته له‌م هونه‌ری شیعریه ده‌چێته ده‌روه، به‌لکه نه‌مه ده‌گه‌رێته‌وه بۆ وینه‌ی بیری (الصورة الذهبية) رسته، که له‌ وشه‌یه‌کی ته‌رکیبه‌کی دروست کردووه، نه‌مه له‌گه‌ل ته‌رکیبی تایبه‌تی ریک ده‌که‌وی. بیر نه‌و وینه‌یه له‌ که‌س و تاکه‌کانی رسته وه‌رده‌گری له‌ خه‌یالی ده‌کا (واته‌ دایده‌رێژی) وه‌ک قالب یا مه‌کووک ئینجا رسته‌ی راست له‌ عه‌ره‌ب وه‌رده‌گری و ره‌چاوی ئیعراب و روونبێژیش ده‌کا. هه‌مووی له‌وه‌دا ریز ده‌کا وه‌ک نه‌وه‌ی به‌نا له‌گه‌ل قابله‌ی ده‌کا، تا قابله‌که‌ پر ده‌بی به‌ رسته‌ی پیویست که مه‌به‌ستی قسه‌ دینیه‌تی دی به‌شیوه‌یه‌کی راست که له‌گه‌ل توانای زامانی عه‌ره‌بیدا بگنجی. هه‌موو هونه‌ریکی قسه‌ شیوازیکی تایبه‌تی خۆی هیه‌ه²¹.

له‌و ده‌قه‌ی سه‌ره‌وه‌دا ده‌توانین سی خالی سه‌ره‌کی گرنه‌ ده‌ستنیشان بکه‌ین :

١. دوولایه‌نی له‌ پیکهاتنی شیوازا جودا کردۆته‌وه، نه‌ویش زانست که بریتیه له‌ ریزمان و ره‌وانبێژی و عه‌روز نه‌مانه له‌ ریکخستنی وته‌کاندا به‌که‌لکمان دیت، لایه‌نی دوهم لایه‌نه هونه‌ریه‌که‌یه که شیوه‌ی دارشتنی شیواز ده‌گرێته‌وه.

٢. شیواز له‌ نه‌سلدا وینه‌ی بیریه، بیر نه‌و وینه‌یه له‌ که‌س و تاکه‌کانی رسته‌وه وه‌رده‌گیری و دایده‌رێژی.

٣. نه‌م وینه‌ بیریه که بنه‌مای سه‌ره‌کی شیوازه رسته‌یه‌کی سه‌ره‌خۆ یا واته‌یه‌کی دیاریکراو نییه، به‌لکه ریگایه‌که له‌ ریگاکانی ده‌رپرین که قسه‌که‌ر یا نووسه‌ر ده‌یگری. عه‌بدول قاهری جورجانی له‌مه‌ر شیوازه‌وه ده‌لی : (شیوه‌ی نووسین، یا شیوه‌ی ئینشا، یا شیوه‌ی هه‌ل‌بژاردنی وشه‌وه ریکخستنی وشه‌یه بۆ ده‌رپرینی مانا بۆ

²¹ مقدمه ابن خلدون، القا‌ه‌یره، ١٣٢٢هـ، ص ٣٢٦-٣٢٧.

مه‌به‌ستی روون کردنه‌وه و کارتێکردن یاخود جوړه ریڅ‌خستنیکى نه‌زم (هه‌لبه‌ست = هۆنراوه) ریڅ‌گى دانانییه‌تى²².

ئه‌حمده‌د شایب ئه‌م پێناسه‌یه‌ی سه‌رده‌وى به‌ چاك داناوه‌ بۆ شیوازی ئه‌ده‌بى به‌ واتایه‌كى گشتى، به‌لام بۆ پێناسه‌ی گشتى شیواز ده‌لى: (ریڅ‌گای ده‌رپرینه) چونكه‌ ئه‌م پێناسه‌یه‌ گشتیه‌ و هه‌موو زانست و هونه‌ره‌كانیش ده‌گرێته‌وه، هه‌ریه‌كه‌یان ریڅ‌گاو ریڅ‌بازێكى تایبه‌تى هه‌یه‌ بۆ ده‌رپرین، كه‌ هونه‌رمه‌ندان په‌یره‌وى ده‌كهن و شاره‌زاییان تێدا هه‌یه‌، وشه‌و كه‌ره‌سته‌كان و هۆكاریه‌ به‌ره‌مه‌ینه‌ره‌كان و شیوه‌كانى له‌ ئاواز و ره‌نگ و كه‌ره‌سته‌ی هونه‌رى به‌كار دێنن و ده‌یانكهن به‌ریڅ‌ه‌ و ریڅ‌باز بۆ ده‌رپرینه‌كانیان. هه‌روه‌ها زاناکانیش له‌ ریڅ‌بازى لێكۆڵینه‌وه‌ی باسه‌ زانستیه‌كاندا ره‌مز و هیماى تایبه‌ت به‌ زانسته‌كانیان هه‌ به‌كار دێنن بۆ ده‌رپرینی زانیاریه‌كانیان²³. شیخ نوری شیخ سالح به‌یه‌كه‌م كه‌س داده‌نری له‌ناو نووسه‌ره‌ كورده‌كاندا كه‌ باسى ئه‌م لایه‌نه‌ی ئه‌ده‌بى كردبى بۆ پێناسه‌ی شیواز ده‌لى: (ئوسلوب به‌ ئه‌و ته‌رزى مه‌خسوسى به‌یانییه‌ ده‌لێن كه‌ هه‌ر خه‌تییه‌ك یاخود هه‌ر موچه‌پرێك ئه‌وى له‌ ده‌ماغایه‌تى ئیفاده‌ی ئه‌كات، هه‌موو خه‌تییه‌ك مالیکى ته‌رزىكى مه‌خسوسى به‌یانه‌)²⁴.

لێره‌دا شیخ نوری شیواز به‌ ته‌رزى ده‌رپرینی ئه‌دیبه‌ داده‌نى و زیاتر شیواز به‌ كه‌سایه‌تى ئه‌دیبه‌وه‌ ده‌به‌ستێته‌وه‌.

گومان له‌وه‌دا نییه‌ كه‌ ئه‌م پێناسه‌ و لێدوانه‌ له‌ باسێكى وا زانستى وه‌ك شیواز به‌تایبه‌ت له‌و كات و سه‌رده‌مه‌دا سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌م هه‌نگاوێكى زانستیه‌ له‌ میژووى ئه‌ده‌بى كوردیدا و ئاو‌پدانه‌وه‌یه‌كه‌ له‌م جوړه‌ زانسته‌ و سه‌ره‌تای ده‌ست پى كردنى ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بیه‌، چونكه‌ له‌وه‌و به‌ر هیچ سه‌رچاوه‌یه‌كى كوردیمان ده‌ست ناكه‌وى كه‌ باسى شیوازی كردبى.

بینگومان شیخ نوری ئه‌م وتارانه‌ی له‌ ئه‌نجامى خوێندنه‌وه‌یه‌كى قوول و كه‌لك و ده‌رگرتن له‌ هه‌ندى سه‌رچاوه‌و كتیبى ئه‌ده‌بیه‌وه‌ و ده‌رگرتووه‌. خو‌شى دان به‌م راستیه‌دا

²² عبدالقاهر الجرجانى، دلائل الاعجاز، بیروت، ۱۹۷۸، ص ۳۶۱.

²³ أحمد شایب، الاسلوب، ط السادسة، القاهرة، ۱۹۶۶، ص ۴۴-۴۵.

²⁴ م. نوری، ادبیات كوردی، اسلوب چیه، ژیان، ۴، ت ۴، ۱۹۲۶.

دەنێ له وتاریکیدا دەلێ : له به عزی کتیبی ئە دە بیە دا ئو سلوب با عتبار . . هتد²⁵. به لام ئەو سەرچاوانە ی دیاری نە کردوو ه کە له بهر دە ستیان بوون و ناوی ئەو به عزه کتیبە ی نە هیناوه . د. کامیل به سیر رای وایه کە سەرچاوه گە لیکی عەرە بی له بهر دە ستایه²⁶ به لگە شی بو راکه ی ئە وهیه کە زۆر به ی ناو نی شان ی با سه کان له بابە تی عیلمی مه عانی عەرە بیدا با سکران، ههروه ها ده لێ شیخ نوری هه می شه با سی وه رگێ راو له ره وان بیژی و فه ساحه ی عەرە بی به چه شیکی وشه یی تۆ مار نا کات، به لکو گیانیکی تازه ده کا به به ریدا²⁷. ئیمه وای به راست ده زانین کە ئەو کتیبە ئە دە بیانه بریتی بوون له کتیبی مه نه هجی کە له قوتا بخانه ی عوسمانییه کاندای خوێنراون، له گە ل چه ند کتیبیکی ئە دە بی تورکی عوسمانی کە شیخ نوری خوێندویه تی ه وه و کاری گه ری هه بو وه له سه ر رۆ شنبیری شیخ نوری و به شیویه کی زانستیانه کە لکی لی وه رگرتوون و به شیوازی خۆی سه ر له نوێ دا پرشتۆ ته وه وه له شیویه ی چه ند وتاریکی ئە دە بیدا بلا و ی کردو وه ته وه . ئە مه ئە وه نا گه یه نی کە ئەو وتارانه وه رگێ را نی کوتومتی ئەو کتیبە عوسمانیانه بن، ههروه ها دا هینانیکی نوێش نییه له لایه ن شیخ نوری ه وه، به لکو داده نری به به ره مه میکی نوێی ئە دە بی کوردی له ژیر کاری گه ری رۆ شنبیری باوی ئەو سه ر ده مه، ئەم بۆ چوونه نرخی به ره مه مه کە و پله ی به توانایی و کارامه یی خا وه نه که ی ده ر ده خا و خۆی کاریکی نوێ و زانستیانه یه کە به و شیویه یه توانیویه تی ئەو به ره مه مه کە سه ر به ره خنه ی ئە دە بین بی نی ته به ره م.

عه زیز گه ردی به م شیویه با سی شیوازی نووسین ده کا : (شیوازی نووسین بری ته له و ری و شوین و ره نگ و رو خساره ی کە نو سه ر له نو سیندا هه یه تی . ئە ویش جو ری بیر کرد نه وه و هه ست و نه ست و سو ز و گو داز و وشه بازی و دا پرشتنیکی وشه و هه رشتیکی دی ده گر ی ته وه کە په یه ندی به نو سه ر و نوو سین ه که یه وه هه بی)²⁸، عه زیز گه ردی له به رگی سییه می ئەو نوو سین هیدا له ژیر ناو نی شان ی (شیوازی نوو سین،

²⁵ م. نوری، ادبیات کوردی، اسلوب چیه، ژیان، ٤، ٢، ١٩٢٦.

²⁶ د. کامل حسن عزیز البصیر، شیخ نوری شیخ صالح له کۆری لیکۆلینه وه ی وێ ده یی و ره خنه سازیدا، به غدا، ١٩٨٠، ٧٣ ل.

²⁷ سەرچاوه ی پیشوو، ٧٣ ل.

²⁸ عه زیز گه ردی، ره وان بیژی له ئە دە بی کوردیدا، به رگی سییه م، سلیمانی، ١٩٧٩، ٩ ل.

خه‌بەر و دارشتن²⁹، ئەم زانسته به‌به‌شی یه‌که‌م له چوار به‌شی (واتاناسی) داده‌نی، له‌گه‌ڵ ئەوه‌ی ئەم س‌ی به‌رگه‌ی ره‌وانب‌یژی له‌ ئەده‌بی کوردیدا به‌ به‌ره‌مه‌میکی ره‌وانب‌یژی به‌که‌ڵك دادد‌نری و به‌گشتی باسی ره‌وانب‌یژی ده‌کا. به‌لام نه‌ده‌بوو زانستی شی‌واز به‌ه‌ش‌یک له‌ چوار به‌شی یه‌کی له‌ زانسته‌کانی ره‌وانب‌یژی له‌قه‌لم بدات، چونکه‌ شی‌واز خ‌وی زانست‌یکه‌ و به‌لای ئ‌یمه‌شه‌وه‌ وه‌ك ئەحم‌د ئ‌ه‌مین ده‌لی (یه‌کی‌که‌ له‌ چوار ره‌گه‌زه‌که‌ی ئەد‌ب)³⁰. به‌پ‌ی‌ی ب‌ۆچوونی ئ‌یمه‌ نووس‌ر و شاع‌یران ب‌ۆ ئەوه‌ی شی‌وازی ده‌رپ‌رینه‌کانیان چاك و رازاوه‌ و کارب‌گه‌ر ب‌که‌ن و له‌گه‌ڵ ئەوه‌ش‌دا تایبه‌تمه‌ندی و ج‌ۆره‌ ج‌یاوازیه‌کی پ‌یوه‌ دیارب‌ی پ‌ه‌نایان ب‌رد‌وته‌ به‌ر به‌کاره‌ینانی لایه‌نه‌ ره‌وانب‌یژه‌کان له‌لایه‌کی دیکه‌وه‌ عه‌زیز گ‌ردی له‌ ره‌وانب‌یژی به‌رگی سی‌یه‌م‌دا (ناش‌کرای) و (به‌ه‌ی‌زی) و (ج‌وانی) به‌س‌یفه‌ته‌کانی شی‌وازی نووس‌ین داده‌نی³¹، که‌چی له‌ ش‌یک‌ردنه‌وه‌یان‌دا به‌ره‌گه‌ز و ته‌نانه‌ت به‌ ره‌گه‌زی بن‌چینه‌ی شی‌وازیان له‌قه‌لم ده‌دا³².

ئ‌هم ت‌یکه‌لی و ج‌یاوازیانه‌ و هه‌ندی لایه‌نی تری ه‌ونه‌ری که‌ له‌ نووس‌ینی ئەم به‌ره‌مه‌ی گ‌ردیدا به‌کار نه‌هات‌وه‌ و له‌ خو‌ینه‌ر ده‌کا که‌ وته‌ و ب‌ۆچوونه‌کانی (گ‌ردی) له‌گه‌ڵ سه‌رچاوه‌ و بنه‌ما زانست‌یه‌کانی ره‌وانب‌یژی به‌ زه‌حمه‌ت له‌ یه‌ک‌دی ج‌ودا ب‌کاته‌وه‌. دل‌شاد علی له‌ نامه‌ی ماجست‌یره‌که‌یدا (بنیاتی هه‌لبه‌ست له‌ ه‌ۆنراوه‌ی کوردیدا)، له‌باسی ر‌ی‌بازه‌کانی ش‌یک‌ردنه‌وه‌ی بنیاتی هه‌لبه‌ست‌دا وه‌ك یه‌کی له‌ ر‌ی‌بازه‌کانی ش‌یک‌ردنه‌وه‌ی هه‌لبه‌ست باسی ر‌ی‌بازی ش‌یک‌ردنه‌وه‌ی شی‌وازی ک‌رد‌وه‌³³، واته‌ ش‌ی‌وازه‌گری (الاس‌لویه) وه‌ك لی‌ک‌ۆل‌ینه‌وه‌یه‌کی ره‌خنه‌یی ته‌نیا گ‌رنگ‌ی داوه‌ به‌ ش‌ی‌وازه‌گری وه‌ك ر‌ی‌بازی‌کی ره‌خنه‌یی و باسی شی‌وازی ئەده‌بی (الاس‌لوب)ی نه‌ک‌رد‌وه‌.

داود سه‌لوم که‌ باسی شی‌واز ده‌کا، ته‌نیا له‌ رووی شی‌وه‌ و ر‌واله‌تی ده‌ره‌وه‌ی به‌ره‌مه‌که‌وه‌ ش‌ی‌واز دیاری ده‌کا، ش‌ی‌وازی نو‌ی به‌ زاده‌ی پ‌یش‌که‌وتن و گه‌شه‌ی

²⁹ عه‌زیز گ‌ردی، ره‌وانب‌یژی له‌ ئەده‌بی کوردیدا، به‌رگی سی‌یه‌م، سل‌یمانی، ۱۹۷۹، ل ۹.

³⁰ احمد‌أمین، النقد الادبی / ص ۳۸.

³¹ ره‌وانب‌یژی، به‌رگی سی‌یه‌م واتاناسی، ل ۱۰.

³² سه‌رچاوه‌ی پ‌یش‌وو، ل ۱۰-۱۱.

³³ دل‌شاد علی، بنیاتی هه‌لبه‌ست له‌ ه‌ۆنراوه‌ی کوردیدا، نامه‌ی ماجست‌یره‌ پ‌یش‌که‌ش به‌ ک‌ۆل‌نجی نادابی

زانک‌ۆی ص‌لاح‌دین ک‌راوه‌، ۱۹۸۸، ل ۳۵.

نووسەرەکانی دادەنێ کە لە نووسینەکانیاندا موبالەغە و گوزارشتی رەوانبێژی و رازاندنەودیان بەکارهێناوە، دەلی : نووسەرە نوێکان وازیان لەم شیوازە کۆنە هێناوە و رینگایەکی نوێیان دۆزیوەتەووە بۆ دەربرینی بیرەکانیان ئەم گەشە و پێشکەوتنەش لە شیوازی ئاسان و وتەیی رەوان و رووندا لە بەرھەمەکانیاندا دەرەکەوی.³⁴

جگە لەم لیکۆلێنەووە دیاریکردنە لە توێژینەووە و لیکۆلێنەووە زمانەوانی و ئەدەبیەکانیشدا بەتایبەت لەلایەن ئەو زاناو لیکۆلەرەوانەیی سەر بە قوتابخانەیی شیوازگەرین³⁵، گەلی پێناسەیان بۆ شیواز و شیکردنەووەی شیواز کردووە. ئێمە لێرەدا تەنیا چەند نمونەیەک لە بۆچوون و پێناسەکانیان دیاری دەکەین.

١. ((شیواز بریتییە لە کۆمەڵە سیفات و تایبەتتییەک ، کە لە بەرھەمە جیاوازیەکانی ئەدیبێک ، یان ئەدەبی ناوچەیک یان سەرەدەمیکی دیاریکراودا (دوو بارە دەبیتهووە)³⁶)). مونرۆ ١٩٥٦.

٢. ((شیواز بریتییە لە بەکارهێنانی زمان بەشیوەیەک کە لاسایی کردنەووە نەبیست و بەو شیوەیە زمان بەکار نەبریت (دەرچوون لەشیوەی گشتی و باو) بەکارهێنانی زمان بەم جۆرە بەبەکارهێنانیکی شیوازگەری دادەنرێت))³⁷. بیسلی.

٣. ((شیواز بریتییە لە لیکۆلێنەووەی رەگەزە کاریگەرەکانی زمان))³⁸. چارلزبالی.

٤. ((شیواز بریتییە لەچۆنییەتی لیکدانێ بەخشینە تاکەییەکان لە کاریکی ھەستیدا و لە ھەموو شیوەیەکی ھەمراھەدا دەرەکەوی))³⁹.

٥. ((شیواز لە رەخنەیی ئەدەبیدا دەکاتە شیوەی تایبەت و جیای دەربرین، لەگەڵ ئەو فیکرو بیرۆکەییە کە گوزارشتی لێ کراوە بەمەرجی کەسیتی (واتە دەنگی

³⁴ د. داود سلوم، تطور الفكرة و الأسلوب في الأدب العراقي، بغداد، ١٩٥٩، ص ٧٧.

³⁵ بۆ نمونە لە وانەی سەر بەم رۆبازە ئەدەبیەن : ١ ی ١٠. ریچاردز، لیوسبتز، اریخ ئوارباخ، ولیم امبسون، فلویبر، چارلز بالی، ستیثن تولن، ماری یورون، دونالد یفی، داماسوالونسو.

³⁶ رولف ساندل، مفهوم الأسلوب، ترجمة لمياً عبدالحميد العاني، مجلة الثقافة الاجنبية، العدد الاول، السنة الثانية، ١٩٨٢، ص ٧٧.

³⁷ سەرچاوەی پێشوو، ص ٧٦.

³⁸ گراھم ھاف، السلوب و الأسلوبية، ترجمة كاظم سعدالدين، بغداد، ١٩٨٥، ص ٢٢.

³⁹ د. جوزیف میشال شریم، دليل الدراسات الأسلوبية، بيروت، ١٩٨٤، ص ٣٧.

تایبەتیی (نوسەرەکی تیدا دەرکەوتبێ. هەرۆک چۆن شەخسیەتی دوو مەرۆف کتومت لەیەک ناکا. بەو یاسایەش دوو شیواز نییە کتومت لەیەک بکا، باشتەین شیوازیش ئەوێهە کە زمانی دەرپرینەکە زۆر گونجاو بێ لەگەڵ ئەو بڕووبۆچوونە ی نوسەرەکی ویستویەتی بیگەیهنی⁴⁰).

((کۆمەڵی سیفەت و تایبەتی هەیه وەک فەرەهەنگی نوسەر، دەرشتنی زمان، رەوانبێژی، ئیقاع، مەنتقی نووسین (لۆژیکی نووسین). . . . هتد هەموو ئەوانە بەشیکن لە شیوازی نوسەرەکی⁴¹))

لە ئەدەبی فارسیدا وەکو لەوێ بەر باسی لیۆه کرا، سەبک = شیواز رێبازێکی ئەدەبی تایبەتە بۆ تیگەیشتن و تیگەیانندن⁴². جگە لەو پێناسەیه محمد تەقی بەهار زیاتر مانا و مەبەستی سەبک رووندەکاتەوه و دەلی: سەبک سیمای تایبەتی خۆی لەروانگە ی روالەت و مانا، یا ناوەرۆک بە بەرەهەمیکی ئەدەبی دەبەخشی و پیی دەگەیهنی و ئەویش بەنۆرە ی خۆی لەگەڵ شیۆه ی بیر کردنەوه ی وتاریژ یان نووسەر سەبارەت بە راستی (حەقیقەت) پیۆهندی هەیه. لەبەر ئەمانە سەبک بەواتای گشتی خۆی بریتیە لە پیکهینانی لیۆلێنەوهیه کی ئەدەبی شیۆهیه کی تایبەتی تیگەیشتن لە دنیای ئەدەبدا کە سروشتی بنەرەتی بەرەهەمی خۆی (شیعر یا پەخشان) دەنوینی و روونی دەکاتەوه⁴³.

بەپێی ئەو سێ بەشە ی کتیی (سبک شناسی) و وەک نوسەرەکی لەپێشەکیەکیدا باسی لیۆه دەکا ئەم زانستە لەلای ئەوان زۆر زۆر بەربلاو و فراوانە و شیواز لەلای ئەوان میژووی ئەدەب و نووسین و خویندن بە هەموو لقەکانییهوه دەرگێتەوه. تەنانەت لەژێر ناوێشانی (بەرلاوی و خوگیری لەشیوازانیدا) دەلی (هەر زانستی کە لە هەموو شیوازه جوراوجۆره کانی زمانیک بکۆلێتەوه و باسی هەموویان بکا شیوازانسی

Coles Editorial Board, Dictionary of Literary Terms, (Toronto: 40
Coles Publishing company Limited, 1980), P.194.

41 سەرچاوه ی پیشوو.

42 بڕوانە ل ٨ لەم کتیبەدا.

43 محمد تقی بهار، سبک شناسی، ص د.

پيڊه گوتري⁴⁴، ههروهه دهلي (ناتوانين شيوازناسي بهزانستىكى جياواز و سهربه خو دابنيين، بهلكو بهپيچهوانهوه دهبي به زانستىكى تيكهلاو له زانست و هونهره جوراوجوره كاني بزاني كه زال بوون بهسهر ئهوانه بهگشتي و تويژينهوهي ورد و تاييههتي نهو زانسته پيك ديني⁴⁵).

سهرجهه هم ليكولينهوهو پيناسانهي كه بو شيواز كراوه نهو نهجمهه مان دهدهني كه هه رهه موويان له وهدا يه كده گر نهوه كه شيواز چهند تاييههتي و خاسيههت و رهگهزيكي ههيه ئيمه لي رهه دا نهو مه بهسته روون دهكهينهوه.

۱. شيواز بريتهه له ريكخستني بيره كاني مروژ و جولانهوهي نهو بيرانه له ههندي رستهي دياريكراودا.

۲. شيوهي ئيديولوزي - ئيستاتىكى تاييههتي بهرههه مي نووسه ره، نه مه له هه موو به رهه مه كانيدا ديار دهكهوي و له به رههه مي تر جيايان دهكاتهوه.

۳. ههندي جار به خاسيههتي ئيستاتىكى به رههه مي كومه لك نووسه ره دهوترى، نه وه كو هي تاكه كه سيك، نه وانهي روانيني وهك يهك له ژياندا كو يان دهكاتهوه. هم يه كيتي شيوازه كه كومه له نووسه ره كه كوده كاتهوه ري باز، يا ري رهو، يا (اتجاهي نه دهبي پي ده گوتري⁴⁶). ههروهه سنوري ري بازي نه ده بيش ده كي شي له قوناغيكي دياريكراودا.

له گه له هه موو نه وانه شدا ، دهكري شاكارىكي نه دهبي به پي قوناغ و سهردهم بخريته خانهي خو يه وه.

۴. شيواز له زماندا به كارهي ناني كومه لي وشه و زاراويه كه تاييههتي به قوناغ و روژگاره و بهو نووسه ره يا شاعيره وه. لي رهه دا هه لبژاردني وشه و گونجاندنيان له رسته كاندا و رازاندنه وهي روالهتي وشه و ده بري نه كانيش ديارى دهكا. به كورتى ده توانين هم پيناسه يه بو شيواز ديارى بكهين :

⁴⁴ محمد تقى بهار، سبك شناسي ، ل: و، ز.

⁴⁵ سهرچاوهي پيشوو، ل: و، ز.

⁴⁶ بروهه ري بازه نه ده بيه كان وهك : سينتيمينتاليزم، سيمبوليزم، فؤتوريزم، . . . هتد.

شیواز بریتیه له ریځایه کی تایبته که نووسر یا شاعر به هیوه له دارشتنیکې تایبته به خوی و زمانه که هیوه، بیره کانی بی دهره بریت.
 هم پیناسه به پیناسه کی تهواو دده نین چونکه هموو ره گز و تایبته کانی شیوازی تیدایه.

شیواز و بابته

وهك له باسی واتا و چه مکی کون و نویی شیوازا دیاریمان کرد که شیواز له نواندن و گهلی هونه ری تریشدا جیاوازه، بیگومان جیاوازی بابته کان دهنه هوی جیاوازی شیوازه کانیشیان. له بهر همه شیوازی دهر برین و گوزارشت کردن به پیی بابته ده گورپی و جیاوازی هیه له نیوان شیوازیك و شیوازیکی تردا،
 هم جیاوازیهش ده گه ریته وه بو دوو هوی گرنګ :
 یه کهم : بابته
 دووه م : ته دیب (نووسر و شاعر)

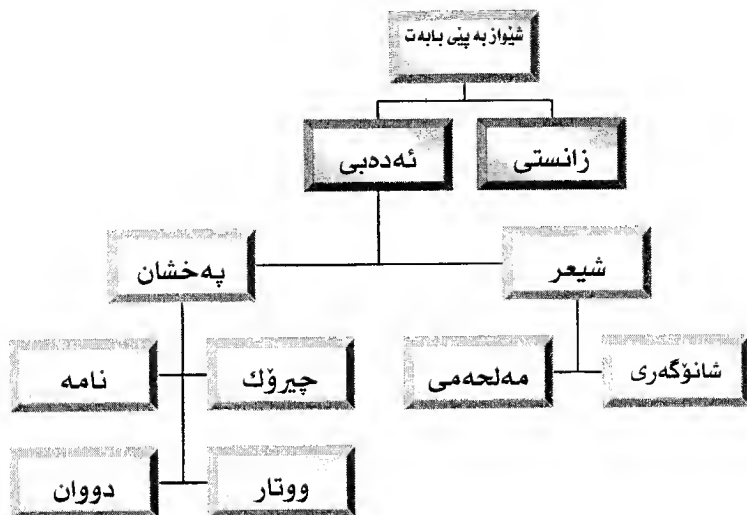
هوی یه کهم : بابته

بابته هوی یه کهم و سه ره کیه که جیاوازی شیواز دهره خا، مه به ست له بابته نهو هونه ریبه که نووسر یا شاعر هه لیده بری پی بو دهر برینی و گوزارشت کردن لهو بیر و مه به ستانه ی له دروونیدایه، نهو هونه ره چ زانست بی یا نه ده ب، شاعر یا په خسان، بو هر یه که لهو هونه رانه شیوازیکی تایبته هیه که ده گونجی له گه ل جوړو سروشتی بابته که دا⁴⁷. وهك ئاشکرایه دهر برینی بیره کان له هر بابته تیکدا بیت به هوی زمانه وهی. له بهر همه به لای نیمه شه وه وهك J.A.Cuddon له فره هنگی نه ده بیه کهیدا به پیی زمان شیوازی جیا کردو ته وه، که بریتیه له زانستی ، شاعر، روژنامه گری⁴⁸.

⁴⁷ احمد شایب، الاسلوب، ص ۵۴.

⁴⁸ J.A.Cuddon, A Dictionary of Literary Terms, P.647.

به گشتی سهره‌تای جیابوونه‌وهی شیواز له‌رووی بابته‌وه له جیابوونه‌وهی زانست و ئەدەبەوه دەست پێ دەکات. ئەم نەخشەیە ئەو جیابوونە زانست و ئەدەبەوه: 49

لەو خشتەیه‌دا جیابوونه‌وهی شیواز له جیابوونه‌وهی هه‌ردوو بابته‌وه سهره‌کیه‌که‌وه ده‌ستی پێ کردووه. که بریتین له زانست و ئەدەب، هه‌رچی شیوازی بابته‌وه زانستیه‌کانه‌ کۆمه‌ڵی زاراوه‌وه‌ وشه‌گه‌ل ده‌گرته‌خۆ که تایبه‌تن به‌و زانسته‌وه‌ که نووسه‌ره‌که‌ی لێی ده‌دوێت، بۆ ئه‌وه‌ له‌ زمانێ زانسته‌ به‌رجه‌سته‌یه‌کاندا وه‌ک (پزیشکی، ئەندازیاری، فیزیک، کیمیا، ماتماتیک، . . . هتد) هه‌ندێ وشه‌ و زاراوه‌ فرێزێکی تایبه‌ت به‌و زانسته‌ دووباره‌ ده‌بنه‌وه، به‌لام ده‌بینین له‌ده‌ره‌وه‌ی ئەم بواره‌دا، ئەم جو‌ره‌ وشانه‌ به‌کارنایه‌ن یان زۆر به‌که‌می به‌کاردی. له‌باره‌ی مه‌به‌ستیه‌وه‌ شیوازی زانستی به‌هۆی ئەوه‌وه‌ که‌به‌ مه‌به‌ستی فێرکردن و پێشکه‌ش کردنی بابته‌تێکی زانستیه‌وه‌ و که‌ره‌سته‌ی بابته‌که‌ش مه‌تریال و که‌ره‌سته‌ به‌رجه‌سته‌کانه‌، ده‌بی شیوازی نووسین و ده‌رپینه‌کان دوور بێ له‌ خه‌یال

⁴⁹ احمد شایب ئەم نەخشەیە بەکار هێناوه بەلام له‌ به‌شی شیعردا به‌شه‌کانی به‌پێی مه‌به‌ست دیاری نه‌کردووه. پروانه احمد شایب، الاسلوب، ص ۵۵.

و ههست و سۆزده، به هۆی ئهم بابته شه وهیه که به زمانی زانست ده لّین (زمانی هۆش، یان ئه قل)⁵⁰.

وهك زانراوه زانا بیر له دهنگ و واتای جیاوازی نیوان دهنگه کان و وشه کان ناکاتهوه، به لکو ته نیا بیر له واتا هۆشیه کانی ده کاتهوه، وشه له لای ئه و هیچ ئه رکێکی تری نییه جگه له گه یاندنی واتا زانستی و لۆژیکیه که ی نه بی. شیوازی زانستیش به پێی جیاوازی مه بهست و تایبه تیتی لقه جیاوازه کانی زانست دابهش ده بی به چه ند جۆرێکه وه، ههر جۆره و شیوازیکی جودای ههیه، لیره دا به پیوستی نازانین له مه زیاتر له م بابته به دوین.

هۆی دووهم : ئه دیب (نوسهر و شاعیر)

لیره دا به کورتی باسی هۆی دووهم ده که یین، بیگومان تا ژماره ی شاعیر و نوسهر زۆر بیت به قه در ئه وه شیوازیان جیاواز ده بی، به لگه نه ویسته که مرۆڤ له بیر کردنه وه ده درپین و ته نانه ت له شیوه ی ئاخاوتن و هه لسوکه وته وه وهك یهك نین، به لکو باری ده روون و ره وشت و هه لسوکه وتی که سانی کۆمه ل جیاوازه له یه کێکه وه بۆ یه کێکی دیکه. له بهر ئه مه ده بی شیوازی ئه دیب و شاعیرانی ش چون یهك نه بی و جیاوازیان له نیواندا هه بی. ئه م جیاوازییه ش له یه کێکه وه بۆ یه کێکی تر ده گه رپێته وه بۆ گه لی هۆ وهك که سایه تی و خودی نوسهر یا شاعیر، له رووی زهوق و به هره و مه وه به و خورده وشتی نه رم و له سه رخۆ یا ناسک و به سۆز، یا به پێچه وان هه ئالۆز و هه لچوونی ده روونی و بی ئارامی و گه لی خو نه ریتی تر. به شیکی تایبه تی شیوازی پیکهاته وه له میزاج و ره وشت، خویه تی نوسهر⁵¹ پیوه ندی نیوان ئه م خورده وشت و نه ریتانه و کاریگه رییان له سه ر باری ده روونی نوسهر یا شاعیر بی شک کار ده کاته سه ر چۆنی ته ی بیر کردنه وه ده درپین و گوزارشت کردن له و بیرانه، له لایه کی تریشه وه که سایه تی نوسهر یا شاعیر باری ژیا نی رۆلێکی گرنگ و سه ره کی ههیه له جۆره شیوازی ده برینه کانی دا. له بهر ئه مه شیوازی به فیربوون یا خویندنی ره گه زو بنه ماکانی شیوازی

⁵⁰ احمد شایب، الاسلوب، ص ۵۹.

⁵¹ سلامه موسی، الادب للشعب، قاهره، سنه ؟، ص ۱۵۹.

دیاری ناکری⁵² یاخود هیچ شاعیری خاودن شیوازیکی سهرکهوتوو تاییهت به خویهوه نابی نهگهر هاتوو لاسایی شاعیرو نووسهریکی تری کردهوهو شیوازی تاییهتی و کهسایهتی خوی به بهرهمهکانیهوه دیار نهبوو. به کورتی دهتوانین بلین شیواز بهتهنیاو بی پتوهندیه کهسایهتیهکانی شاعیر نابی، بهلکو لهژیئر کاریگهری نهو پتوهندیانهدایه، و گهلئ هوی کهسی و دهروبه و کۆمهل و باری ژیان و چینایهتی و رادهی روشنییری و . . . هتد دهبنه هوی جیاوازی و تاییهتی شیوازی شاعیریک یا نووسهریک لهگهل نهوانی تردا.

شیوازی نهدهبی

بابهت و بهرهمه نهدهبیهکان چونکه پتوهندن به ههست و سۆزی مرۆوه، تهعبیرو گوزارشتکردن لهم بابته خهیاڵ نامیژه و عاتیفه و سۆز ههوی و کرۆکی بابتهکه دهبی، نهمانه جیگای بیره راستیهکانی زانست دهگریتهوه لهبهرهمه می زانیاریدا. نهو زمانه کی که نهو بهرهمه نهدهبیانهی پی بنوسی دهبی زمانیکی سۆزی و ههستی بی. زمانی نهدی و شاعیران سروشت و تاییهتیهکی ههیه که ههست و سۆز دهجولینی و به وشه و زاراوهی ئاوازه دار و نهغمه و دهنگی موسیقی گوزارشت له بیرهکانیان دهکن، شاعیر له بهرهمهکانیدا پهنا دهباته بهر ههلبژاردنی وشه بههیز و کاریگهر، بهشیویهک که له تهک مهبهستهکانیدا بگونجی بهپیئ شوینی وشهکان هیز و نرخیان پی دههخشئ، ههر لیروه نهو بایهخ و نرخه دهردهکهوی که دهری بهو ههلبژاردن و گۆرانکاریانهی بهسهر وشه و زاراوهکانیان دینن. شاعیر و نووسهران بهم کارهیان شیوازیکی تاییهت و دیار بهخویان و بهرهمهکانیهوه دیاری دهکن. تا رادهیهک نهه ههلبژاردن و تاوتوی کردنی وشهیه لهلای شاعیر و نووسهران بایهخی پی دهری، و له رهخنهگرانی نهدهب دهکن که بایهخ بدن به ههملهلایهنی واتاکان یا (فره مانایی تیکسته نهدهبیهکان).

⁵² سلامه موسی، الادب للشعب، قاهره، سنه ؟ ، ص ۱۶۲.

فلۆبیر یه کیچکه له رۆمان نووسه فهره نسا ییه کان و به مامۆستایه کی ریبازی شیوازگه ری داده نری، له نووسینه کانیدا به شیوازی جوان و ردونه قدار ناسراوه، نهوهنده گرنگی به ههلبژاردنی وشه و زاراوه کان ده دا تا نهو رادهیهی ره خه گره کان به ره مه مه کانی فلۆبیریان داده نا به کاریکی لی کۆلئینه وهو پشکین و گه ران به دوا ی ورده کاریدا⁵³.

ته نانه ت هه ندیکیان هم شیوازه ی فلۆبیریان به نه خۆشیه ک داده نا ، فلۆبیر له باره ی شیوازه وه ده لئ ((چه ند بیر جوان بی هینده ی نه وه ش ده بی رسته کان ئاوازه دار بن، بروام پی بکه ن وردی بیر خۆی به ته نیا له وردی وشه وه سه ره ه لده دات))⁵⁴.

به م پییه به شیوه یه ک روون بۆته وه که وشه کان له نیوان خۆیاندا به سه ر یه کتری به رز نابنه وه ته نیا له به ر نه وه ی وشه ی رووتن یا خود وشه ی به ته نیان، به لکو جوانی و به رزی وشه یان ناشرینی و نزمی وشه له وه دایه که مانای وشه یه ک له گه ل مانای وشه ی دوا ی یا پی ش خۆیدا ریک بکه وی، به لگه ی نه مه هه ندی جار تو وشه یه ک ده بی نی به دلت ده بی و پی ت خۆش ده بی له جیه ک، له پاشانا هه ر نهو وشه یه قورس ده بی و پی ت ناخۆش ده بی له شوینیکی تر دا.

به م شیوه یه ده بی نی شاعیر یا نووسه ر زمانیکی نه ده بی به کار دینی جیاوازه له گه ل نهو زمانه ی که زانستی پی دنوسری و جیاوازی شه له زمانه ی خه لکی که له ژیا نی رۆژانه دا به کاری ده هین، وه ک له وه و به ر و تمان زمانه ی زانست (زمانه ی عه قله) زمانه ی نه ده بی ش (زمانه ی هه ست و سۆزه). ونفرید ناووتنی -Winifred Nowotny- له کتیی (نهو زمانه ی شاعیران به کاری دین) دا -The Language Poets use- ده لئ (جیاوا ی سه ره کی له نیوان زمانه ی شیعر و زمانه ی ده ره وه ی شیعر دا نه وه یه که له یه که میاندا یاسا و نه حکامی بونیادگه ری - ستراکجرا لیزم زیاتر ده چه سپی تا له دو وه م دا)⁵⁵.

⁵³ رشید احمد التری، فلۆبیر نظره فی اسلوبه الفنی، الموسوعة الصغیره، ۱۳۲، بغداد، ۱۹۸۳، ص ۴۷.

⁵⁴ سه رچاوه ی پیشوو، ص ۴۸.

⁵⁵ روجر فاولر، نظریه اللسانیات دراسة الادب، ترجمه د. سلمان الواسطی، مجلة الثقافة الاجنبیه، العدد

الاول، ۱۹۸۲، ص ۸۷.

كەواتە شىۋازى ئەدەبىي بەكارھىيىتى زامانە بەشىۋەك كە لە دەردەۋى بابەتە ئەدەبىي و بەرھەمە شىعەر كەندا بەو شىۋە بەكار نەبىت، ھەر ھەش شىۋاز جىاۋازىشە لە بەكارھىيىتى زاماندا ئەم جىاۋازىشە لە ھەموو ئەدەبدا چوون يەك نىيە ۋەك لە باسى شىۋاز بەپىيى بابەتدا دىاريمان كرد و لە نەخشە كەدا دەردەكەۋى كە شىۋازى ئەدەبىي دوو بەشە، بەشى يەكەم پەخشان⁵⁶ و بەشى دوۋەم شىعەر. پەخشانى ئەدەبىي چەند بەشىكى ھەيە بىگومان ھەر يەكە لەو بەشانەش شىۋازو شىۋە دەپرىنيان جىاۋازە، نامانەۋى لىرەدا بەدرىژى بچىنە ناو باسى شىۋازى پەخشانەۋە⁵⁷، تەنيا بەكورتى باس لە جىاۋازى نىۋان ھونەرە ئەدەبىيەكان دەكەين كە بە پەخشان دەنوسرىن بۆ نمونە شىۋازى چىرۆك نوسىن لەگەل شائۆگەرى و نامە و وتاردا جودايە و ھەريەكە بەپىيى بابەتى خۆى شىۋازىكى جىاۋازى ھەيە.

لەمەۋە بۆمان روون دەبىتەۋە جگە لە شىعەر ھەموو دەقىك يان ھەر نوسىنىك لەشىۋە پەخشاندا بىت ھونەرى بىت يا نا، شىۋازىكى سەربەخۆى تايبەتى خۆى ھەيە، بۆ نمونە گۆشە (بەرنامەى كورتهى ھەۋالەكان) يان (بۆ ئاگادارى) و بۆ زانين لە رۆژنامەۋ گۆشارەكاندا شىۋازىكى تايبەتيان ھەيە دەبىنن لەم جۆرە نوسىنانەدا بەچرى ناۋى ناسراۋى تيا بەكار دەھىنرى ئەمە شىۋازىكى تايبەتە بەو جۆرە باسانەۋە كە لە شىعەر و نوسىنى تردا بەرچاۋ ناكەۋىت.

بەشەكەى ترى ئەدەب كە برىتيە لە شىعەر، بىگومان ئەمىش گەلى جۆرى ھەيە ھەر لە كۆنەۋە شىعەريان بەپىيى مەبەست جىاكردۆتەۋە، لەجىاكردەنەۋە دابەشكردى شىعەر بە پىيى مەبەستدا زۆربەى لىكۆلەرەۋانى ئەدەب ئەم سى جۆريان دىارى كردوۋە:

۱. شىعەرى گۆرانى (لېرىك) يان ويژدانى.

۲. شىعەرى مەلھەمى (داستان)

۳. شىعەرى شائۆگەرى.

⁵⁶ مەبەستمان لە پەخشان تەنيا پەخشانى ئەدەبىيە.

⁵⁷ بۆ زانىارى زياتر لەم بارەيەۋە پروانە : غەزىزى گەردى، پەخشانى كوردى، ھەولير، ۱۹۸۷، (كتىپىكى مەنھەجىيە)، غەلئەددين سجادى، دھەكانى ئەدەبىي كوردى، بەغدا، ۱۹۷۸.

یڭگومان شیوازی هەر جۆریکیان تایبەتە بە خۆیەودو ئەمانیش هەریەکیان
بوخیان شیوازی گونجاوو جیاوازیان هەیه کە بەپێی بابەتەکانیان دەگۆڕێن.

دیاره شیعریش بەتایبەت شیعرێ گۆرانی کە لە میژووی ئەدەبی کوردیدا تەنیا ئەم
جۆریان بەتەواوی هەیه مەبەستی سەرەکی ئەم لیکۆلینەو هەیه مانە، کە دەلێن شیعر
مەبەستمان شیعرێ کلاسیکی کوردیە و بەتایبەت بەرهەمی شیعرێ سەردەم و
قۆناغێکی میژوویی دیاری کراو کە بریتییە لە نیوادی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەم
لیکۆلینەو هەمان شیوازی شیعرێ کلاسیکی ئەو سەردەمە لەسەر بەرهەمی شیعرێ
سێ شاعیرە کە ئەوانیش (نالی، سالم، کوردی)ن.

چونکە وەک ئەم بەشەدا روونمان کردەو ، شیواز لە سەردەمیکی دیاریکراودا
سنوری رێباز و قوتابخانەییەکی ئەدەبی دەکێشی. تایبەتیە میژوویی و خاسیەتە
زمانەوانییەکانی ئەو قۆناغە و باری ژانیان و یەکێتی روانینیان بو ژیان شیوازیکی
یە کگرتوو دەنەخشی ئەم بابەتە لەبەشی دووەمی ئەم نامەیەدا شیوازی ئەو قوتابخانە
شیعیریە لەناوچەی سلیمانیدا روون دەکاتەو.

هەرچی شیوازی تایبەتی هەریەکیە لەو شاعیرانەیە لە رەگەزە تایبەتیەکانی
شیوازی ئەدەبی دیار و تایبەت بە هەریەکیە لەو سێ شاعیرە لە بەشی سێیەمی ئەم
کتێبەدا دەبینرێ.

به‌شی دووهم

شیوازی

شیعری کلاسیکی کوردی

شیوازی شیعری کلاسیکی کوردی

سەرەتا :

پیش ئەوەی بچینه ناو باسی شیوازی ئەم قوتابخانەیە، بە پێویستی دەزانین کورتە باسیکی میژوویی بگێڕینەوه سەبارەت بەو میرنشین و دەسلەڵاتە ی لەو سەردەمە دیاریکراوەدا هەبوو، لەگەڵ کورتە باسیکی میژوویی لە بابەت دروست کردنی شاری سلیمانییەوه، چونکە ئەمانە رووداویکی میژوویی گەرم بوون و رۆڵێکی سەرەکیان هەبوو لە دروست بوونی قوتابخانەیەکی ئەدەبی که بە قوتابخانەی ناوچەی سلیمانی (بابان) دەناسرێت و تائێستاش هەر بەردەوامە و ئەو سی شاعیرە ی که دامەزرێنەر و رابەری ئەم قوتابخانە ئەدەبیە تازەیه بوون لەم مەلەبەندەوه سەریان هەڵداوه.

لەم بەشەدا ئەم لێکۆڵینەوهیه یەکیکە لە رێگاگانی لێکۆڵینەوه ی شیوازی که بەرێگای لێکۆڵینەوه ی شیواز لەرووی میژووییەوه دادەنرێ، هەروەها ئەو گۆران و گەشەیه ی که لەم ناوچەیهوه دەستی پێ کردو پەره ی سەند بەره و زمانیک ی ئەدەبی یە کەگرتوو هەنگاوی ناو بوو بەبنەما و بنچینە ی ئەو زمانە ئەدەبیە ی ئێستامان.

میرنشین ناوچە ی سلیمانی

میژووی ئەم میرنشینە کۆنە، دەگەرێتەوه بۆ پیش دروست کردنی سلیمانی و قەلاچاولانیش، هەروەها گەلی سەرچاوه ی میژوویی و داستان و میژوو نووس دەبارەیان دووان. کۆنترین سەرچاوه که باسی بنەمالە ی ئەم میرنشینە ی کردی، شەرەف نامە ی شەرەفخان ی بدلیسی یە. ئەمیر شەرەفخان دەلی ((ئەم بنەمالە یە (خیزانی بابانییەکان) لە کوردستاندا لە هەموو میرەکانی تری کوردستان بەناو دەرنگەر و بەهیز و خاوەن دەسلەڵاتر بوون و کەسی لەهاوچەرخیان هاوسەنگیان نەبووه. بەلام لەوای ئەوه ی که فەرمانداری ئەو خانەدانه بە پیربۆداقی بەبەیی و براکە ی گەیش، ئێر پاش ئەمان

دەست و پێوەندەکانیان بونە جیگرو ناوی بابانیان بۆ خۆیان گرتەووە¹. دوابەدوای ئەمە میر شەرفخان باسی میربۆدای کۆری ئەبدال بەگ دەکا و زۆر وەسفی ئازایەتی و پیاوێتی و سوارچاکی و دەسلالت داری دەکا و دەلێ (کار گەیشته باری که هه‌وای دەرکەوتن و سەرکەوتنی کەوتە سەر و زۆریش سەرکەوت مەلەبەندی لاهیجانی داگیرکرد سیوی² له سۆران جودا کردەووە و سندسی له قزلباش پا کردەووە و قەلای مارانی وک جارانی پێشو سازدایەووە بەمیر لیوای خۆی سپارد و هۆزەکانی موکری و بانەیی خستە ژێر فرمانی خۆی، شارباژێری داگیرکرد³).

ئەمە سەرەتای میژووی دووسەد سالی ئەم میرنشینە و سەرچاوە میژووییەکان تا ئێرە دادەنێن بە بنەمالەیی یەكەمی خێزانی بابانییەکان⁴.

بەکورتی خێزانی دووهم له دواي كۆچي دوايي (بۆدای بەگ) کۆری رۆستەم بەگ فرمانەرەوایی ولاتی بەبە دەکەوێتە دەست پیرنەزەر (نظری بارام که یه‌کێك بوو له ئەمیرەکانی پیربۆدای بەبە).

بنەمالەیی سییەم و چوارەم له‌دواي پیرنەزەر ولاتی بەبە کەوتە دەست دوو ئاغا ی پیر بۆدای بەبە ئەم دوو ئاغا یە میر سلیمان و میر ئیبراھیم بوون⁵.

بەلام بنەمالەیی پینجەم یان دوابنەمالەیی ئەم میشرنشینە⁶ له فەقی ئەحمەد ناویکەووە دەست پێ دەکات که له دارەشمانەووە سەری هەلداوە، دارەشمانە گوندیکە سەر بە قەزای پشدری پارێزگای سلیمانییە و چەند کیلۆمەترێک له قەلادزیووە دوورە، ئەم فەقی ئەحمەد کۆری کاکە شێخە که ناوچەیی مەرگەیی بەدەستەووە بووە، له‌دواي

¹ شەرفخانە بدلیسی، شەرفنامە، هەژار، بەغدا، ۱۹۷۳، ل ۵۱۸-۸۱۹.

² سەرچاوێ پێشو، (وەرگێڕ - هەژار له پەراوێژدا دەلی: دەبی (سیوی) سیویدیل یان زیو (بی)

³ سەرچاوێ پێشو، ل ۵۱۹.

⁴ پروانە: ۱/ محمد أمين زكي، تاريخ سليمان و ولاتي، بغداد، ۱۹۳۹ ل ۳۶-۳۷.

۲/ جمال بابان، السليمانية من نواحيها المختلفة، كوفاري كوفي زانباري عتراق، بەرگی هەشت، ۱۹۸۱، ل ۳۳۶.

۳/ الدكتور عبد العزيز سليمان نوار، تاريخ العراق الحديث، القاهرة، ۱۹۷۸.

⁵ تاريخ سليمان و ولاتي، ل ۳۸، هروها پروانە كوفاري كوفي زانباري عتراق، بەرگی (۸)، ل ۳۳۶.

⁶ سەرچاوێ پێشو.

ماوهیهك بابامیر كاكه شیخی برای ده كوژیت، ژنه‌كه‌ی كاكه شیخ له‌گه‌ل كوره‌كه‌یدا راده‌كه‌ن بۆ ناوچه‌ی بتوین بۆ ناوچه‌ی خدران. له‌وێ نیشته‌جێ ده‌بن تا فه‌قێ ئه‌حمده‌ گه‌وره‌ ده‌بی، ئینجا دایکی سه‌رگوزشته‌ی كوشتنی باوکی بۆ ده‌گێڕیته‌وه‌ و هانی ده‌دا بۆ تۆله‌ سه‌ندنی باوکی شه‌ویك ده‌دا به‌سه‌ر مامیا ده‌يكوژێ و ده‌ست ده‌گرێ به‌سه‌ر ناوچه‌ی پشه‌رده‌دا⁷. ئه‌م داستانه‌ به‌م شیوه‌یه‌ له‌ ناوچه‌ی پشه‌رده‌ ده‌ماوده‌م ده‌گێڕدیته‌وه‌، ره‌مزی قه‌زاز ئه‌م شیوه‌یه‌ی لا په‌سه‌نده‌، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ده‌چیته‌ سه‌ر نووسینه‌كانی میژوو نووسانی وه‌ك مه‌مه‌د ئه‌مین زه‌کی به‌گ و جه‌وده‌ت پاشا. ناوی داستانه‌كه‌ی له‌سه‌ر ئه‌م داستانه‌ دارشتوه‌ به‌ داستانی دوو پالەوان. فه‌قێ ئه‌حمده‌ی داره‌شمانه‌ و كه‌یغانی فه‌ره‌نگ⁸. هه‌رچی شیوه‌كه‌ی تری ئه‌م داستانه‌یه‌ شیوه‌كه‌ی كلودیوس ریچه‌ كه‌ له‌ ساڵی ۱۸۲۰ز. له‌ سوله‌یمانی بووه‌ له‌ حوزوری مه‌حمود پاشا له‌ یه‌كێ له‌ پیاوه‌ پیره‌كانی دێی داره‌شمانه‌ی بیستوه‌ كه‌ ناوی ئه‌حمده‌ به‌گ بووه‌ و له‌ ته‌مه‌نی ۹۲ ساڵیدا بووه‌ ئه‌م داستانه‌ی له‌ زمانی ئه‌و ئه‌حمده‌ به‌گه‌وه‌ وه‌رگرتوه‌⁹.

له‌پاش فه‌قێ ئه‌حمده‌، بابا سلێمانی كورێ له‌ ناوچه‌ی پشه‌رده‌و خان ب‌داق له‌ ناوچه‌ی ماوه‌ت فه‌رمانه‌رهبایی ده‌كه‌ن. لونگریك ده‌لی ((ئه‌م باباسلێمانه‌ كورێ ماوه‌نده‌ و ماوه‌ند كورێ فه‌قێ ئه‌حمده‌، ئه‌م سلێمان به‌گه‌ به‌ دامه‌زرینه‌ری راسته‌قینه‌ی میرنشینی بابان داده‌نری و له‌ نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی حه‌فده‌مه‌وه‌ ئه‌م پیاوه‌ ناودار و خاوه‌ن ده‌سه‌لات بووه‌ و تاكه‌ پیاویك بووه‌ له‌ شاره‌زووردا))¹⁰ له‌سه‌رده‌می ئه‌م مێرده‌ مه‌لبه‌ندی میرنشینه‌كه‌ له‌ داره‌شمانه‌وه‌ ده‌گۆزیته‌وه‌ بۆ قه‌لاچوالان، ۱۶۶۹/هـ ۱۰۸۰/هـ زیاش ئه‌وه‌ی ماوه‌یه‌ك ماوه‌ت مه‌لبه‌ندی ئه‌م میرنشینه‌ بووه‌¹¹. له‌پاش ئه‌م ته‌یمورخان به‌گ جیی ده‌گریته‌وه‌و له‌پاش ئه‌میش به‌كر به‌گ ده‌بی به‌ فه‌رمانداری میرنشینه‌كه‌ و له‌سه‌رده‌می ئه‌م مێرده‌دا كه‌ به‌ به‌كره‌ سوور ناویانگی ده‌ركردبوو سنوری میرنشینه‌كه‌ی

⁷ ره‌مزی قه‌زاز، داستانی دوو پالەوان، فه‌قێ ئه‌حمده‌ی داره‌شمانه‌ و كه‌یغانی فه‌ره‌نگ، به‌غدا، ۱۹۷۸، ل ۸-۹.

⁸ سه‌رچاوه‌ی پێشو.

⁹ ت‌اریخ سلێمانی و وولاتی، ل ۵۴.

¹⁰ ستیفن هیمسلی لونطریك، آربه‌ة قرون من ت‌اریخ العراق الحديث، ترجمه‌ جعفر الحیاط، الطبعة الرابعة، به‌غداد، ۱۹۷۸، ص ۱۰۵.

¹¹ توفیق قه‌فتان، میژوو حوكمدارانی بابان له‌ قه‌لاچوالان، به‌غدا، ۱۹۶۹، ل ۱۷.

فراوان کرد بوو، گرنگی دهدا به ئاوهدانکردنهوه و بنیادنانی پپوژهی ئاوهدانی، لهوانه جۆگهی بهکرهجو و گردی بهکراوای نزیک شاری ههلهبجه بهناوی ئهم میرهوهیه¹² قهلاچوالان له ۱۶۶۹-۱۷۸۸ زاینی مهلبهندی میرنشینهکه بوو، لهم ماوهیهدا گهلی میر و پاشا فهرمانهواییان کردوه تیایاندا بووه بۆ جاری دووهم و سییهم دههاته سه فرمانپهروایی، ئیمه لیڤهه نامانهوی لهم رووهوه درێژهی پپی بدهین. بهلام ئهوهی گرنگه و پینویسته بوتری کاریگهری و رۆلی ئهوه سهردهمهیه ئهم میرنشینیه له سه رهویشنیری و ئهدهبی کوردی، له گهله ئهوه هه موو رووداوه پپ مهینهت و شه پ و شو پ و کوشت و بره ی چ له نیوان میرهکانی بابان خۆیاندا و چ له ئهنجامی هپرش و پهلاماری دوژمنانهوه بووبی بۆته هوی ویران بوون و داگیرکردنی مهلبهندهکه و کوشت و بر و کارهسانی ناهه موار، بهلام له گهله ئهم هه موو ناخوشیه شدا میرهکان هه ریه که و له لای خۆیهوه خزمهتی رهویشنیری و ئهدهبی و زانستی کردوه. شیخ محمدي خا له باره ی زانست و خۆینهواری و چۆنییهتی ژیا نی قوتابیا نهوه و جیگا و ریگا و به ره ی پیاوانی ئایینی و زانا نووسه ره کانه وه زۆر وه سفی ئه وه مه لبه نده ده کات¹³ له باره ی کتیبخانه ی بابانه وه ده لی ((کتیبخانه ی بابان)) ناویانگی ده رکردبوو، گه لی ده ست نووسی نایابی عه ره بی و فارسی تیدابوو، نزیکه ی شه ش هه زار به رگ کتیبی نایابی تیدابوو، هه روه ها ده سته خته ی زۆری تیدابوو که به پینووسی نووسه ره کان خۆیان نو سرا بو نه وه، میره بابانییه کان زانستیان خۆشه و یست و ریزی شاعیر و ئه دبیا ن ده گرت، قوتابخانه و مزگه وتیا ن بنیا د ده نا، هه ر مزگه وته و زانا یه کی ئایینی به رپوه به رایه تی ده کرد، کۆمه لنگی گه و ره له پیاوانی ئایینی و زانا و ئه دیب و شاعیر له ویدا په یدا بوون و په ره یان سه ند وه ک به رزنجیه کان، جو ریه کان، کاردۆخی و قزله جیه کان¹⁴ سه رده می سلیمان پاشای بابان به سه رده مه یکی زی پین و پپشننگدار ده ژمیردری، له سالی ۱۷۵۰ زاینی بووه به فه رمانپهروای ئهم میرنشینه له قهلاچوالان، به پاشای (مقتول) له

¹² پروانه : تاریخ سلیمانی و ولاتی.

¹³ الشیخ محمد خا، الشیخ معروف النودهی البرزنجی، بغداد، ۱۹۶۱، جزو ۱، ص ۱۲.

¹⁴ بۆ زانیاری زیاتر پروانه : محمد الفزلیجی، التعریف بمساجد السلیمانییه و مدارسها الدینییه، بغداد،

میژوودا ناوبانگی دهرکردوه میر سلیمانی بۆ خۆی خویندهوار و تیگه‌یشتوو بووه، رووناکبیران و زانایانی زۆر خوشویستوه، هه‌رچی کتیبیک دهرچووبی یان هیترابی بۆ ناوچه‌که هه‌ولێ داوه بیخوینیتته‌وه، ته‌گه‌ر تینه‌گه‌یشتبی هه‌ولێ فیروونی داوه¹⁵ له (مقدمه تخمیس القصیده البردیة) ل ۱۳ دا هاتوه ده‌لی: کاتیک که شیخ ماری نوودی ده‌چیتته لای ته‌م پاشایه، چونکه یه‌که‌م جار بووه پاشا نایناسی له‌پاشا پیی وت فلان کتیب دهرکردوه خویندمه‌وه به‌لام زۆر شوینم لی ئیشکاله تی ناگه‌م به‌لکو بۆم روون بکه‌یتته‌وه. جا کاتیک شیخ شهرحی شوینه گرانه‌کانی بۆ ده‌کا، پاشا زۆر که‌یف خوش ده‌بی و داوای لی ده‌کا له نویدیوه به‌چیتته قه‌لاچوالان و بیته‌ دهرس بیژی خویندنگا‌کانی ته‌ویش به‌قسه‌ی کردوه.¹⁶ ته‌م میره مه‌زنه له سالی ۱۷۶۴ از به‌ده‌ستی فه‌قی برایم کوژراوه و له قه‌لاچوالان نیژراوه. له‌داوای ته‌م محمه‌د پاشای برای کرا به‌ فرماندار، داوای ته‌ویش ته‌حمه‌د پاشای برای بۆ جاری دووه‌م، دیسان محمه‌د پاشا هاته‌وه سه‌ر ته‌ختو له پاشا چهند شه‌ر و شوپیک له‌نیوان میرانی باباندا، ته‌حمه‌د پاشا بۆ جاری سییه‌م فرمانداری ده‌کا و له‌داوای مردنی ته‌حمه‌د پاشا مه‌حمود پاشا بوو به‌ فرماندار، که‌مه‌حمود پاشا ولاتی به‌جی هیشت، والی سلیمان پاشا پله‌وپایه‌ی میری میران ده‌دا به‌ برایم پاشای برازای و له سالی ۱۷۸۲ - ۱۷۸۳ از ده‌یی به‌ فرمانداری میرنشینی بابان¹⁷.

دروستکردنی شاری سلیمانی

دروستکردنی شاری سلیمانی گرنگترین رووداوی میژوویی بوو له سه‌رده‌می ئیبراهیم پاشادا. ته‌م پاشایه ده‌ستی کرد به‌ بنیاد نانی شاری سلیمانی له‌په‌نا ته‌و سه‌رایه‌ی که محمود پاشای مامی له‌ نزیک دیی مه‌لکه‌ندیوه کاتی خۆی دروستی

¹⁵ محمود ته‌حمه‌د محمه‌د، ((گه‌شتیک به‌ناو خویندگا و شوینه‌واری رۆشنییری))، کاروان، ۶۷، نابی

۱۹۸۸، ل ۲۷.

¹⁶ سه‌راجه‌ی پیشو، په‌روێژه‌کان، ل ۳۱.

¹⁷ ته‌م زانیاریه میژوویانه‌م زۆر به‌کورتی له‌م سه‌رچاوانه وه‌رگرتوه: تأریخ سلیمانی و ولاتی، آریعه قرون من تأریخ العراق الحديث

کردبوو. له سالى ١٧٨٤ز. ئەم شارە تەواو بوو ناوای نا شارى سلیمانى و مەلەبەندى میرنشینەکەى له قەلاچوالانەوه گۆزایەوه ئەوى. هۆى دروستکردنى ئەم شارە و ناوانانى و گواستەوهى مەلەبەندەکە، گەلى میژوو نووس و نووسەر له بارەیهوه دوواون، ئیمە لیڤەدا بەپیوستى نازانین دووبارەى بکەینهوه¹⁸، فراوانکردنى سنوورى میرنشینەکە و ئاوەدانکردنەوهى شارىکى نوى بە تاییەت بە مەبەستى مەلەبەند و پایتەخت دەبیته هۆى پیشکەوتن و گەشەکردنى هەموو لایەکانى ژيان. دروست کردنى ئەم شارە کاریگەرەىکى زۆرى هەبوو لەرووى پیشکەوتنى خویندەوارى و روشنبری مزگەوتەکان و نەرىتى ئەو سەرده مە مەلەبەندى خویندەوارى و فیڤیون و روشنبرى مزگەوتەکان بوو. جگە له مزگەوتى گەوره چەند مزگەوت و حوجرەیهکى دیکەش زیادى کرد. له گەل گواستەوهى میرشینهکەدا خوینگاکی قەلاچوالانىش گۆزایەوه بو مزگەوتى گەورهى سلیمانى، هەروەها کتیبخانە بەناوبانگەکەى که گەلى کتیب و نووسراوى بەنرخیان تیا بوو هەر لەویدا چەند ژورىکى بو تەرخان کرابوو یەکەم مامۆستا که لەم فیڤرگەیه له سلیمانى دەرسى وتەوه زانای بەناوبانگ شیخ مافى نۆدى بوو که سەرپەرشتى کتیبخانەکەشى دەکرد و خەرىکى نووسن و دانانى کتیبى ئاینى و ئەدەبى دەبوو، زۆربەیان بە زمانى عەرەبین و کەمیکیشى بە زمانى فارسى و تاقەدانەیه کیشى بە زمانى عەرەبى و کوردییه بەناوى (ئەحمەدى)¹⁹ بەکورتى برايم پاشا بە دروستکردنى ئەم شارە یادگارێکى باش و بەردهوامى بو کورد بەجێهێشت. میژووى ئەم میرنشینە پەرە له ئالوگۆڤر و هاتنه سەر تەخت و لاڤردنى میرو پاشا. برايم پاشا سى جار و عەبدولرەحمان پاشا شەش جار دینه سەر فەرمانرەوايى و لادەبرین تا لهکۆتاییدا مەحمود پاشا و چەند پاشایەکى تر تا دەگاتە عەبدوللا بەگ که ئەمیش بو ماوهى چوار سالتیک جینشینى دەکا، تا له لایەن نامیق پاشاوه بانگ دەکرى بو بەغدا و دەینیری بو

¹⁸ بۆ زانبارى زیاتر لەم بارەیهوه بڕوانه : تأريخ سلیمانى و ولاتى، أربعة قرون من تأريخ العراق الحديث.

¹⁹ الاحمدى فى ترجمه الكلمات العربيه بالكرديه، دراسه و تحقيق مجموعه من اوقاف السليمانيه، بغداد،

ئەستەمۇلّ لە سالى ۱۸۵۱ز. ئەم مېرئشىنە لەناودەچى²⁰ و دەكەوتە ژىر
فەرمانرەوايى حكوئەتى عوسمانىيەو.

قوتابخانەى شىعەرىى ناوچەى سلىمانى

كورتەيەكى مېژووئى شىعەرى كلاسكىي كوردى دەكەين بە دەروازەيەك بۆ چوونە
ناو باسى پەيدا بوونى ئەم قوتابخانە شىعەرىە لە مېژووئى ئەدەبى كوردىدا. بەگشتى
ئەوانەى لەبابەت مېژووئى ئەدەبى كوردىيەو نووسىويانە تىكرا دىيالكتى كرمانجىي
خوارو بەشە دىيالكتى لورى دادەنن بە كۆنترىن دىيالكتى زمانى كوردى كە شىعەرى
پىّ نوسرابى و بابە تاهىرى ھەمەدانى ۹۳۵ - ۱۰۱۰ كۆنترىن شاعىرى كوردە كە
شىعەرى بئەوى لەسەر رىيازىكى تايبەت بەخۆئى نوسىو²¹ بە تاكە چوارىنە دەناسرئەو
و پىش بابەتاهىر لەم جۆرە شىعەرە نابىنرئ.

(شىعەرى بابە تايەر و بە كوردى نووسىنى ئەو سەردەمە ھەول و كۆششى ئەو مېر
ئشىنانەيە كە پاش دەولەتى يەكگرتوئى موسولمان پەيدا بوون و ھەولئى ئەوھيان دەدا
كە زمانە كۆنەكەى خۆيان بكەنەو بە زمانى ئەدەبىيات و زمانى رەسمى نووسىن و
كاروبار²² لەپاش بابە تاهر بەچەند سەدەيەك ھەندى شاعىرى كوردى بەناوبانگ لە
ناوچەى سەرودا سەريان ھەلدا و دىيالكتى كرمانجىي سەروو، بەشە دىيالكتى بۆتانيان
كرد بە زمانى شىعەرى خۆيان لەو شاعىرانەى بەم دىيالكتە شىعەران نوسىو : مەلاى
جزىرى و عەلى ھەرىرى و فەقىى تەيران، ئەمانە لە سەدەى پازدەم ھاتوونەتە ناوہو،
ئىنجا ئەھمەدى خانى لە سەدەى ھەقدەم بە مەم و زىنەكەى لاپەرەى مېژووئى ئەدەبى
كوردى رەنگىن كردوہو.

²⁰ تارىخ سلىمانى و ولاتى، ص ۹۱.

²¹ پىروانە : د. معروف خەزەندەر، لەبابەت مېژووئى ئەدەبى كوردى تازە، مۆسكۆ، ۱۹۶۷ (بەزمانى
رووسى). مامۆستاي سەپەرشتىار بۆئى كردووم بە كوردى.

د. محمد نورى عارف، ((وشە و زاراوەكانى بابەتاهىر و بەراورد كردنىان لەگەل شىوہەكانى زمانى كوردىدا))
گوڤارى كۆرى زانىارى عىراق، بەرگى ۱۶-۱۷، سالى ۱۹۸۷.

²² د. عىزەدىن مستەفا رسول، سەرنجى لە زمانى ئەدەبىيى يەكگرتوو، بەغدا، ۱۹۷۱، ل ۱۹.

ئەو شاعىرانەى لەسەرەوہ ناومان بىردن ھەر يەكە و پەرورەدەى شار و ناوچەيەكى
جىاى وەك بۆتان و بايەزىد و ھەكارى و ئەشتايىن، بەلام ھەموويان زمانى شىعرەكانيان
شىۋەى بۆتانييە. خانى ھەر بەو زمانە مەم و زىنەكەى نوسىووە كە مەلاى جزيرى
شىعرى پى و تووہ.

لە شىعرەكانى مەلاى جزيرىدا ھەستى نىشتمانى و خو بە كورد زانين و
خۆشەويستى جزيرە و بۆتان و ھەموو كوردستان تىكەلاوى گيانى جزيرى بووہ ئەمە
پالى بە دەروونى جزيرىوہ ناوہ كە دەلى:

شەب چراغى شەبى كوردستانم

گەلى شاعىرى گەورە و بەناوبانگ لەمىژووى ئەدەبى كوردىدا ھاتووہ كە بە
ديالىكتى گۆران، بەشە دىالىكتى ھەورامى شىعريان نوسىووە. وەك بىسارانى ١٦٤١
— ١٧٠٦ و خانای قوبادى ١٧٠٠ — ١٧٠٩، مەولەوى ١٨٠٦ — ١٨٨٢.

خانای قوبادى لە شاكارە بەناوبانگەكەيدا شانازى كردووہ بە كورد و زمانى
كوردىوہ و دەلى (پىويستە لەم دىناى بەد رەفتارەدا) (كە تا ئىستا رىي بەكارھىتانی
زمانى خوமானى لى گرتووين) ھەر كەس ئەو زمانەى خو بەكار بىتى، ئەم رازى
شىرىنى شىرىن و خوسرەوہش وەك چۆن نىزامى ھۆنىويەتەوہ، منىش بە كوردى
بىھۆنمەوہ و تا تىكراى خەلكى كوردستان لىي بەھرە مەند بن²³.

جە عەرسەى دىناى دوونى بەد فەرجام

بە دەستور نەزم (نىزامى) تەمام

بە لەفزی كوردى، كوردستان تەمام

پىش بوان مەحزوز، باقى (والسلام)²⁴

جگە لەو شاعىرانەى خويان زادە و پەرورەدەى شاخ و كوستانى ھەورامان بوون
چەند شاعىرىكى تىرىش لە ناوچەى گەرميان و شارەزور بەم شىۋەيە شىعريان نوسىووە.
بەلاى ئىمەوہ دەسلەتتى سىياسى و ئاينى گرنگترين ھۆى پەرەسەندنى شىۋەى
گۆرانى (ھەورامى) بووہ وەك د.مارف خەزنەدار دەلى ((ھۆى پەرەسەندن و

²³ شىرىن و خوسرەو، شاكارى خانای قوبادى، ساغ كردنەوہى محمدى مەلا كرىم بەغدا، ١٩٧٥، ل ١٣ — ١٤.

²⁴ سەرچاوەى پىشوو، ل ١٥.

پیشکەوتنی ئەم شیۆیه لەسایە ئەم میرنشینە بەهێزەو بوو کە بابا ئەردەلان
فەرمانپەرەوایی دەکرد و ئەم شیۆیه زمانی رسمی ئاین و مەزھەب و عەقیدە شاراوەکان
بوو لە ھەوراماندا))²⁵.

لە شاعیرە ناودارەکانی ئەم شیۆیه مەولەوی تاوگۆزی کە خۆی شیۆە زمانی
ھەورامی نەبوو تەنیا لە شیعەر نووسیندا ھەورامی بەکاربردووە. ئەوێ سەرج راکێشە
لە زمانی شیعری مەولەویدا، ھەرچەندە شیۆی ھەورامی بەکارھێناوە، بەلام وشە و
زاراوی ناوچەیی سلیمانی و دەورووبەری زۆر تیا بەدی دەکری، لە ھەندێ شیعریدا
ئەوێندە لە شیۆی زمانی سلیمانی، دیالیکتی کرمانجی ناوەراست نزیک دەبێتەو ھیچ
پێویست بە راڤە کردن و لیکدانەوێ وشەکانی ناکات و خەلکی ناوچەکانی دەروەو
ھەورامانیش لێی ھالی دەبن :

گۆل چون روی ئازیز نەزاکەت پۆشان
وہ فراوان چوون سەیل دیدی من جۆشان

یان :

ئەم شەو دیارەن بانگم بێ شەرمەن
زایەلەئێ سەمتوور کەللەم وەگەرمەن

زاراوی گۆران روژی لە روژان زمانی رسمی میرنشینێ ئەردەلان و تا ماوہیەکیش
ھی بابان بوو، ئەوێ شایەنی باسە ماوہیەکی زۆر ئەم شیۆیه دەوری خۆی وەک
زمانیکی ئەدەبی لە دەست داوہ. نووسەرە کوردەکانی ناوچەیی ھەورامان و زەنگەنە و
کاکەیی کە بەم زاراوہیە قسە دەکەن بۆ نووسین زاراوی سلیمانی – سۆزانی بەکار
دەبن²⁶ ئەستێرە ئێم شیۆیه بەرەو کزیوون و نەمان رویشت، وە دوا شاعیری ئەم
شیۆیه مەولەوی بوو ١٨٠٦ – ١٨٨٢ کە بە یەکی لە شاعیرە گەورەکانی شیعری
کلاسیکی شیۆی گۆران دەژمێردی. لەوکاتەو کە بزوتنەوێ شیعری تازە لەنیوہ
یەکەمی سەدە ئۆزدەم دەستی پیکرد بە ھاتنی نالی و ھاوڕێکانی ئیتەر وەردە وەردە
بەکارھێنانی ئەم شیۆیه کەم بۆیەو و زۆر بەکەمی شیعری پێ دەنوسرا.

²⁵ د. مارف خەزەندەر، لەبابت میژووی ئەدەبی کوردیەو، بەغدا، ١٩٨٤، ل. ٩٠.

²⁶ جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی ١٩٧٦، ل. ٢٢.

وهك لهوهو بهر باسمان کرد دروستکردنی شاری سلیمانی رووداوینکی گزنگ بوو لهسه‌رده‌می میرنشینى ناوچه‌ی سلیمانیدا کاریگه‌ریه‌کی گه‌وره‌ی کرده سهر باری خوینده‌واری و روشنبیری، چونکه به‌هۆی کردنه‌وه‌ی چهند مزگه‌وتیکی تره‌وه جگه له مزگه‌وتی گه‌وره ژماری خویندکاران و مامۆستا له زیاد بوونا بوو، به‌پیتی داب و نه‌ریتی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ه فقه‌ی ده‌رسی تیا‌دا ده‌خویند و مه‌لای زانا و لی‌هاتوو ده‌رسیان تیدا ده‌وته‌وه، له حوجره‌کاندا له ته‌ك ئه‌م ده‌رس خویندنه‌شدا شیعو ئه‌ده‌بیات به زمانانی عه‌ره‌بی و تورکی و فارسی و که‌م که‌می‌کیش به کوردی له ئارادا بوو.

میرنشینى ناوچه‌ی سلیمانی (بابان) به‌راستی وه‌کو سه‌ربه‌خۆ وابه‌و تا ناوه‌پاستی سه‌ده‌ی نۆزده‌م، له‌و کاته‌ی که ژیا‌نی ئه‌ده‌ب و خوینده‌واری کوردی له‌ناوچه‌ی سلیمانیدا په‌یدا بوو شیوه‌ی کرمانجی ناوه‌پاست وه‌ك زمانى ره‌سمى هه‌لی‌کی باشی بۆ هه‌ل‌که‌وت که بلا‌وی‌ته‌وه و په‌ره‌ بسی‌تی ئه‌م سه‌رده‌مه‌دا له می‌ژوو‌ی ئه‌ده‌بی کوردیدا سى شاعیری به‌رز هاتنه‌ کایه‌وه، نالی ۱۸۰۰ – ۱۸۵۶ و سالم ۱۸۰۵ – ۱۸۶۹ و کوردی ۱۸۱۲ – ۱۸۵۰ بوون ئه‌م سى که‌له شاعیره دامه‌زێنه‌ری شیعی شیوه‌ی کرمانجی ناوه‌پاست بوون. په‌روه‌رده‌ی چاکترین شیعی موس‌لمانى بوون به‌تایبه‌ت شیعی غه‌زه‌ل‌خانه فارسه‌کان، ئه‌م شاعیرانه جوانترین وینه‌ی غه‌زه‌لو قه‌سیده‌و قه‌سیده‌ی پاله‌وانیان به‌زمانی کوردی هی‌تایه به‌ره‌م. به‌ره‌مه‌ی ئه‌م سى شاعیره بوو به‌بنه‌ما و سه‌رچاوه‌یه‌کی رووناک و پر‌شن‌گدار که‌له ناوچه‌ی سلیمانییه‌وه سه‌ری هه‌ل‌دا و تا ئی‌ستا به‌رده‌وامه و به‌شی‌کی زۆری کوردستانی گرتۆته‌وه. له به‌ره‌مه‌ی ئه‌م سى شاعیره‌دا گه‌لی نمونه‌ی شیعی ده‌بینریت که به‌سه‌ر ئازایی و قاره‌کانی نه‌ته‌وه‌ی کورددا گوتراوه و فرمی‌سک درپژن بۆ روو‌خاندن و له‌ناو‌چوونی میرنشینه کورده‌کان، به‌تایبه‌ت نالی له شیعی (تا فه‌له‌ك ده‌وری نه‌دا. . .) و سالم له شیوه‌نه‌که‌یدا بۆ بابانه‌کان و شیوه‌نی مه‌حمود ئاغای شیوه‌که‌ن. نالی له‌و شیعه‌یدا که به‌هۆی کۆچی دوا‌یی سلیمان پاشای بابانه‌ویه و پی‌رو‌زبایی له ئه‌حمه‌د پاشا ده‌کا، نالی گه‌وره‌یی و مه‌زنی ئه‌و دوو پاشایه ده‌رده‌خا و ده‌لی :

تا فەلەك دەورەى ئەدا سەد كەوكەبەى ئاوا نەبوو
كەوكەبەى مېهرى موبارەك تەلەعتى پەيدا نەبوو²⁷

تا سلیمانان نەبوونە سەدرى تەختى ئاخیرەت
ئەحمەدى موختارى ئیمە شاهی تەخت ئازا نەبوو
نالی پەیوەندیەکی تایبەتى لەگەڵ سلیمان پاشای بابان و ئەحمەد پاشای کوریدا
هەبوو. ئەم پەیوەندیەش، بەو بەلگانەدا دەردەکەوی کە لەو غەزەلانەى نالیدا
دەبێنرێن بۆ نمونە : ئەو غەزەلەى کە سەرەتاکەى بەم دێرە دەست پێ دەکات :
بولبولی تەبعم ئەوا دیسان سەنا خوانی دەکا
کە تیادا دەلی :

هودهودی دل حەبسی بەلقیسی سەبای دیوہ یەقین
خۆی کە دامینگیری شاهی ئاسەفی سانى دەکا
هەرۆهە :

ئەم تاقمە ممتازە کەوا خاسەیی شاهن
ئاشوبی دلی مەملەکەت و قەلبی سوباهن
جگە لە قەسیدە درێژەکەى کە بۆ سالمى ھاوڕێی ناردوو و چەند قەسیدەىەکی تر ،
بەلام گرنگرێن بەلگە ئەوێە کە ((رۆژھەلات ناس و کونسولی کورد لە پاريس
خۆدزکۆ لەناوہ پاستى سەدەى نۆزدەمدا لە سالى ١٨٥٣ چاوی بە ئەحمەد خان ناویک
کەوتوو، خەلکی سلیمانی بوو و لە ئەستەموولەوہ چووہ بۆ ئەوروپا، خۆدزکۆ
هەوالی شاعیریەتى نالی لەو ئەحمەد خانە بیستووہ و گویا دۆستیشی بوو))²⁸

²⁷ دیوانى نالى، لیکۆلینەوہ و لیکدانەوہى، مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٢٦.
تێبینیەکی پێویست : هەرچی نمونە شیعریەکانى نالی ھەبە لەم سەرچاوەى پێشوو دیوانى نالى و
فەرھەنگى نالى، لیکۆلینەوہ و ساغ کردنەوہ، د. مارف خەزەندەر، بەغدا، ١٩٧٧ وەرگرتووہ، لەکاتى خۆیدا
لەبەر ئەوہى قەبارەى نامەى ماستەرەکە گەورە نەبێ ئەم تێبینیە بۆ ئەو شیعرا نەبە کە سەرچاوەمان
نەتوسیووہ.

²⁸ دیوانى و نالى و فەرھەنگى نالى، لیکۆلینەوہ و ساغ کردنەوہ، د. مارف خەزەندەر، بەغدا، ١٩٧٧، ل ١٥.

شیعەرەکانی نالی بەلگەیی دیاردە و راستی دەستکردی و وەستایی نالین و دەتوانین لە رێگای شیعەرەکانییەوه، ئەو شیوازه تاییەتەیی نالی پەیرەوی کردووه بێسەلمێنین کەوا نالی لەسەر ئەو باوەڕە بووه کە زمانی کوردی لەو پلەو پایەدایە کە شیعری بەرزەیی بوتری، دیارە هەر لەراستیشدا نالی زمان بە وەسیلە دادەنێ مانا و وێنە غایەتە لەشیعەردا، ئیتر شیعری ئەو بەرزە چونکە مانای لە پلەیی مانای شیعری شاعیرە هەرە بەرزەکانی شیعری موسولمانییە، با زمانەکی تازە بێ، واتە تاقیکردنەوی ئەم جوۆرە شیعەری زۆر نەبێ، نالی لە ئەنجامی ئەو پیرەوه بووه کە رێچکەیی شکاندو هەر بەوێندە رازی نەبوو کە بە کوردی شیعەر بێ بەلکو خۆی خستە بەر تاقیکردنەوه و ئیمتیحانیکی گەورەشەوه. ئایا دەتوانی بەزمانی کوردی قوتابخانەکی شیعری کوردی دروست بکات و خۆی بکاتە گەورە و رابەری ئەو قوتابخانە شیعریە؟

تەبەیی شەککەر باری من کوردی ئەگەر ئینشا دەکا
ئیمتیحانی خۆیە مەقسوودی لەم عەمدا وا دەکا

یا لەمەیدانی فەساحەت بە میسلی شەهسوار
بێ تەئەمول بۆ هەموو نەوعە زمانی رادەکا
کەس بە ئەلفازم نەلی خۆ کوردیە خۆ کردیە
هەرکەسی نادات نەبی خۆی تالیبی مەعنا دەکا

ئەو هەولانەیی پیش نالی و سالم و کوردی دراون، هەولێکی تاک و تەراو دوورە پەریژن و ئەگەرچی بەشیکی گرنگی ئەدەبی کلاسیکیان پێکدێن، بەلام ئەوان بۆخۆیان، قوتابخانەیی ئەدەبییان دروست نەکردووه. لەبەر ئەوە بۆمان هەیە بۆین دروست بوونی کلاسیکیەت وەکو بزوتنەوێکی ئەدەبی خاوەن هەل و مەرجی بابەتی و خۆیی و وەك قوتابخانەیی خاوەن هەموو رێو شوێن و یاسا و دەستوریکی باو و زانراوی ئەدەبی کلاسیکی، لەسەر دەمی بابانییەکاندا دروست بوو²⁹ بێگومان سەردەم و

²⁹ کەمال میراودەلی، سەرەتایەکی بۆ لێکۆڵینەوی شیعری کلاسیکی کوردی، دیداری شیعری کلاسیکی

کوردی، نامادەکردنی جەمسەعید جە کەریم، بغداد، ۱۹۸۶، ل. ۷۷.

دەوروپەر بەبابەتی سەردەمی پەیدا بوونی بیرو رای نوی لەناو گەلانی هاوسی و گەلانی دوورتدا دەورێکی گاریگەری هەبوو لەو سەردەمی نالیدا و لەسەر ئەم قوتابخانە شیعریە تیا هاتە کایەوه. هەرچەندە لە کوردستاندا بیرو هەستی نەتەواپەتی سەری هەلنەدابوو، بەلام بەپێی سەردەمەکی کەوتیبوو سەدە و نۆزدەم و دوا بەریا بوونی شۆرشی مەزنی فەرەنسە کە لە ساڵی ۱۷۸۹دا هەلگیرسابوو ((رەنگدانەوی بیرباوەری ئەوروپای سەرمایەداری لەولاتی عوسمانلی و رۆژەلاتدا بەتایبەتی کە عوسمانلی راستەوخۆ رووبەرپووی ئەوروپا دەوێستوو، لەهەمان کاتیدا کەوتیبوو بەر تەکانی هیڤشی ئابووری و ژیانی کۆمەڵایەتی پیشکەوتوو ئەوروپا، کاریکی ئەوتۆی کردبوو کە چەکەرە نیشتمان پەرورەری نوی و هەستی نەتەوه پەرستی لەم ولاتانەدا و لەناو ئەوانا لە کوردستانی عوسمانیشدا پەیدا بێ))³⁰ نیشتمان پەرورەری و هەستی نەتەواپەتی نالی لە زۆربە شیعەرەکانیدا رەنگی داوێتەوه بە جوانترین قەسیدە ئەو بیرە خۆی بە زمانی کوردی داڕشتوو لەم مەیدانەدا وەنەبێ نالی تاکە سوار بووبێ و بەتەنیا کەوتیبێتە تۆزکردن بەلکو سالم و کوردیش سواری ئەسپی بەلاغەتی کوردی بوون و ئەملاو ئەولایان لە نالی گرت. سالم لە قەسیدە قارەمانییە بەناوبانگە کەیدا (لیم گەڕین...) ئەگەرچی بۆ میرنیشینی سلیمانی شیوەن دەکا، بەلام سەرانشەری قەسیدە کە بۆ دیاریکردنی قارەمانییەتی و لاوچاکی و ئازایی کوردە سالم لە ئەدەبی کوریدا وەکو شاعیریکی گەورە غەزەل و داستانی وقارەمانی و قەسیدە لاوچاکی ناسراوه :

لیم گەڕین با گوێشەگیر بم دەستەو ئەژنۆ کەف زەنان

گیژەلۆکە بای نەدامەت تاری کرد سەفحە جیهان

ساعقە و بەرقی غووسەت زولمەتی دا شەرق و غەرب

بەردەبارانە بە مەخسوسی لەسەر مولکی بەبان

چاوی عییرەت هەلپەرە ئەی دل لە وەزعی دەهری دوون

سەیری کە رۆمی دەلەک چی کرد بە زومرە کورد زمان

سالمیش وەک نالی بۆیدەرکەوت کە زمانی کوردی لە رازاندنەوه دەربڕینی مانا و

مەبەستی شیعردا سەرمایە و خەزینەیهکی ورد و جیلوه بەخشە و ئەم جۆرە شیواز و

³⁰ محمد مەلا کریم، نالی لە کلارۆژنە شیعەرەکانییەوه، بەغداد، ۱۹۷۹، ۵۱ ل.

دەرپرینه تاییه به مه‌لبنده و ناوچه‌ی شیخی گه‌وره‌وه، جا بۆیه سالم شیعی کوردی به سه‌رمایه و دیاری زیره دادنه‌ی و له سلیمانییه‌وه ده‌یا بۆ کرمان که مه‌لبنده و سه‌رچاوه‌ی ئهم جوړه دەرپرین و شیوازه‌یه. لی‌ره‌دا ویستویه ئه‌و قسه‌و په‌یوه‌نده‌ی ناو خه‌لکی ناوه‌خنی دپ‌ره شیعه‌کانی بکات که ده‌لین زیره بۆ کرمان ده‌با.

زیره سه‌رمایه‌یه بۆ سالم و کرمانی ده‌با
شیعی کوردی که بدا جیلوه له‌لای شیخی که‌بیر

سالم هه‌ر به‌مه‌به‌ستی په‌یره‌وی کردنی ریبازه ئه‌ده‌به‌که‌ی نالییه‌وه شانازی به زمانی کوردیه‌وه کردووه و نه‌یویستووه، وه‌ک له‌وه‌و به‌ر باو بووه به زمانی بی‌گانه شیعر بل‌ی ئه‌گه‌رچی زۆر به‌تواناو شاره‌زاو قه‌له‌م ره‌وی ئهم زمانانه‌ش بووه بۆیه وه‌لامی یاره خۆشه‌ویسته‌که‌ی ده‌داته‌وه‌و له‌و دپ‌ره شیعه‌دا مه‌به‌ستی ئه‌وه‌یه که به زمانی خۆی نه‌بی وه‌لام ناداته‌وه و خۆی وا پیشان ده‌دات که شاره‌زاو به‌له‌دی ئیستلاحی ئه‌وان نییه.

وتم جه‌ناب به‌له‌د نیم ئیستیلاحی ئیوه، من کوردم

مسته‌فا به‌گی کوردیش به شیعه‌ر پر هه‌ست و سۆزه ناسکه‌کانییه‌وه هاو‌پ‌پ‌یه‌تی نالی و سالمی کردو رابه‌ریتی ئهم قوتابخانه شیعییه‌ی به‌ ئهرکی سه‌رشانی زانی و هه‌ر به‌زمانی پاراوی کوردی و شوین که‌وتنی نالی و سالم له‌ ده‌ستور و ریبازی شیعریدا پارچه‌ غه‌زله‌ و قه‌سیده‌کانی دارشت، مه‌به‌سته شیعییه‌کانی له‌گه‌ل مه‌به‌ست و ناوه‌روکی شیعه‌کانی نالی و سالم‌دایه، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی به‌ گشتی شیعه‌کانی غه‌زه‌لی دل‌داریه‌، به‌لام سۆزکی قول‌ی نیشتمانی‌شی تیدا‌یه و دل‌سۆزی و خۆشه‌ویستی به‌رامبه‌ر به‌گه‌ل و نیشتمانه‌که‌ی به‌ زمانی شیرینی خۆی ده‌رده‌ب‌ری، له‌ ماته‌منامه (وه‌سیه‌ت نامه) به‌ناوبانگه‌که‌یدا که بۆ کۆچی دوا‌یی خۆی وتوووه ده‌لی :

عه‌زیزان من ئه‌وا رۆییم له‌لاتان
له‌مه‌زلۆمان به‌لا چۆل‌ بی‌ ول‌اتتان
که‌ ئیوه‌ن پادشای لوتف و عه‌داله‌ت
به‌خوا حه‌یفه‌ بره‌نجینن گه‌داتان

ئەمەن و جەفا فیراق و ئەمیدی و صالی یار
 کاغەز رەفیقی رۆژمە شەمعی شەنەسی شەو
 (کوردی) دلیری عەرسە ی نەزم و فەستاحەتە
 جەولان دەکا هەمیشە وەکوو بەرقی تیژپەو

ئەو سێ شاعیرە نالی و سالم و کوردی بوون بە دامەزرێنەر و رابەری ئەم قوتابخانە
 ئەدەبییە تازەیە، هەر بەم بۆنەیەو هەندێ لە میژوو نووسانی ئەدەب و لێکۆڵەرەوان بە
 قوتابخانەی (نالی) یان قوتابخانەی (نالی و سالم و کوردی) و جارجارەش ئەم قوتابخانە
 ئەدەبییە تازەیە ناودەبەن بە قوتابخانەی بابان³¹. بەکارهێنانی زاراوەی (بابان)
 بەهەڵەیەکی رویشتووی گەورە دەژمێردرێت، بەلای ئێمەو بەهیچ جورێک رەوا نییە کە
 ئەو ناو کە ناوی بنەمالەییەکی دیاریکراو بەدریتە پال قوتابخانەییەکی ئەدەبی کە رابەرانی
 و پەڕپەرەکانی بەهیچ جورێک پێوەندییان وەک خێزان بە بنەمالەیی بابانەکانەو نییە،
 ئەمە لەلایەکی تریشەو بابانییەکان بەتایبەت میرەکانیان هیچ رۆل و
 دەوریکی گرنگی ئوتۆیان نەبوو لە هاتنە کایە و دروست بوونی ئەو قوتابخانە
 ئەدەبیەدا. ئەم مەبەستە ی سەرەو لەم خالانەدا دەردەکەوی :

۱. هەرچەند میرە بابانییەکان، رووناکیرو خویندەوارو دلسۆزی زانست و خویندن
 بوون و گەلی بەلگە هەیه کە یاریدەو کۆمەکی خویندەوارو مامۆستا و فەقێکانیان
 کردوو، بەلام خۆیان زۆربە ی نامەکانیان و نووسینەکانیان بە زمانی بیگانه بوو، واتە
 عەرەبی و تورکی و فارسی.

۲. تا ئیستا هیچ نوسراو دیکۆمیتێتێک دەرنەکەوتوو کە میرە بابانییەکان بە
 فەرمانیکی میری داویان لە خەلک و خویندەوارو شاعیرەکان کردبێ کە بە زمانی
 کوردی شیعر و بەرھەمەکانیان بنوسن، واتە داھێنانە کە لەلایەن ئەوانەو نەبوو، بەلکو
 گەلی بەلگە ی زانستی هەیه ئەو دەسەلمێنن کە ئەو سێ شاعیرە بەتایبەت نالی خۆیان
 خۆکردانە ئەو رێبازە نوێیان گرتۆتە بەر، ئەگەر ناوی قوتابخانەییەکی شیعر ی بەناوی

³¹ لەوبارەییەو پڕوانە: معروف خەزنەدار، مؤسس الادب الکردی الحدیث فی کردستان الجنوبیة نالی، ((شمس
 کردستان-رۆژی کردستان))، العدد ۶۵، ت ۱، ۱۹۷۱، بغداد.

کهسان و بنه ماله یه که وه رهوا بیټ، راستر وایه ئەو قوتابخانه شیعریه به ناوی نالیه وه بیټ، یان نالی و هاوړیکانی.

۳. جگه له میرنشینى بابان چهند میرنشینى تر له کوردستاندا هه ریه که وه سهرده میټک فه زمانه واییان کردوه، بیگومان لهو سهرده مانه شدا شاعیرو نووسه ریان هه بووه، به لām هه رگیز ناوی قوتابخانه ی شیعریه به ناوی میرنشینه کانه وه نه بووه.

له بهر ئەو راستیانه ی سهرده وه وهك هه ندیک له میژوونوسانى ئەدهب و نووسهران دنوسن قوتابخانه ی نالی یان نالی و هاوړیکانی باشتین و راستین ناویکه بو ئەو قوتابخانه شیعریه. خۆ ئەگه ر به ناوی شوین و ناوچه ی ژیا نی سهره له دانی شاعیره کانیشه وه بیټ ئەوا به لای ئیمه وه قوتابخانه شیعرى ناوچه ی سلیمانى به باشت ده زانین.

زمانى ئەدهبى یه کگرتوو

ههول و کۆششى نالی و هاوړیکانى که رابهرو دهسته ی یه که مى ئەم قوتابخانه ئەدهبیه بوون له خالیکی سهره کیدا ده رده که وئ ئەویش گۆرانی ئەو په پیره وه دووردریژه بوو که له میژووی ئەدهبدا په پیره ده کرا که بریتى بوو له نووسین به زمانى نه ته وه کانی دراوسى. شیعر و دیوانى شیعر به زمانى کوردی ریبازی خۆی گرت و دهسته ی دووهم له شاعیرانى ده وروبه رى سلیمانى و ناوچه کانی تری کوردستان به پیر ئەو بزوتنه وه ئەدهبیه وه هاتن.

دروست بوونى زمانى ئەدهبى یه کگرتوو شیوازیکی تایبه ته و یه کیکه له خاسیه ته کانی شیعرى ئەم قوتابخانه یه. مه به ستمان له زمانى ئەدهبى یه کگرتوو ئەو شیوه زمانه یه که شاعیرانى دامه زین هری ئەم قوتابخانه ئەدهبیه کردیان به زمانى شیعرى خۆیان، ئەم شیوه یه بوو به زمانى شیعرى شاعیرانى دواى ئەمان و پیره ویان کرد و تا ئیستا هه ر به رده وامه.

شیوه زمانی سلیمانی (قه‌لاچوالان) واته ئەوانەى لەم قه‌لاچوالانەوه هاتبوونە سلیمانی. بوو بە بنهما و بنچینهى ئەم زمانە ئەدەبیه و بە وشە و زاراوەى ناوچه‌کانى دەورووبەرى سلیمانی، بە‌شە شیوه‌کانى دیالیکتى کرمانجى ناوە‌راست دە‌وله‌مەند کرا. ئەو شاعیرانەى له ناوچه‌کانى دەورووبەرى سلیمانیدا سەریان هە‌لدا. یان راستر ب‌ل‌ئ‌ین له بە‌شە دیالیکتە‌کانى تری دیالیکتى کرمانجى ناوە‌راست پەیدا بوون، زمانى ئەدەبى ئەم قوتابخانه نو‌ی‌یه‌یان بە‌کار دە‌برد. بە‌رهمە شیعریه‌کانیان بوو بە‌هۆى بە‌رده‌وامى و چه‌سپاندنى شیوهى سلیمانى و بووه زمانى ئەدەبىی یه‌ک‌گرتوو.

ئ‌یمه‌ ل‌ێ‌ده‌دا له‌هەر ناوچه‌یه‌ک‌ه که له رووى دابه‌ش بوونى جوگرافىای زمانه‌وه سەر به دیالیکتى کرمانجى ناوە‌راستى که پ‌یکهاتوو له چوار به‌ش (سلیمانى، س‌ورانى، موکریانى، ئە‌رده‌لانى) له هەر به‌شە شاعیرێ‌ک‌ وه‌ک نمونه وه‌رده‌گرین ب‌ۆ ديارى‌کردنى ئەو مە‌به‌سته واته (شی‌وا‌زى زمانى ئەدەبىی یه‌ک‌گرتوو).

وه‌ک ئاشکرایه نالى مام‌وستاو شاعیرى گه‌وره‌ى ئەم ر‌ی‌بازه ئەدەبیه پ‌ه‌روه‌رده‌ى خاك و خ‌ۆ‌لى شارە‌زووره، بە‌لام شیوه‌ى زمانى شارە‌زوورى نه‌کردوو به زمانى ده‌رپ‌ر‌پ‌نى شیع‌ره‌کانى، بە‌لكو ب‌ۆ به‌دی‌ه‌ت‌نانى ئامانجه س‌ه‌ره‌كى و گ‌رن‌گه‌كه‌ى شیوه‌ى سلیمانى کرد به زمانى شیع‌رى خ‌ۆ‌ى.

هەر له‌ناو ئەوانە‌دا که ر‌ی‌چ‌كه‌ى نالى و سالم و کوردی‌یان گ‌رت واته ده‌سته‌ى دووهم، ده‌بین‌ین مه‌حوى ١٨٣٠ - ١٩٠٦ ه‌ه‌ر ئەو زمانه ئەدەبیه‌ى نالى به‌کاره‌ی‌ناوه له شیع‌ره‌کانیدا و ه‌ه‌رچه‌نده خ‌ۆ‌ى به قه‌له‌نده‌ر‌ی‌ک‌ى کورد ده‌زان‌ی، بە‌لام شانازی به دیوانه شیع‌ریه‌که‌یه‌وه کردوو و خ‌ۆ‌ى له ر‌یزى پادشاو س‌ه‌ر‌کرده‌کاندا داده‌نى :

بن‌سو‌سه پ‌یرى د‌ل‌م ئە‌مرى کرد ، ئ‌یتاعە‌م کرد
له ئ‌یتیداوه که به‌یتى مونا‌سی‌بى دیوان
گه‌دایه‌ک‌ى وه‌کو (مه‌حوى)، قه‌له‌نده‌ر‌ی‌ک‌ى کورد
می‌ثال‌ى پادشه‌ه‌ى ف‌ورسه، صاح‌ب‌ى دیوان³²

³² دیوانى مه‌حوى، ل‌یک‌دانه‌وه و ل‌یک‌ز‌ل‌ینه‌وه‌ى مه‌لا عب‌د‌ال‌کر‌یمى م‌درس و مح‌مدى مه‌لا کر‌یم، به‌غ‌دا، ١٩٧٧، ص ٣٤٨.

هەر له ناوچهی سلیمانیدا حەریق (١٨٦٥ - ١٩٠٩) یه کێکه لهو شاعیرانهی سهر بهم قوتابخانهیه دادهنری، ئهگهر چاویک بهدیوانی حەریقدا بگێڕین و شیعهرهکانی لهگهڵ شیعهرهکانی نالیدا ریزیکهین، کاریگهری نالی و شیوازی نالی به شیعهرهکانیهوه دیاره تارا ددهیهك ئهگهر بڵێن حەریق یه کێکه له قوتابه زیرهکهکانی نالی بهههلهدا نهچووین، لهبهر ئهوهیه له زمانی ئهدهبهکهی و تهنانهت له وردهکاری و قولی و اتاو بهکارهێنانی بابتهکانی رهوانبێژیشدا پێرهوی نالی کردووه و مامهلهی لهگهڵ وشه و دارشتنی مانا ئارایی و بهکارهێنانی رهگهز دۆزیدا کردووه :

تاووسی که لهسهر زینتی بالی سهری دانا
ئهمنیش بهپر فکروه بهی سهر و قهرارم

کهوتومه ئهژێر دهستی شهیاتین و نهفسم
دهستی بدهره دهستی شکسته به عینایهت

بۆ چ هەر ئهمن مهخمووری بادهی مهستم؟
یا هەر من سهرمهستی جامی ئهلهستم
من لهبهر چاوی وتم بۆ مهزه چابوو لیوت
ئهو ئهلی جامی مهیه چا نییه بۆ تو نابی
لهوکاتهی که نالی له باسی عهشقی مهجازیدا دهلی :

عهشقی که مهجازی بی خواهیش کهمه ئیلا کچ
شیرین کچ و لهیلا کچ، سهلهما کچ و عهزرا کچ

دهبینین حەریق له عهشقی حهقیقهوه ددهوی و وهلامی نالی بهم شیوهیه ددهاتهوه :
عیشقت که حهقیقی بی تالیب مهبه ئیلا کوپ
هم حهزهرتی لهولا کوپ هم یوسفی والا کوپ

لێردها دهبینین نالی و حەریق زۆر بهراستی و له جیی خۆیدا له عهشق ددهوین و
عهشقی مهجازی و حهقیقی لێک جودا دهکهنهوه، ههرحی بۆچوون و بهکارهێنانی
عهشق و دلداري ئیستایه له ئهدهبدا به ههله به عهشقی (حهقیقی) لهقهلهم ددهری.

واتاكانيان به پيشه وانه وه به كارده برين، به لام نهوان به راستی و ههريه كه به پي واتای
خۆی به جی خۆیدا به کاریان هیناوه.

سالم دهلی :

ته له ب کاری حه قیقه ت خاتری سالم له باتن دا

ئه گهرچی زاهیرهن دلدادهی عیشقی مه جازیکم

جگه له ناوچهی سلیمانی شاعیرانی کهرکوک و گهرمیانیش زمانی ئهم قوتابخانه
ئه ده بیهیان کردووه به زمانی شیعره کانیان و ورده ورده وازیان له شیوهی گۆرانی
(هه ورامی) هینا. که به تایبته له ناوچهی گهرمیان و ده وره بهری کهرکوکدا باوو بوو.
شیخ رهزای تاله بانی ۱۸۳۵ - ۱۹۰۹ هه ره بهو شیوهیهی سلیمانی شیعره کانی
دارشتوو، ههستی نه ته وایهتی و خۆشه ویستی زمانی کوردی له لای شیخ رهزا به جوړی
له دلو ده روونیدا چه سپیوو که شیعره به زمانی کوردی له گه وه ره به نرخ ترو پر
حیکمهت تر ده زانی و ده لی :

زوبدهی مه تاعی حیکمه ته ئهم شیعی کوردیه

هه ره زانه بی موباله غه حه رفی به گه وه ری

جامه ی حه یاتی عاریهت کورته زینه هار

ئالوده دامه نی مه که بو پیچی میزه ری

ده مکوژی حوکه ده زانم به خدا حوکه حه بیب

وه ره سا به شقی خدا دهس له یه قه م به رده ته بیب

تالعم نه حسه ده ترسم که به ئازاری فیراق

بهرم روژی نه بی ده وله تی وه سلیم به نسیب

له ناوچهی سۆران حاجی قادری کۆبی ۱۸۱۷ - ۱۸۹۷ که یفی و ئه خته ره خۆیان کرد
به میرات گری نالی و سالم و کوردی و هه ره بهو شیوهیهی نهوان شیعیان نووسی و
حاجی قادر دهیزانی شیعره بو کی ده لی، له بهر نه وه به شیوهیهی شیعری نووسیوه
زۆریه ی هه ره زۆری میللته که ی تی بیگات، هه ره ئه و پیش ده ستیه ی حاجی قادریش بوو
ریی بو غه زه لی نیشتمانی و شیعی کۆمه لایه تی سیاسی خۆش کرد له نیوه ی یه که می

سەدەدی بیستەمدا. وەك پێشتر وتان حاجی ئەو مەبەستەى لا گرنگ بوو بۆ پێپەرەوى
ئەو شیپۆ زمانەى کردوو لە دارشتنى شیعەرەکانیدا :

کە هەستا قامەتى بەرزى لە فەرقى تاوێ کو ئەرزی
پەریشان زوڵقى سەد تەرزی بەیە کدا دارژاو لەرزی

لەسەر شەو روژی داناو مەلێن فێسى لەسەر ناو
لەبەر با جامى یاقووتى بە میشكى وشكى داداوه

لەناوچەى موکریاندا دوو شاعیری مەزن سەریان هەلدا و بوونە پێپەرەوى گەری رێبازە
ئەدەبیەکەى ناوچەى سلێمانى ئەوانیش عەبدوللە بەگى میسباحو دیوان و وەفایى بوون.
ئەم دوو شاعیرە لەرووی زمانى شیعریانەو هەر ئەو شیوازەى شاعیرانى ناوچەى
سلێمانیان بەکار بردوو. لەلایەکی تریشەو کارىگەری نالى و کوردی لە شیعەرەکانیاندا
بەتایبەت لەلای وەفایى بە ئاشکرا دەبینرێ. وەك محەمەد على قەرەداغى دەلێ :
ئەوى من بۆم دەرکەوتوو وەفایى بە شیعەرەکانى مامۆستای شاعیرانى کورد (نالى)
هۆگر بوو و گەلێ جار ماناکانى ئەوى هیناوه و خۆى بەرگێکى تازەى لەبەر کردوون³³.
ئەگەر بەوردی سەرئەجى دیوانى وەفایى بدەین لە زۆر لای قەسیدە و غەزەلەکانیدا
کارىگەرى مستەفا بەگى کوردیش بەدى دەکری. ئەمانە چەند دێرێکى وەفایى کە
بەلگەى ئەو راستیەن :

نەوبەهار نۆبەرەى شکۆفە و گولن

یا غونچەى دوگمەکەى سینهکەى وازن

بە نەسیم دەپشکوون با غونچە سیوان

بە بەلە ئاهى من دوگمە دەترازان³⁴

نەداغى جەرگى خۆم زانى، نە مایەى بەرگى خۆینینم
شاهیدی دەستى عیشقم، لاله رەنگم، من کەرۆ لالەم

³³ دیوانى وەفایى، میرزا عەبدولەجیمى سابلاخى، لێکۆڵینەوى محەمەد على قەرەداغى، بەغدا، ١٩٨٦، ل. ٣٥.

³⁴ دیوانى وەفایى، ل. ٨٨.

بوخۆت سهرمه شقى. زولف و ده رسى بالآت دام و ئەز چ بكم؟
نیشانه و دەس خەتى خۆتە ئەگەر ئەلفم ئەگەر دالم

ئەمن ئوقتاده بوم تۆ خۆت بە روحت دەست گیرم
بوی پەشیمانی نەشیوہی تۆیە، ئەى خورشیدی ئیقبالم³⁵

ئەلئەمان سەرتا قەدەم سوتام و جانانم نەھات
چاۋلە سورمەى خاکی رى بووم راحەتى جانم نەھات
خال و خەت گولزار و رەنگى شوخى بى باکم نەدى
زولف و روو هیند و فەرەنگى شاھى خوبانم نەھات
ئەى عەجەب گریام وەکو ھەورى بەھاران و کەچى
پیکەنینى ئەو گولەى کاکۆل پەرتشام نەھات³⁶

ھەر بەو شیوہیە لەلای ئەدەب زمانى شیعری ئەمیش بەردەوامى ئەو زمانە
ئەدەبیە یە کەگرتووەیە چ لەرووی شیوہ زمان و وشە و زاراوە، چ لە رووی پێرەوی
ریبازی شیعری ئەم بزوتنەو ئەدەبیەشەو، خاسیەت و شیوازە تایبەتیەکانى قوتابخانەى
شیعری ناوچەى سلیمانى پێوہ دیارە :

بە کەمەندى زولقى خاوت، دلئى ئیمە کەوتە داوت
عەجەبا کە شەھسوارم بە شکاری مەى نەزانى؟
ئەدەبا بە شەرتى جارن، ئەمنم کە جان سوپاران
کە نەلئى رەقیبى نادان بە وەفا نەبوو فلانى³⁷
بۆ بەشى مە خواری یە لەو قامەتى شیرینی تۆ
خار و خورما پیکەوہ دەگرئى _ ئەگەر نەخلى _ روتەب

³⁵ دیوانى وەفایى، ل ٦١.

³⁶ سەرچاوەى پێشوو، ل ٢٣.

³⁷ دیوانى ئەدەب، یادگارى عبدالله بەگى مصباح دیوان، چاپى سێیەم، ھەولێر، ١٩٦٦ز، ل ١٠٩.

يا ره ب ده بى هه ر ئه من و ئه تۆ بين به بى ره قيب
بگرم له گه رده نى بجه م، ئه و زولقى تابه تات

گه ر موخه بيه ر بى له هه ر دوو عالم و خه ندىكى تۆ
خه نده يىك له و دلبه ره نادا به دوو عالم (ئه ده ب) 38

به شى چواره م و دوا به شى دىاليكتى كرمانجى خوارو و ئه و به شه يه
كه ده كه ويته سنوورى هه ريمى ئه رده لانه وه كه تا سه رده مى پيدا بوونى
قوتابخانه ي شيعرى كلاسيكى نوئ شاعيرانى ئه و ناوچه يه به دىاليكتى
گۆرانى (شيۆه ي هه ورامى) شيعريان دهنوسى، به لام زمانى ئه ده بى ئه م
قوتابخانه تازيه به ره و ئه و ناوچه يه ش هه نكاوى ناو شاعيرانى ئه رده لانه ش
به پير ئه و بزوتنه وه ئه ده بيه وه هاتن و شيۆه ي سليمانيان كرد به زمانى شيعرى
خۆيان. له و شاعيرانه سالمى سنه و مه جدى، به ره هه مى شيعرى ئه مانه نمونه ي
شيعرى به رزى ئه و ناوچه يه بوو. له شيعره كانى مه جديدا شيوازه تايه تيه كه ي
ئه م قوتابخانه تازيه به دى ده كرى و ئه وانيش به زمانى ئه ده بى شاعيرانى
ناوچه ي سليمانى ناشنا بوون و كرديانه زمانى شيعره كانى خۆيان. به و
شيۆه يه سالمى سنه و مه جدى و چه ندانى تريش بوون به ئه ستيره ي پرشنگدارى
ئه م قوتابخانه ئه ده بيه له ناوچه ي ئه رده لانه دا، مه جدى به م شيۆه يه وه سفى
ياره كه ي ده كا و ده لئى :

له دوولا زولقى لاو لاوه له سه ر رووى قامه ت ئالاوه

خه م و پيچى هه موو داوه، چ له م لاوه، چ له و لاوه

موژهى وه ك نيشى په يكانه، هه ميشه كارى پيكانه

دلئى هه ر خويش و بيگانه ي به ئه م په يكانه پيكاوه 39

38 عبدالله به گى مصباح - ديوان، شاعرى گه وره ي خاكى موكریان، ليكۆلینه وه و بڵاوكردنه وه، نووسینی

دكتور مارف خه زنه دار، به غدا، ۱۹۷۰، ل ۲۷، ۲۶، ۲۵.

له سنهوه بهرهو کرماشان برۆین دهیین که دامینی چای دالهۆ له دهشته پان و بهرینه که ی مایدهشتدا، شاعیری بهدیمهنی ئهم ناوچهیهش سهید یه عقووبی مایدهشتی ۱۸۰۸ - ۱۹۰۶ که ۹۸ سال ژیاوه یه کیکه له شاعیرانی شیوهی که لهوپی دیالیکتی لوپی و بهشیوهی خۆی و شیوهی گۆرانی (ههورامی) شیعری نوسیووه، کاریگهری زمان و ئهدهبی نالی و ئهم قوتابخانه نوییه له ههندی له پارچه شیعرهکانیدا رهنگی داوهتهوه، چ له رووی شیوازی به کارهیتانی شیوه زمانهکهیهوه و چ له رووی شیوه و فۆرمی شیعرهکهیهوه زۆر کاریگهر به نالیهوه :

قودرهتی حق بین ته ماشاکن که لهو یه کهتره ئاو
نار و نارنجی یو لیمۆ لهو شه کهرنه ی کردووه⁴⁰

کاریگهر بهو غهزه لهی نالی که بهم دێره دهست پی دهکا :
گولبونی قهدت له قوبیهی سینه غونچهی کردووه
غونچه بهم شیرینییه قهت نهیشه کهرنه ی کردووه

دیسان سهید یه عقووب دهلی :

روخساری تۆ وهک مانگ و دوو زولفت وهکو عهقره و
هه رچه ند که قه مەر عهقره وه رازیم به قهزاوه⁴¹
ئهم شیعره کاریگهر بهو غهزه لهی نالی که بهم دێره دهست پی دهکا :
زولفت به قهدت دا که په ریشان و بلاوه
ئه مپۆ له منی شیفته ئالۆز و بهداوه

له ئهنجامی ئهم لیکنه وهیه دا دهتوانین بلین زمانی ئهدهبیی یه کگرتوو شیوازیکی سه رهکی و دیاره لهم قوتابخانه شیعریه دا و ئهگهر چاوێک بگێرین به زۆریه ی غه زه ل و قه سیده کانی ئهو شاعیرانه ی لهم به شه دا با سمان کردن و ههروه ها ئهو شاعیرانه ی تریش

³⁹ علاءالدین سجادی، میژووی ئهدهبی کوردی، چاپی دووه، بهغدا، ۱۹۷۰، ۴۱۸.

⁴⁰ دیوانی سید یعقوب ماهیدهشتی، بسعی و اهتمام، محمد علی سلطانی، ۱۳۶۲هـ، ص ۲۴.

⁴¹ سه رچاوه ی پیشوو، ص ۲۵.

که سەر بەم رییازە ئەدەبیەن، بەگشتی لە بەرھەمی شیعری ھەموویاندا ئەم شیوازە بەدی دەکری ئەم یەکییتی شیوازەش لە زماندا لە ئاستە جیاوازیەکانی زماندا دەردەکەوی، وەک لە ئاستی فۆنیتیک (دەنگسازی) و مۆرۆفۆلۆژیە (وشەسازی)دا دەردەکەوی. وەک تۆفیک وەھبی لە باسی پەیداوونی شیوەی سلیمانییدا دەڵێ: زۆری پێ ئەچوو شیوەی ئەردەلانی شارەزور بەرە بەرە دەستی کرد بە تیکەلەو بوون لەگەڵ شیوەی قەلاچوالانی باباندا لە سلیمانی بەلام دەبی بزانی که ئەم تیکەلەویە ھەر لە مەیدانی فۆنیتیک و مۆرۆفۆلۆژی، وە وشە وەرگرتندا رووی دا⁴². ھەرچی لە رووی (رستە سازیەو) سینتاکسە ئەمە شیوازیەکە لەلای ھەموو شاعیرەکان وەک یەک نییە و شیوازی سالم لەم قوتابخانەیەدا بە ئاشکرا لەوانی تر جیا دەکریتەوە لە بەشی سییەمی ئەم نامەیەدا باسی لێوە دەکری.

ئەو یەکییتی شیوازە لە زمانی شیعری ئەم قوتابخانەیەدا دەبینری لە رووی فونیتیکەو (دەنگسازیەو) لەم خالەدا دەردەکەوی:

۱. بەکار ھێنانی نیشانی کاری رانەبردوو (دە) لەبری (ئە)، لەم رووەوە تۆفیک وەھبی گەلی بەلگە ھێناوەتەو بۆ راستی و چەسپاندنی بەکارھێنانی ئەم نیشانیە کہ بە پیتە قالبی ناو دەبا، لەو بەلگانە لەرووی میژوووییە دەڵێ ((سێ بووژینەرەو کانی زمانی ئەدەبی سلیمانی نالی و سالم و کوردی کہ لە یەکەم چوارەکی سەدە لە نۆزدەدا لە حوجرەکانی سلیمانییدا خویندووانە پیتی (دە)یانە بەکارھێناوە لە شیعەرەکانیاندا ئەک (ئە)، لەگەڵ ئەوەشدا کہ نالی یان جافێک بوو خەلکی دبی خاک و خۆل لە دەشتە نوێەکی شارەزور⁴³. لەراستیدا بەلای ئیمەو ئەگەر بەوردی سەیری ئەم نیشانیە بکەین لە ھەر دوو شیوازەکەدا دەنگێک ھاوبەشە و یەک دەنگی سەرەتاکە دەگۆری و جیاوازیە کہ بریتیە لە (د) و جیی (ئە)دەگرتەو، کەواتە دەنگی

⁴² تۆفیک وەھبی، ئەسلی پیتەقالبی (ئە)ی شیوەی سلیمانی، گۆفاری کۆری زانیاری کورد، بەرگی یەکەم،

بەشی یەکەم، ۱۹۷۳، ل ۱۳-۱۴.

⁴³ تۆفیک وەھبی، ئەسلی پیتەقالبی (ئە)ی شیوەی سلیمانی، گۆفاری کۆری زانیاری کورد، بەرگی یەکەم،

بەشی یەکەم، ۱۹۷۳، ل ۲۳.

یه که می هەردوو شیوه که جیاوازه و بە گۆڕە یاسای دەنگی زمانی کوردی دەگۆڕێن و بزۆینی (ه) له هەردوولا هاوبەشە.

نمونه ی شیعری گەلی زۆره که ئەم بەکارهێنانە ی (دە) ی تیا بی :

پیم دەلێن مەحبووبەم خێل و قیچە مەیلی شەر دەکا

خێل و قیچە ؟ یا تەرازووی نازی نەختی سەر دەکا

دەزانم دیتە سەر چی کاری ((سالم))

فریبی چاوی تۆ دەیکا بە بەلەم

عەبەس کوردی مەلائیک دێن دەپرسن مەزەهەب و دینت

که قادر خۆی دەزانێ من لەسەر کام مەزەهەب و دینم

۲. بەکار نەهێنانی هەندێ دیاردە ی فونیتیکی ناوچەیی وەك ئالوگۆر کردنی دەنگەکان، بۆ نمونە دەنگی (ل) و (ر) لە ناوچە ی سۆران، بەتایبەت لە کۆیە و دەشتی هەولێر، دەنگی (ل) دەبی بە (ر). هەروەها (و) دەبی بە (ی). لە ناوچە ی شارەزووریش لەزۆر وشەدا دەنگی (ب) دەبی بە (و) وەك (بییە) دەبی بە (بیو) ئەبەم = ئەوهم، گەلی نمونە لەم رووهوه له شیعەرەکانی نالیدا دەبینرێ. نالی خەلکی شارەزوور بووه بەلام پەپەوی یاسا دەنگیەکانی ناوچە ی شارەزووریشی نەکردوو، هەروەها سالم و کوردیش بە زمانی ناوچەیی و شیوه زمانی خۆیان که دانیشتووی سلیمانی بوون شیعەرەکانیان نەنوسیوو، ئەم دیاردانە له شیعری شاعیرانی دەستە ی دووهمدا واتە دوا ی نالی و سالم و کوردی بەباشی دەرەکهوی.

حاجی قادری کۆیی دەلی :

لەسەر شوو روژی (داناو) (مەلێن) فیسی لەسەر (ناو)

لەبەر با جامی یاقووتی بە میشکی وشکی (داداو)

حاجی قادر بەلای زمانی ئاخاوتنی کۆیەوه نەچوو، ئەگەر وای کردبایە دەبوا یە

بیگوتبایە :

له بهر با جامی یاقوتی به میشکی وشکی (دادایه)⁴⁴

ٲاناو (جیناو) به شیکِکی دیارو گرنگه و به کارهینانی جیناوهکانی زمانی کوردی له لای زۆریه ی زۆری شاعیرانی ئهم قوتابخانهیه به گشتی شیواژیکِکی یه کگرتووی ههیه، کۆمهلی راناوی تایبهت و دیاریکراو که بریتین له (راناوی کهسی یه کهمی تاک ئهمن و ئهز له گهڵ کهسی دووهمی تاک ئهتۆ)، ئهم راناوانه به گشتی له لای ههموو شاعیرانی سههر بهم رهبازه ئهدهبیهه چون یه که، واته شاعیران وهکو یه که به کاریان هیناوه،

45 بۆ نمونە بىرۋانە ئەم نووسىن و لىكۆلىنەۋانە: كەرىم شاھەزا، سەرچاۋەى پېشۋو، د. ئەمىن عەلى مەتابچى،

60

تهنانت لای ئەو شاعیرانی که لەشیوه زمانەکهشیاندا ئەو راناوانە بەو شیوەیە بەکارنابەن. د. ئەمین عەلی موتابیچی هۆی بەکارهێنانی ئەم راناوانە لای نالی دادەنێ بەتیکەلاوی و ناشنایی نالی لەگەڵ شیوه زمان و ناوچەکاندا، بەهۆی گەران و گەشتی زۆری نالیەوه دەلێ (خۆ ئەگەر بهاتایە نالی بەهۆی دەرس و مەلایەتیەوه بەرهو بادینان ژووو پرۆشتایە دوور نییە که زۆر وشە و زاراوی کرمانجی ژوووی تیکەل زمانی شیعەرەکانی ببوایە)⁴⁶، بەلێ راستە گەران کاریگەری هەیە لەسەر زمان، بەلام نالی گەلێ وشەو زاراوی شیوهەکانی تری زانیوه و بە مەبەست و دەستەنقەست ئەو راناوانەیی بەکارهێناوه بەهێوای دروست کردنی زمانیکی ئەدەبیی یەکگرتوو ئەم کارە کردووه، لەلایەکی تریشەوه دەبی بۆ ئەوەش بچین که ئەشی نالی بە مەبەستی زیندووکردنەوهو هەول دان بۆ ئەفەوتانی هەندی راناو، وەکو (ئەز)، چونکه گومان لەوەدا نییە که لەو سەرەمەدا و لەوهو پێشتر ئەم راناوه لەناوچەیی سلیمانیشدا بەکارهاتووه⁴⁷ ورده ورده بەرهو کزی و ئەمان رویشتووه.

ئەمە و هەرچی راناوی (ئەمن و ئەتۆیە) وەك پێشتر وتمان سالم و کوردی و شاعیرانی پاش ئەمانیش لە زمانی شیعریاندا جار جارە بەکارهێنانی ئەم راناوانەیان کردووه بە شیوازیکی زمانی خۆیان. لێرهەدا چەند نۆنەیهك دەخەینە پیش چاو :

تۆ قاز و ئەمن شاهین مەقڕینە بەدەورمدا
نەك هەملە بەرم گیرکەم چنگی لە چیقڵدانت⁴⁸

خاو و بی خاوی دوو زوڵفی خام ئەز
چاوه چاوی یەك غەزالە چاوم ئەز⁴⁹

⁴⁶ د. ئەمین عەلی موتابیچی، زمانی نالی، گۆفاری کۆری زانیاری عێراق، بەرگی ۱۳، ۱۶۸۵، ل ۷۵، ۷۶.

⁴⁷ ئەسلی پێتە قالبی (ئە) گۆفاری کۆری زانیاری، بەرگی (۱)، بەشی (۱)، ل ۱۳-۱۴.

⁴⁸ دیوانی سالم، کوردی و مەریوانی، چاپی یەكەم، بەغدا، ۱۹۳۳، ل ۲۲.

⁴⁹ دیوانی و نالی و فەرھەنگی نالی، دکتۆر مەرف خەزەندەر، بەغدا، ۱۹۷۷، ل ۶۳.

ئەمەن فەرھاد و شەھد (بەستون)ه

ئەتۆ شیرین شەمال شاپوورە ئەمشەو⁵⁰

گا دەسوتیم گا دەگرییم غەرقی ئاو و ئاورم

ئاخ لەبەر بەختی سیا : نازانم ئەز بۆچ نامرم؟⁵¹

لەبەر تاوی جەمالی عالەم مومکین بۆ ئارامم

دەسوتام ئەز ئەگەر سایەى سەرى زوئقى نەبویایى⁵²

لەرۆوی بەکارهێنانی بەشەکانی تری ئاخاوتنەوه، وەك ناو، کردار، چاوگ، ئاوەلناو. . . هتد، شیوازیك بەدی دەکری لەلای زۆربەى زۆریان ئەویش ئەوێهە لە رۆوی گەردان کردن و بەکارهێنانی ئەو بەشەکانی ئاخاوتندا لە رستە و شیعرەکانیادا، خۆیان نەبەستۆتەوه بەشیوەو ریتزمانی ناوچەیی خۆیانەوه، بەلکو بەپێچەوانەوه، نالی روودەکاتە موکریان و سۆران و بەرهو ناوچەکانی کرمانجیی سەرووش مل دەنى بۆ چنگ خستنى وشە و زاراوه، تا شیعرەکانی پێ برازینیتهوه، و ئەم کارەش کاریکی هەرپەمەیی نەبووه، بەلکو بە مەبەست و ئامانجی زمانیکی ئەدەبی فراوانی یەکگرتوو بووه. هەرۆهە سالم و کوردی ئەمانیش چەندین وشەى شارەزور و ناوچەکانی دیکەیان ناواخنى شیعرەکانیان کردوو وەك (ئەرى) شارەزور لەبرى (ئەگەر) و (بلاى) کرمانجیی سەروو. گەلێکی تر.

شیخ رەزاش و شاعیرانی دەستەى دووهم و دواتریش، گەلێ وشەى ناوچەى سلیمانی و ناوچەکانی تریان بەکارهێناوه، بێگومان ئەگەر بەوردی سەرنجی شیعرەکانی شاعیرانی موکریان و ئەردەلانیس بەدین کۆمەلێکی زۆر لە وشە و زاراوهى ناوچەى سلیمانی و شارەزور و سۆران دەبینین. لێرەدا بایەخى فەرھەنگى ئەدەبی و نرخ و سودى فەرھەنگى شاعیرانمان بۆ

⁵⁰ دیوانى کوردی، کوردی و مەریوانی، چاپی یەكەم، بەغدا، ۱۹۳۱، ل ۲۱.

⁵¹ دیوانى وەفایی، لیکۆلێنەوێ محمد عەلى قەرەداغى، ل ۵۹.

⁵² دیوانى وەفایی، لیکۆلێنەوێ محمد عەلى قەرەداغى، ل ۱۶۷.

دەردەكەوئى وهك فەرھەنگەكەى نالى (دەتوانين ئەم فەرھەنگە بە كليلى قفلى شيعرى كلاسيسيكي كوردى دابنيين لە كوردستاني خواروودا كه نالى دامەزرىنەريەتى لەسەرەتاي سەدەى نۆز دەمەووە تا ماوەى نيوان هەردوو جەنگ، چونكە ئەو كۆمەلە وشە و تەعبيرانەى كه نالى بەكارىهێنان و زۆريەى هەرە زۆريان بەردى بناغە و بنچينەى زمانى شيعرى ئەدەبى كوردستاني خواروو بوون⁵³.

لەئەنجامى ئەم ليكۆلنەووە ديارىكردنى ئەو شيوازەى كه باسماى كرد و سەلمينەر بوون بۆ پيناسە و شيكردنەووەى واتاو چەمكى شيواز كه بريتى بوو لە كۆمەلەى سيفات و تايبەتى وهك فەرھەنگى شاعير يا نووسەر، دارشتنى زمان بەكارهينانى ئەو بەشەنەى ناخوتن . . . هتد⁵⁴ ئەم خەسلەتەنە شيوازيكن سنورى ريبازى ئەدەبى دەكىشن لە قوناغيكى ديارىكراودا و لەرووى زمان و بەكارهينانى كۆمەلەى وشە و زاراووە كه تايبەتە بەو قوناغ و روژگارەو، شاعيرانى سەر بەو قوتابخانە ئەدەبىيە بەو شيوازە لە شاعيرانى دەرەووەى خويان جيا دەكرينەووە.

⁵³ ديوانى نالى و فەرھەنگى نالى، ٢٥٧.

⁵⁴ Coles Editorial Board, Dictionary of Literary Terms, P.194.

کاریگه‌ری زمان و ئەدەبیاتی نەتەوێ موسوڵمانە دراوسێکان

ژیانی ئەو شاعیرانەى سەر بە قوتابخانەى شیعری کلاسیکی کوردی بوون بەتایبەت نالی و سالم و کوردی، کەوتبوووە نیوەى یەكەمى سەدەى نۆزدەم. ناوچەى سلێمانی بەتایبەت و کوردستان بەگشتی لەو سەردەمەدا لەرووی دەسەلاتی سیاسییەوە، یا سەر بە دەولەتى عوسمانی بوو یا جارجار لەژێر دەسەلاتی فەرمانرەوا ئێرانییەکاندا بوو، ئەم دوو دەولەتە گەورەیه‌ش لەرووی ئاینییەوه سەر بە ئاینی ئیسلام بوون. ئەمە بوو بوو هۆی ئەوێ کە زمانی رەسمى لە کوردستانا بە زمانی ئەوان بێت، زمانی عەرەبیش زمانی ئاینی ئیسلام بوو و کوردستانیش بەگشتی یەكێك بوو لە ولاتە ئیسلامیەکان، ئەمەش هۆیەکی سەرەکی بوو بۆ ئەوێ زمانی زانست و ئەدەب و رۆشنبیری گەلی کورد یا بەعەربى یا بە زمانی دراوسێکانی بێت، وەك ئاشکراشە شاعیرانی ئەو سەردەمە یا مەلایەکی بەتوانا و زیرەك بوون یا خوێندەوارێکی ئاینی و پەرەردەى مزگەوتەکان بوون. لەبەر ئەمە رۆشنبیری و خوێندن و زانستیان بریتی بوو لەو بەرھەمانەى کە بەو زمانانە بوون، بەلگە نەویستە کە ئەو زمان و ئەدەبەش کاری کردۆتە سەر خوێندەوار و شاعیرانی کورد چ لەرووی زمانەوه بێت یا بیرو ناوەرۆک. کاریگەری ئەدەبیاتی نەتەوێکان لەسەر یەكتری کاریکی سروشتی و ئاساییە، هەر لە میژۆ گەلی نمونەى ئەدەبیاتی نەتەوێکانی تر یا نووسەرانی سەردەمە کۆنەکان بە بەرھەمى شاعیر و نووسەری قۆناغەکانی پاش ئەوانەوه دەبینرێ (ئەبو عەلای مەعەری و ئەبو حەفسى خیام نابى ئیتمە وا بزاین ئەو فیکرانە کە ئەوان دەریان بریووە هەمووی هی خۆیان بوو، گەلی لە فیکرەکانیان هی پێشوو بوو. هەروەها لە ئەدەبی فارسیشدا لە مەولانای رۆمى و حافزى شیرازیەوه بێرە راشتە فیکرەى فەلسەفى و دەرویشیان هەبوو، بەلام ئەوانیش لە باوەر و ئەفکاری پێش خۆیان وەرگرتووە) 55 ئەم دیاردە سروشتیە بەم شێوەیە گەشتۆتە ئەدەبی کوردیش و شاعیرانمان لەو شاعیر و نووسەرە فارسانەوه گەلی کەلکیان وەرگرتووە، بەلام ئەم وەرگرتنە وەنەبێ لە پلە و

⁵⁵ عەلەددین سەجادی، دەرەکانی ئەدەبی کوردی، بەغدا، ١٩٧٨، ل ٨٧.

پایه‌یی شاعیران و نووسه‌رانی کهم کردییته‌وه، به‌لکو به‌پیچه‌وانه‌وه، چونکه ئەم کاره‌یان به زرنگی و زیره‌کی و هۆشیاریه‌وه کردوه و نیشانه‌ی به‌توانایی و ناگادارییان بووه، به‌شیوه‌یه‌ک توانیویانه هه‌و بیر و زانیاریانه‌ی پیش خۆیان له بۆته‌ی بیر خۆیانا قال بکه‌نه‌وه له ئای زێری زمانه‌که‌یان به‌شیوه‌یه‌کی نوێ دایرپێژن که به ئاسانی هه‌ست نه‌کری به بیره‌ وه‌رگیراوه‌که، وه‌رگرتنی فیکره مه‌عنای قابیلیه‌ته و عیلمه مه‌عنای وایه عالم بوون له ریگی خۆینده‌واری و رۆشنیرییه‌وه، هه‌و بیر و باوه‌رانه، نه‌جا هیناویانه له‌گه‌ڵ بیرو باوه‌ر و فیکری خۆیانا ئاویته‌یان کردوه⁵⁶ ئەم جوهره کاریگه‌ریه هه‌ول و خۆ خه‌ریک کردنی ده‌وی و بریتی نییه له جووینه‌وه‌ی قسه‌ی خه‌لکی و به‌س، به‌لکو ده‌بی له‌گه‌ڵ وه‌رگرتنه‌که‌دا تازه‌یی نوێ کردنه‌وه‌و جوهره داهینانیکی پیوه دیار بیت نرخی نه‌وی پیشتر زیاد بکات و خۆشی به‌نرختر بیت.

کاریگه‌ری نه‌ده‌ب و زمانی عه‌ره‌بی

خاسیه‌تیکی دیاری قوتابخانه‌ی شیعری کلاسیکی ناوچه‌ی سلیمانی شه‌ویه که له گه‌لی روه‌وه کاریگه‌ری نه‌ده‌ب و زمانی عه‌ره‌بی پیوه دیاربیت، نالی و سالم و کوردی نه‌گه‌رچی شیعره‌کانیان به کوردی نووسیوه، به‌لام له شیعره‌کانیادا وشه و زاراوه‌ی زۆری عه‌ره‌بی و زمانه‌کانی تریان به‌کار هیناوه. ئەم تایه‌یه‌یه بۆته شیوازیکی یه‌که‌گرتوو له‌لای هه‌موو شاعیرانی سه‌ر به‌م قوتابخانه‌یه، ده‌توانین فه‌رهه‌نگیکی گه‌وره له وشه و زاراوه‌ی عه‌ره‌بی له‌لای هه‌ر شاعیره دیاری بکه‌ین له‌و وشانه هه‌ندیکیان نه‌ده‌بی و هه‌ندیکیان زانستی که پیوه‌ندی به زانسته ئاینیه‌یه‌کانه‌وه هه‌یه وه‌ک فیه و ئوسولێ دین و مه‌نتیق و فه‌له‌کیاتیان به‌شیوه‌ی ئیقته‌یاس و ته‌لمیح و به‌کار هینراوون⁵⁷ له‌لای نالی به‌تایه‌یه‌ت و له‌لای شاعیرانی تریش به‌گشتی هه‌و شیعراوه‌ی که له (مونا‌جات) و نزا و پارانه‌وه‌دا وتویانه هه‌موویان ته‌نجامی هه‌و کاریگه‌ریه‌ن که ئاینی

⁵⁶ عه‌لاه‌ه‌دین سجاد، ده‌قه‌کانی نه‌ده‌بی کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۸، ل ۸۸.

⁵⁷ دیوانی نالی، لیکۆڵینه‌وه‌ی مه‌لا عبدالکریمی مدرس، ل ۵۱.

ئىسلام لە ناخى دەروونياندا کردووێتى⁵⁸ ھەر لەم دێردا کاریگەری قورئان و
فەرموودەى پێغەمبەر (د.خ) بەدى دەکرى :

نالى نىيەتى سىحرى بەيان، حىکمەتى شیعەرە

ئەمما نىيەتى قووەتى دل، قودرەتى ئىنشا

لە نێوێى یەكەمى ئەم دێردە شیعەرەدا ئىقتىباس لە فەرموودەى پێغەمبەر ھەيە كە
دەفەرموى (ان من الشعر لحكمة و ان من البيان لسحرا) ، ھەروەھا لە نێوێى
دووھەمیشدا ئىقتىباس لە ئايەتى (أأنتم أنشأتموها، ام نحن المنشئون) ھەيە⁵⁹ نالى و
شاعیرانى تریش روناكیریان لە ئاینەو وەرگرتووە و كەلكیانە لەو چیرۆك و
بەسەرھاتانە وەرگرتووە كە لە قورئاندا باس كراون نالى سەقافەتى بەرز و بلاوى
ھەمیشە لە شیعەرەكانیدا دەرەوشیتەو بەتایبەتى سەقافەتى ئاینى و مانا وەرگرتن لە
چیرۆك و سەرگوزشتە قورئانییەكان. ئەم شیعەرە ئىشارەتە بۆ چیرۆكى ھەزرەتى یوسف
لەو بەسەرھاتەو وەرگراوە⁶⁰

رەوشەنى دیدە بە ئىنسانە كە موژدەى قەدەمت

رەوشەنى دیدەبى غەم دیدەبى بەیتولخەزەنە

ھەروەھا

تۆ یوسفى نەو ھوسنى لەسەر ميسرى جینانى

من پیر و فانی

لەم كۆلبەبى ئەحزانە ئە زیندووم و نەمردووم

ھەروا بەتەماتم

⁵⁸ دیوانى نالى، لىكۆلێنەوێى مەلا عبدالكریمى مدرس، ل ۵۱

⁵⁹ سەرچاوەى پێشوو، ل ۷۸.

⁶⁰ محمد على قمرەداغى، خوێندنەوێەكى دیوانى نالى، بەیان، ژمارە (۴۷)، شوباتى ۱۹۷۸، ل ۲۲.

لەم رووهوه لهسەر نالی و کاریگه‌ری ئاینی ئیسلام زۆر نووسین و لی‌کۆڵینه‌وه هه‌یه.⁶¹ سالم و کوردی و شاعیرانی تریش هه‌ر به‌و شیوه‌یه گه‌لی جار له دێره شیع‌ره‌کانی‌اندا هه‌یماو ئیشاره‌تیان بۆ ئایه‌ته‌کانی قورئان و فهرمووده‌کانی پی‌غه‌مبه‌ر کردووه‌و گه‌لی وشه و زاراوه‌ی زمانی عه‌ره‌بیان تیکه‌ل به‌ زمانی شیعرێ خۆیان کردووه

سایتم به‌ ته‌مه‌کین تامه‌کانت
له‌ناو مه‌هدی دلا بی مثلی به‌لقیس⁶²

قامه‌ت سه‌روه به‌ گولزاری ئیره‌م
سپه‌هه‌ روخسارت به‌ فیردۆسی نه‌عیم
خه‌م بووه‌ قه‌دم به‌ شمشیری عه‌لی
قه‌سمه‌تم عجزه به‌ ته‌قسیمی قه‌سیم⁶³

ئه‌م کاریگه‌ریه له‌لای شاعیرانی ئه‌م قوتابخانه‌یه سه‌ری کیشاوه بۆ به‌کاره‌ینانی گه‌لی هونه‌ری ره‌وانبێژی و هونه‌ره ئه‌ده‌بییه‌کانی تر وه‌ک موله‌ممه‌ع و موسته‌زاد و تیه‌له‌کیش و ئیقتیباس و گه‌لی هونه‌ری تر. موله‌ممه‌ع به‌و شیعره ده‌وتری که به زیاتر له زمانیک ده‌نوسری واته دوو زمان یا زیاتر بۆ موله‌ممه‌ع به‌کار ده‌هێنری، ئه‌م هونه‌ره شیعریه له‌ناو نه‌ته‌وه‌کانی رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راست و قه‌فاس و ئاسای ناوه‌راست و هه‌ندێ له هه‌ریمه‌کانی هیندستاندا باوه⁶⁴ نالی شیعرێ موله‌ممه‌عی که‌مه ئه‌وی که هه‌یه به‌ کوردی و به‌ عه‌ره‌بین .

⁶¹ بۆ زانیاری زیاتر له‌م باره‌یه‌وه ب‌روانه ئه‌م هه‌ولانه: د. ئه‌مین مو‌تاب‌جی، نالی و ئه‌ده‌بیاتی دراوسی، رۆشن‌بیری نوێ، ژ ۱۰۷، ئه‌یلوولی ۱۹۸۵، عه‌لادین سجادی، ده‌قه‌کانی ئه‌ده‌بی کوردی، به‌غدا، ۱۹۷۸، مه‌سه‌ود محم‌د، چه‌پ‌کێک له‌ گولزاری نالی، به‌غدا، ۱۹۷۶ دیوانی نالی، لی‌کۆڵینه‌وه و لی‌ک‌دانه‌وه‌ی مه‌لا عب‌دا‌ل‌کریمی مدر‌س و فاتح عب‌دا‌ل‌کریم به‌غدا، ۱۹۷۶، محم‌د علی قه‌ره‌داغی، خۆیندنه‌وه‌یه‌کی دیوانی نالی به‌یان، ژ ۴۷، ۱۹۷۸.

⁶² دیوانی سالم، کوردی و مه‌ریوانی، به‌غدا، ۱۹۳۳، ل ۴۰.

⁶³ دیوانی سالم، کوردی و مه‌ریوانی، به‌غدا، ۱۹۳۳، ل ۵۲.

⁶⁴ له‌بابه‌ت می‌ژووێ ئه‌ده‌بی کوردیه‌وه، ل ۱۹۹.

دهم دهم كه دهكا زارى پر تازارى به غونچه
 بو دهعهوتى ماچى لهبى گۆيا دهه مى نادا
 (سهـم الف القد فقد صاد فؤادى)
 صاد هو من عينة، قد صاد فسادا))⁶⁵

به لām كوردى يه كيكه له شاعيره دهوله مهنده كانى هونه رى موله مەع وهكو بليى به
 ئانقه ست بريارى دابى موله مەع به هه موو زمانه كانى ئاشنا دابى⁶⁶، ليژدها ته نيا
 موله مەع كوردى و عه ره بيه كهى ده كه ين به نمونه و نه وانى دى له كاريگه رى نه ده بى
 نه ته وه كانى تردا له جيگاي خۆيدا باسيان ده كه ين :

خۆرى رهوزى جينانى يا گولتى باغى ئيره م
 ((أم نجوم العرش أم شمس علت فوق العلم))
 سه ركه شى عيلى گه لالتى شوخى بابان و عيراق
 ((نور ابصار العرب ظل رؤسا العجم))

كاريگه رى زمان و نه ده بياتى فارسى

له گه ل نه وه يانه دا كه له سه ره تاي ئه م باسه دا دياريمان كرد به توانايى و شاره زايى
 شاعيرانى كلاسيكى كورد، به تاييه ت له نالى و سالم و كوردى و تا شاعيرانى پاش
 نه وانيش (له زمان و نه ده بياتى فارسيشدا) شاره زاييه كى ته واويان هه بووه به هو
 نه وهى كه گه لى له و كتيبانهى كه له مزگه وته كاندا ده ياغويند به زمانى بيگانه بوون،
 ههروه ها ديوانى شاعيره به رزه كانى فارسى له وسه رده مه دا وهكو سه عدى و حافظ و
 نيزامى و گه لى شاعير و نه دبى دى بو نمونه نالى ناوى گه لى شاعيرى له به يته كانيدا
 هيناه وهك شاهى، خاقانى، شوكت، شيرازى، محتشم، فيكره ت، صائب، جگه له وهى
 كه بىرو ويته كانى نه وانى وه رگرتوو و به شيوازى خۆى و به زمانى كوردى

⁶⁵ له بابەت ميژووى نه ده بى كورد بيه وه، ل ۲۰۱.

⁶⁶ سه رچاوه ي پيشوو، ل ۲۰۴.

دایرشتۆتهوه، بیره کانی ئەوانی نوێ کردنهۆتهوهو پارسهنگیهکی زیاتریش له بیره کانی
ئەوان داوهتهوه.

زایهتهی تهبعم سواره ئیدیعی شاهی ههیه
موختهشم دیوانه داوای تهختی خاقانی دهکا

ئهی واعیزی بارید چیه ههر وهك ههرهسی کیو
بهو وهعه كهبايه ههموو هاتویی به سههما
وهك دیاردهیهکی سروشتی بهرهه می شیعی گهلی شاعیر کاری کردۆته سهرا سالم
بهتایهت شاعیرانی پێش خۆی، ئەم کاریگهریه له تێكههڵکێش کردن و تێكهلاوی نیوه
دێرێك یان بهشیکی شیعی شاعیراندا دهبینرێ له غهزل و پارچه شیعه کانی سالم دا.

الا یا ایها الساقی به مفلس وهختی ئیحسانه
ادر کاسا و ناوها عهتا شیوهی کهرمانه
یان بهشیوهیهکی تر ئەو دێره شیعرانهی قهسیده بهناوبانگهکی حافزی تێههڵکێش
کردوه و مانا و مهبهستی لێك داونهتهوهو بۆچوونه کانی فراوانتر کردوه و دهلی :

بهدهل کهین باب به نهشتهی مهی خوماری میخنهتی دنیا
الا یــــــــــــــــا ایها الساقی ادر کــــــــــــــــاسا و ناوها
له غهزه لێکی تریشدا زۆر بهروونی کاریگهری (جامی) پێوه دیاره که دهلی :

رووه یا گول ئەمه یا بهرگی نهسهرین
لبست آین یا شکر یا جان شیرین
ههموو شهو تا سهحه دل بۆ خهیاڵت
حیکایت میکند بوتخانــــــــــــــــه ئی چین
چ نهقاشــــــــــــــــی ئەتوی لێکدا له گهلا روو
تــــــــــــــــعالی خلق الانسان من طین

لێره دا سالم تا راددیهك پێروهی (استقبال)ی قهسیدهیهکی جامی کردوه که دهلی :
قامت است این یا الف یا سرو یا نخل مراد
یــــــــــــــــا مطر گلداسته باغ جهان اراست این

د. ئەمىن موتابچى لە لىكۆلېنە وە يەكيدا ئەم كارىگەر يەى جامى لەسەر مەلای
جىزىرىش ديارىكردووە كە جىزىرى دەلى :

يا رب اين گلد سته نرگس رعنا است اين
سرو گلشن يا الف يا قامت يكتا است اين⁶⁷

جگە لەمانە سالم كۆمەلىك غەزەلى ھەيە، كە برىتىن لە مولەممەع، نيوە دىرى
يەكەمى غەزەلەكان ھەموويان بە زمانى كوردىن و نيوە دىرى دووہەمیان بە زمانى
فارسىن⁶⁸ ئەمە جوړە ھونەرىكە لە مولەممەعى ئاسابى چۆتە دەرەو، سالم داھىنان و
ھونەرىكى نوێ تيا. بەكار ھىناوہ (تاكە دىرە شىعرەكان ھەريەكەيان مەلەممەعەيكن،
ھەرەھا تەواوى ھەر غەزەلىكىش مولەممەعە⁶⁹).

دڵە خەلۆت سەرايى ھەزەرتى دووست
دەيدە آينە دار طلعت اوست

ھەر بەو شىوہە ئەدەبىياتى فارسى كارىكردۆتە سەر مستەفا بەگى كوردى و
شىعرەكانى، ئەگەر چاويك بە ديوانەكەيدا بگيرىن گەلى وشە و زاراوہى زمانى
بىنگانەى تيا بەدى دەكرى. جگە لە مولەممەعە بەناوبانگەكەى كە لە غەزەلى (خۆشم
قوربان . . .) برىتيە لە ھەشت دىر نيوەى يەكەمى ھەموو دىرەكان كوردىن.

خۆشم قوربان بە بەندىخانە و زنجىرو سىدارەت
(بشرط آنكە نيارى برسر من طعن اغيارت)⁷⁰

كوردىيش وەك ھەموو رۆشنبرىكى سەردەمى خۆى شىعر و بەرھەمى شاعىرانى
فارسى خويندۆتەو و كارىگەرى ئەو بەرھەمانە لە شىعرەكانى كوردىدا رەنگيان
داوئەتەو و ئەمە جگە لە ھاتووچۆ و سەردانى مستەفا بەگ بۆ ھەندى شار و ناوچەى
ئىران و ئاشنايەتى لەگەڵ خويندەوار و رۆشنبر و شاعىراندا پەيدا كەردووہ.

⁶⁷ د. ئەمىن موتابچى، (كورتە بەراوردى)، گۆفارى كۆزى زانىارى عىراق، دەستەى كوردى، بەرگى ١٧، ١٦، ٤٤ل.

⁶⁸ لەبابەت مێژووى ئەدەبى كوردى، ل ٢٠٢.

⁶⁹ سەرچاوەى پيشوو، ل ٢٠٢.

⁷⁰ ديوانى كوردى، ل ٢.

کاربگه‌ری زمان و نه‌ده‌بیاتی تورکی

سهرده‌می ژبانی شاعیرانی ئەم قوتابخانه‌یه که وتبووه ئەو رۆژگاره‌ی که ئەم ناوچه‌یه سەر به ده‌لته‌تی عوسمانی بوو، زمانی ره‌سمی ئەم ده‌لته‌ته‌ تورکی بووه، جگه‌ له‌وه‌ی که هه‌ندی کتیب و نوسراو له‌ناو خوینده‌وارانی ئەم ناوچه‌یه‌دا به زمانی تورکی له‌ ئارادا بوون. هه‌روه‌ها هۆیه‌کی گرنگیش بریتی بووه له‌ شاره‌زایی و به‌توانایی شاعیرانی کورد خۆیان، که هه‌ولیان داوه ئەم زمانه و چهند زمانیکێ تریش فی‌ر بن به‌تایبه‌ت خویندنه‌وه و تی‌گه‌یشتن و وه‌لام دان‌ه‌وه‌ی ئەو نامه و نوسراوانه‌ی که له‌نیوان میر و گه‌وره‌پیاوانی کورد و فه‌رمانه‌ره‌وا تورکه‌کاندا هه‌بووه ئەم هۆیه به‌ته‌نیا له‌و قال‌ب و چوارچۆیه‌یه‌دا نه‌ماوه‌ته‌وه، به‌ل‌کو زمانی تورکیش هه‌ر وه‌ک عه‌ره‌بی و فارسی خۆی کردووه به‌ناو زمانی نه‌ده‌ب و شیع‌ریشدا، شاعیرانی کورد له‌م زمانه‌شدا سوارچاکی خۆیان ده‌رخستووه. نالی ئە‌گه‌ر بۆ‌ماوه‌یه‌کی که‌میش بووبی له‌ نه‌سته‌مبول ژیاوه‌ هه‌ر له‌ویش کۆچی دوا‌یی کردووه. ئە‌گه‌رچی له‌لای نالی⁷¹ و سالم غه‌زهل یا قه‌سیده‌یه‌ک به‌ زمانی تورکی تا ئیستا به‌رچاو نه‌که‌وتووه یان نه‌دۆ‌زراوه‌ته‌وه، به‌لام له‌ زۆر دێ‌ره شیع‌ریاندا وشه و زاراوه‌ی تورکی به‌رچاو ده‌که‌وی، به‌ل‌گه‌ نه‌ویسته که شاعیرانی ئەم قوتابخانه‌یه زمانی تورکیان زانیوه و زمان و نه‌ده‌بی تورکی کاری کردۆ‌ته سەر شیع‌ر و نه‌ده‌بیاتیان بۆ‌فونه نالی له‌م دێ‌ره‌دا ده‌لی :

گیل ئە‌گه‌ر تورکی، (تعال) ئه‌ر عه‌ره‌بی

بی ئە‌گه‌ر کوردی، ئە‌گه‌ر فارسی بیا

ئە‌گه‌ر نالی هووشه‌و موباله‌غه‌ی نه‌کرد‌بی ئە‌وا ئەم چوار زمانه‌ی زانیوه بۆ‌یه ئاماده‌یه به‌ هه‌ر چوار زمانه‌که خۆشه‌ویسته‌که‌ی بانگ کات و بیدوینی. ئەم وشه و

⁷¹ بۆ‌زانیاری زیاتی له‌باره‌ی نه‌بوونی شیع‌ر به‌ زمانی تورکی له‌لای نالی ب‌روانه: دیوانی نالی و فه‌ره‌نگی

نالی، ۲۲، ۲۳.

زاراوه تورکیانه‌ی له‌لای نالی و سالم له شیعردا به‌کاره‌ینراون بۆ نمونه بریتین له (ناغوش، یه‌غما، بوغاز، ئوشاخ، یولداش، تورک، . . . هتد) له‌لایه‌کی تریشه‌وه رووداوی میژوویی گرنه‌گ به‌لگه نه‌ویسته که کاریگه‌ری هه‌بووه له‌سه‌ر به‌ره‌مه‌می شیعی شاعیران، وه‌ک ه‌یرشی تورکه‌کان بۆ ناوچه‌ی سلیمانی و داگیرکردنی شاری سلیمانی و له‌ناوبردنی میرنشینه‌که‌ی. ئەو کاره‌سات و کوشت و بڕو ناهه‌مواریه‌ی به‌سه‌ر ئەم ناوچه‌یه‌دا هات به‌تایبه‌ت سلیمانی له‌ شیعر و ئەده‌بیاتی شاعیراندا ره‌نگی دایه‌وه به‌تایبه‌ت له‌لای نالی و سالم. ((ئه‌گه‌ر به‌ره‌مه‌کانی نالی شاعیر ئاوینه‌ی هه‌ندی له‌ رۆژه‌ زیڕینه‌کانی شاری سلیمانی بی‌ت، ئەوا له‌ شیعره‌کانی سالمی هاوڕێیدا تۆماریک‌ی گه‌وره‌ی میرنشینه‌که‌ی بابان و شاری سلیمانیان به‌رچاو ده‌که‌وی هه‌ر له‌سه‌رتای کاره‌ساتی له‌ناوبردنی میرنشینه‌که‌یه‌وه تاوکو چه‌ند سالنیک‌یش دوا‌ی ئەو کاره‌ساته‌))⁷²، نمونه‌ی ئەم مه‌به‌ستانه‌ له‌ دوو چامه‌که‌ی نالی و سالمدا و له‌ هه‌ندی قه‌سیده‌ی قاره‌مانیه‌تی لای سالم ده‌رده‌که‌وی.

چاوی عیبه‌ت هه‌لپه‌ ئە‌ی دل له‌ وه‌زعی ده‌هری دوون
سه‌یری که‌ رۆمی ده‌له‌ک چی کرد به‌ زومره‌ی کورد زمان
سه‌ن سه‌نی سواره‌ی نیزامی گیل (ئولان)ی تورک ئوشاخ
بـگـرـه‌ بـگـره‌ی کورد زمان ئاخ ئاخی تورکمان

ئەم کاریگه‌ریه‌ له‌لای شاعیرانی ده‌سته‌ی دووه‌میش به‌رچاو ده‌که‌وی به‌تایبه‌ت شیخ ره‌زا.

مسته‌فا به‌گی کوردی جگه‌ له‌ به‌کاره‌ینانی وشه‌ و زاراوه‌، کاریگه‌ری زمانی تورکی سه‌ریک‌یشاوه‌ بۆ ناو غه‌زه‌لیک‌یشی که‌ بریتیه‌ له‌ نۆ دێره‌ شیعر نیوه‌ دێری یه‌که‌می هه‌موو دێره‌کان کوردیه‌ و نیوه‌ دێری دووه‌می هه‌موو دێره‌کان تورکیه‌ که‌ ده‌لی :
دیسان وا هاته‌ گه‌ردش چه‌رخ‌ی چاوی مه‌ستی فه‌تتانی
((گیول اقلیمک اوزره‌ برده‌ سوردی صفی مژگانی))

⁷² دلشاد عه‌لی، سلیمانی، له‌ روانگه‌ی شیعره‌وه، رۆشنیری نوێ، ژ ١١٢، سالی ١٩٨٦، ل ٥٩.

به تابووری مژه زانیم له گهڵ دڵ دی به شهپر چونکه

((یوروش آسابه در غوغایه فرق سنک دورانی))⁷³

شیوازیکی یه کگرتوو تاییهت ته نانهت له هونهری موله ممهعه که شدا له لای ههر سی شاعیره که دهرده کهوی و وهک یه کیه کیان تیا یه که ئه ویش ئه وهیه زمانی دووه می موله ممهعه که ههر زمانی بی، زمانی یه کهم و نیوه دپیری هه موو مهله ممهعی که به زمانی کوردی دهستی پی کردوو له لای ههر سی شاعیره که.

کیش و قافیه لهم قوتا بخانه شیعریه دا

کیش :

لا سایی کردنه وه و پیرهوی کردنی ریو شوینی شیعری کلاسیکی عه ره بی و ئیسلامی یه کی که له خاسیه ته کانی شیعری کلاسیکی کوردی، به ره ه می شیعری شاعیرانی ئه م قوتا بخانه یه ش به زۆری بریتیه له غه زه ل و قه سیده که له رووی شیوه و فۆرمی دارشتنیه وه پیرهوی یاسا و دهستووری شیعری (عمودی) کیش و قافیه داری کردوو.

پیناسه ی زانستی عه روز له سه رچاوه عه ره بیه کاندایه گشتی تا راده یه که له یه که وه نزیکن و سه رجه م له م پیناسه یه دا یه که ده گرنه وه⁷⁴ (زانستی عه روز ئه و زانسته یه که کیشانه ی شیعری پی ده کریت له رووی کیشه وه، بو ئه وه ی دروستی و لاسه نگی ئه و شیعره ده رکه ویت له گه ل ده ست نیشان کردنی که م و کورتیه کاندایه ئه م زانسته که نا ورا وه عه روز تاییه ته به شیعری عه ره بی و شیعری ئه و نه ته وه موسو لمانانه ی که له شیعریاندا پیرهوی ریبازی شیعری عه موودیان کردوو. ئه م زانسته و زا را وه کانی

⁷³ له بابته میژووی ئه ده بی کوردیه وه، ل ۲۰۶.

⁷⁴ بڕوانه ئه م سه رچاوانه: د. صفاء خلوصی، فن التقطیع الشعری و القافیه، التقطیع، ج/ ۱، بغداد، ۱۹۶۳،
الصاحب ان القاسم اسماعیل بن عباد، الاقناع فی العروض و تخريج القوافی، تحقیق الشیخ محمد حسین ال یاسین، بغداد، ۱۹۶۰.

پێوه‌ندیه‌کی سروشتی هه‌یه به نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌ب و ژینگه و باری ژیان و سروشتی ناوچه‌که‌یانه‌وه.

له ئه‌ده‌بی عه‌ره‌بیدا سه‌ره‌تا کێشی شیعر له‌لایه‌ن خه‌لیلی کورێ ئه‌حه‌مدی فه‌راهیدی به‌سرییه‌وه دۆزرایه‌وه و ده‌ستوره‌کانی رێک‌خران. له پاش ئه‌و گه‌لی لێکۆڵینه‌وه‌ی زانستیانه له‌باره‌ی ئه‌م زانسته‌وه به ئه‌نجام گه‌یشته‌وه⁷⁵.

له ئه‌ده‌بی کوردیدا ئه‌م زانسته‌یان پشت گوی نه‌خسته‌وه و به‌پیتی توانا و راده‌ی رۆشن‌بیری خۆیان که‌م تا زۆر لێی دوواون، سه‌ره‌تا ئه‌حه‌مدی خانی له نۆیه‌اره‌که‌یدا پارچه شیعره‌کانی له‌سه‌ر کێشه‌کانی زانستی عه‌روز داناوه له‌سه‌ره‌تای پارچه شیعره‌کانیدا به دێرێک یان دوو دێر باسی ئه‌و به‌حرانه‌ی کردووه که شیعره‌کانی له‌سه‌ر داناوه⁷⁶، شیخ معروفی نو‌دیی نووسراویکی به‌زمانی عه‌ره‌بی و به‌نه‌زم سه‌باره‌ت به زانستی عه‌روز نووسیه‌وه⁷⁷ هه‌رحه‌نده ئه‌م به‌ره‌مه به کوردی ناژمی‌دری‌ت، به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له حو‌جره‌و مزگه‌وته‌کانی کوردستاندا خۆی‌ندراوه و به‌ره‌می زانایه‌کی ئایینی و ئه‌دیبه‌ییکی کورد بووه، زۆر به وردی و ته‌واوی باسی هه‌موو به‌حه‌ره‌کان و لایه‌نه‌کانی ئه‌م زانسته‌ی کردووه. بێگومان کاریگه‌ری زۆری هه‌بووه له‌سه‌ر به‌ره‌می شاعیرانی ئه‌م قوتابخانه‌یه و به‌تایبه‌ت که له یه‌ك مه‌له‌به‌ند و ناوچه‌شدا ژیاوون.⁷⁸ شیخ نووری شیخ صالح کۆمه‌له و تاریکی له‌رۆژنامه‌ی ژیا‌ندا بلا‌وکردۆته‌وه، له‌بابه‌ت ئه‌و کێشانه‌ی که کورد به‌کاریان هێناوه له‌رووی می‌ژوویی و سه‌ره‌تای باسکردنی ئه‌م بابه‌ته له ئه‌ده‌بی کوردیدا به یه‌که‌م سه‌رچاوه و نووسینیکی ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی زانستیانه داده‌نری.

د. مارف خه‌زنه‌دار له‌سالی ١٩٦٢دا کتێبه‌ییکی به‌ناوی (کێش و قافیه له شیعرێ کوردیدا) له‌چاپ داوه⁷⁹ ئه‌م به‌ره‌مه به یه‌که‌م کتێبی کوردی داده‌نری که تایبه‌ته به

⁷⁵ بۆ نمونه بپروانه ئه‌م سه‌رچاوانه: الاقتناع فی العرض و القوافی، فن التقطیع الشعری و القوافی، الشیخ جلال الحنفی، العرض ته‌ذهیبه و اعاده تدوینه، ١٩٧٨.

⁷⁶ نویه‌اره سه‌بدانی مه‌زن ئه‌حه‌مدی خانی، صادق به‌اء‌الدین، به‌غدا، ١٩٧٩.

⁷⁷ الاعمال الکامله للشیخ معروف النوده‌ی، تحقیق مجموعه من وزاره الاوقاف، القسم السادس، المتفرقات، به‌غدا، ١٩٨٨.

⁷⁸ بپروانه رۆژنامه‌ی ژیان، ژماره ٢٧، ٣١، ٣٢، ئاب و ئه‌یلولی ١٩٢٦.

⁷⁹ د. معروف خه‌زنه‌دار، کێشی قافیه له شیعرێ کوردیدا، به‌غدا، ١٩٦٢.

زانستی عەرووز و چۆنییهتی کاریگەری ئەم زانستە ی روون کردۆتەووە لەسەر شیعری فارسی و کوردی و ریتووسی دەنگەکان بەپیتی عەرەبی و لەبارە ی چۆنییهتی بڕگە کردنیانەووە دوواوە لەم روووە بە لیکۆلینەووەیەکی سەرکەوتوو دادەنری، چونکە لە روانگە ی زانستی فۆنیتیکیەووە دەروانیتە ئەم بابەتە. عەلانیەدین سەجادی لە نرخ شناسیەکیەدا⁸⁰ لە دوو شوێندا باسی عەرەزی کردووە. هەردی لە گۆفاری براهیتیدا لە ژێر ناوی (کیش لە شیعری کوردیدا)⁸¹ لیکۆلینەووەیەکی بلۆکردۆتەووە د. ئیحسان فوناد لە گۆفاری کۆلیجی ئەدەبیات، زانستگای بەغدا باسیکی بلۆکردۆتەووە لەژێر ناویشانی (دوویکی عەرۆز لە شیعری کوردی تازەدا)⁸² ئەم نوسیهنە تایبەتە بە شیعری تازە ی کوردیەووە. عەبدولرەزاق بیمار لە گۆفاری رۆشنییری نویدا لیکۆلینەووەیەکی فراوانی بەناوی (عەرۆز لە هەلبەستی کوردیدا) بلۆکردۆتەووە⁸³. ئیمە لیڕەدا نامانەوی درێژە بەم باسە بدەین بەو ی کە رەخنە و هەلسەنگاندنی ئەو بەرهمانە ی پێشتر باسمان کرد بچەینە روو، چونکە ماوەو لیدوانیکی زۆری دەوی، بەلام ئەو دیاری دەکەین کە بەگشتی زۆریەیان کە باسی عەرۆزو کیش و تەنانەت قافیەش دەکەن، حساب و مامەلەیان لەگەڵ (حەرف، تیپ، پیت یا ریتووس)دا کردووە، بەلام شیخ نوری شیخ سالح دەنگ بە بەردی بناغە ی کیش دادەنی⁸⁴ و لە هەموو باسەکانیدا لەم روووە وەک دەنگ مامەلە لەگەڵ کیش و قافیەدا دەکا نەک تیپ و ژمارە ی تیپەکان. بۆیە دەبی لەلیدوان و باسکردنی کیش و قافیە و شیکردنەووە ی شیعەر لەم روووە وەک دەنگ مامەلە لەگەڵ ئەو بابەتانەدا بکری، چونکە بەلای ئیمەشەووە وەک دلشاد عەلی دەلی (ئەگەر شیعەر بەشیووە ی نووسراویش بچیتە بەر دەست خوینەر ئەوا هەر دەبی وەک هونەرێکی دەنگی مامەلە ی لەگەڵ بکری⁸⁵ وەک لەووەبەر وتمان ئەم

⁸⁰ عەلانیەدین سجاد ی، نرخ شنایی، بەغدا، ۱۹۷۰، ل ۲۰ تا ۲۹ و ۹۷ تا ۱۱۰.

⁸¹ ئەحمەد هەردی، کیش لە شیعری کوردیدا، گۆفاری براهیت، ز ۱۰۰ خولی دووهم، ۱۹۷۱.

⁸² د. ئیحسان فوناد، دوو کیشی عەرۆز لە شیعری کوردی تازەدا، گۆفاری کۆلیجی ئەدەبیات، زانستگای بەغدا، ۱۵، بەغدا، ۱۹۷۲.

⁸³ عبدالرزاق بیمار، کیش لە هەلبەستی کوردیدا، رۆشنییری نوی، ۱۱۳، سالی ۱۹۸۷.

⁸⁴ پڕوانە وتاری ژمارەکانی ۲۷، ۳۱، ۳۲ رۆژنامە ی ژیان، ناب و ئەیلولی ۱۹۲۶.

⁸⁵ دلشاد علی محمد، (بنیاتی هەلبەست لە هۆنراو ی کوردیدا)، نامە ی ماجستیر، ۱۹۸۸، ل ۱۰۶.

زانسته تاییه ته به شیعرى ستونى عه‌ره‌بیه‌وه، نه‌ته‌وه‌ی کوردیش وه‌ک نه‌ته‌وه‌کانى تر به‌هۆى کارى‌گه‌رى نه‌د‌د‌ب و زمانى دراوس‌یکانییه‌وه نه‌م زانسته‌ی وه‌ر‌گرت‌وه، به‌لام نه‌مه نه‌وه ناگه‌یه‌ن‌ئى که نه‌م نه‌ته‌وانه و شاعیرانى کوردیش کوتومت به‌بى ده‌ستکارى کردن نه‌م کیشانه‌یان وه‌ر‌گرت‌بى، به‌لکو به‌پى سروشتى زمانه‌کانیان گه‌لى کیشیان لى فری‌داوه، جگه له‌وه‌ی ئاوازی زمانه‌که‌ی خویانیان به‌سه‌ر هه‌ندى کیشى عه‌ره‌بیدا سه‌پاند‌وه.

کیشه‌کانى عه‌روز بریتین له‌ شانزه به‌حر نه‌مانه‌ن : طویل، بسیط، مدید، وافر، ه‌زج، ر‌جز، ر‌مل، س‌ریع، من‌س‌رح، خ‌فیف، مض‌ارع، مق‌تضب، مح‌ث، مق‌تارب، مت‌دارک. وه‌ک له‌وه‌به‌ر و‌تمان نه‌م به‌حرانه له‌لای شاعیران ده‌ستکارى کراون یان هه‌ندیکیان به‌کار نه‌هین‌راوه نه‌گه‌ر به‌کاریشیان برد‌بى زۆر به‌که‌مى بووه، ته‌نانه‌ت شاعیره عه‌ره‌به‌کانیش نه‌م گۆزان و ده‌ستکارى و به‌کار نه‌هین‌انه‌یان کرد‌وه، بۆ نمونه کیشى (ر‌مل) له‌لای شاعیره عه‌ره‌به‌کان که‌م به‌کار هین‌راوه، نه‌گه‌ر به‌کاریش هاتبى نه‌مانیش به‌پى سروشتى زمانى عه‌ره‌بى ده‌ستکاریان کرد‌وه لی‌رده‌ا رایه‌کى گۆستاف دینینه‌وه که ده‌لى (چۆن نه‌م دی‌ارده‌یه شى ده‌که‌ینه‌وه؟ نه‌ویش نه‌وه‌یه کیشیک له‌ناوچه‌ی (حیره‌)دا نشو‌غای کرد‌وه و له‌ شوینانى دیکه‌ی ولاتى عه‌ره‌بیدا پشت‌گوى خراوه. بۆ وه‌لام دانه‌وه‌ی نه‌م پرسیاره ده‌لى (کیشى ر‌مه‌لى هه‌شت هه‌نگاوى له‌ دراوس‌یکانى نه‌م ناوچه‌یه‌وه وه‌ر‌گیراوه⁸⁶ که‌واته له‌ شیعرى نه‌ونه‌ته‌وانه‌وه وه‌ر‌گیراوه که‌که‌وتنه‌ته رۆژه‌لاتى عه‌ره‌به‌کان. بۆ روون کردنه‌وه‌ی هه‌ندى زاراوه‌و زانیارى پ‌ی‌ویست ده‌بى له‌ شیک‌ردنه‌وه و دی‌اریک‌ردنى شیعر و نه‌و زاراوانه‌ی که‌ بۆى دان‌راوه ده‌ست پى‌ بکه‌ین. به‌پى زانستى عه‌روز شیعر بریتیه له‌ نووسینى‌کى کیش و سه‌روادار که‌ دیره‌ شیعر یا (بیت) پیک دینى. دیریش له‌ دوو پارچه پیک دى که هه‌ریه‌کى له‌م پارچانه پى ده‌گوترى نیوه‌دیر (ش‌طر، یا مص‌راع) به‌یه‌که‌م ده‌وترى (صد‌ر) و به‌ دووه‌میش ده‌وترى (ع‌جز) هه‌ر نیوه دیریکیش له‌ چهند هه‌نگاوێک (ت‌فعیل‌ه) پیک دى، به‌ دوا هه‌نگاوى نیوه دیرى یه‌که‌م ده‌وترى (عه‌روز)و دوا هه‌نگاوى نیوه دیرى دووه‌م (ض‌رب‌ى) پى

⁸⁶ گۆستاف فون غرنباوم، دراس‌ات فى الادب العربى، ترجمه‌ الدكتور احسان عباس، الدكتور انیس فریحه،

الدكتور محمد يوسف نجم، الدكتور کمال یازجى، بیروت، ۱۹۵۹، ل ۲۶۶.

دەلێن⁸⁷، ئەم هەنگاوانەش لە یە کگرتنی (سەبەب و وەتەد و فاسیلە) پەیدا دەبن کە هەر یە کەیان دوو جۆری هەیە. لە زانستی عەرۆزی عەرەبیدا گەلی ناو و زاراوی جۆراو جۆر بە کار هێنراوە لێرەدا بە پێویستی نازانین باسیان بکەین.

لە زمانی کوردیدا ئەو زاراوانە بە تاییەت ئەو سیانە (سەبەب و وەتەد و فاسیلە) بەرامبەر (پرگەن) کە دەبنە بنچینەی ئەم کێشە. پرگەش وشەی لیّ دروست دەکری. ئەم پرگەش بە پێی تاییەتیی و سروشتی زمانە کە بەرچاو دەخری بۆنۆنە لە زمانی کوردیدا (پرگە لە دەنگی بزۆین و نە بزۆین پێکدی؛ پرگە بریتیە لە کۆمەڵە دەنگێک کە یەکیکیان لە هەموویان دەرکەوتوو تر بیت⁸⁸، ئەم پرگەش بە پێی چۆنییەتی و تاییەتی زمان یە کە گەرن و لە زانستی عەرۆزدا بەو یە کگرتنانە دەوتری (سەبەب و وەتەد و فاسیلە) ئەمانیش هەر یە کەو دوو جۆری هەیە. بە لیکدان و خستە پال یەکی ئەو سەبەب و فاسیلە و وەتەدانە هەنگاو دروست دەبی، زانیانی عەرۆزی عەرەبی ئەم هەنگاوانەیان بە (التفاعیل) ناو بردووە کە بریتین لەم هەشت دانە یە (فعولن، مفاعیلن، فاعلاتن، مفاعلتن، فاعلن، مستفعّلن، متفاعّلن، مفعولات)، دوو هەنگاو لەمانە تووشی نەخۆشی و کشان دەبن شێویەکی جیاواز وەرە گەرن و دەبن بە (فاع لاتن و مستفع لن).

لێرەدا بە کورتی دەتوانین بڵێن (پرگە ی کوردی) و پرگە کردن بۆ کێشانی شیعر بە بەحرە عەرۆزیەکان جینگای ئەو هەموو زاراوە و نیشانە و ئالۆزیانەی عەرۆز دەگرێتەو. لە زمانی کوردیدا ئەم پرگە دەنگە بزۆینەکان سنوریان بۆ دەکێشن و بە پێی شوێن و جێی بزۆینەکان جۆری پرگە کە دیاری دەکری لەرووی کورتی و درێژییەو :

١. پرگە ی کورت لە زانستی عەرۆزدا ئەم نیشانەیە بۆ دانراوە (١).

٢. پرگە ی درێژ ئەم نیشانەیە بۆ بە کاردی (٢)

دەنگە بزۆینەکانی زمانی کوردی جینگای جوولەکان (سەر و بۆرو ژێر)ی زمانی عەرەبی دەگرنەو. لە زمانی کوردیدا سیّ جۆر دەنگە بزۆینمان هەیە :

١. کورت (١ - و - ١) ئەو (ی) کورتە ی لە من و دل دا هەیە.

⁸⁷ فن التقطيع الشعري والقوافي، ص ٢٣، کیش و قافیە لە شیعری کوردیدا، ل ١٩.

⁸⁸ محمد معروف فتاح، زمانەوانی، هەولێر، ١٩٨٧، ل ٦٣.

۲. بزۆینه دريژه كان : (۱ - و - وو - ئ ، ی) .

۳. بزۆینی دوولانه : (Ö) له نوین، جوین⁸⁹.

"برگه کردن و تەفعیلە دانان"

که ویستمان شیعرێک بە تەرازووی ەمروز بکێشین پێویستە پێپەوی ئەم خالانە بکەین :

۱. شیعرەکە بە ریتنوسیکی ەمروزانە دەبێ بنوسرێتەو ەنک ریتنوسی ئاسایی ئەویش بەم شیوەیە ئەبێ :

أ. ئەگەر شیعرەکە ەهرەبی بوو یا وشە و زاراوەی ەهرەبی تیا بوو دەنگە گیراوەکان (شەدە دار) بوون ئەبێ بە دوو دەنگ بنوسرێن لە شیوەی خۆی دەنگی یەکەمیان نەبزۆین کەین و دوو ەمیان ببزۆین.

ب. کە (تەنووین)مان ەاتە رێ دەبێ بەگوێرە ی دەنگەکە ی بینوسین وەک (رجل) پێویستە بەم شیوەیە بنوسرێ (رەجولون).

۲. ەم دەنگێکی بزواو بەتەنیا ەات ئەگەر ەهرەبی بوو، وە لە کوردیدا بزۆینە کورتەکانی لەگەڵدا بوو ئەوا ئەم نیشانیە ی بۆ دانهێنێ (ب) واتە برگە ی کورت. ەم دەنگێکی بزواو نەبزواویکی بەدوادا ەات یا بزۆینی لە نیواز دوونە بزۆینی دەنگە کورتەکاندا بوو ئەوا ئەم نیشانیە ی بۆ دادەنێن (_) واتە برگە ی درێژ، واتە یەکەم بریتیە لە یەک دەنگی ەهرەبی بەسەر و بۆرو ژێرەو و دوو ەم بریتیە لە دوو دەنگ ەم بەو شیوەیە.

۴. شیعرەکە برگە برگە دەکەین ئەوجا لەژێر ەم برگە یە کدا نیشانی خۆی دادەنێن، لەو نیشانیە ی لە خالی دوو ەمدا دیاریمان کردن. ئەجا نیشانیە کان کۆمەڵ کۆمەڵ کۆدەکەینەو ەم کۆمەڵە بەجیا دایدەنێن کەوا روو ئەدا ۴، ۳، ۴، ۳ بیت یان ۳، ۴، ۳، ۴ یان ۴، ۴، ۴، ۴ بیت.

۵. دوا ی ئەو ی ئەم کۆمەڵانە مان دەرکرد بەپێی ەنگاوەکان (تەفعیلە کان) کێشەکان دەدۆزینەو ەو بەپێی بازنە ی خەلیل بەحرەکە ی دیاری دەکەین.

⁸⁹ محمد معروف فتاح، ریتنوسی کوردی لە روانگە ی فۆنتیکەو، گۆفاری کۆری زانیاری عێراق، دەستە ی

کوردی، بەرگی نۆهەم، ۱۹۸۲، ل ۲۳۸.

باشترین ریگا بۆ کەرت کردنی وشەکان و دۆزینەوێ ئەو کیشە عەرەبیانە ی شیعری کوردی لەسەر وتراوە ئەم رایەییە کە دەلی (ھەرکەسێ بیهوێ بزانی ھۆنراوەی کوردی ئەچیتە سەر چ کیشیکی عەرەبی راستر وەھایە لەسەر یاسایەکی دەنگی وشەکان کەرت (تقطیع) بکا و ئەنجا بیخاتە پال کیشەکانەو، واتە بە سەلیقەییەکی دەنگ ناسی کیشەکان بدۆزیتەو، ئەک یاسای کەرتی بەکار بهێنی)⁹⁰ پاش دۆزینەوێ کیشانی شیعەرە کە ئەوسا دەرەدەکەوێ ئەو شیعەرە لەسەر چ کیشیکە و، ئایا تەواوە یا لاسەنگە.

ئیمە لیڤەدا تەنیا بۆ نمونە و بەتایبەت لەو کیشانە دەوین کە بەزۆری لەلای شاعیرانی قوتابخانە ی ناوچە ی سلیمانی بەگشتی بەکارھێنراون و بریتین لە رەمەل و ھەزەج. ھەرچی بەحرەکانی ترە لە شیعری ئەم قوتابخانە یەدا دەبینرێ، بەلام زۆر بە کەمی.

یەکەم : کیشی رەمەل (ھەشت ھەنگاوی مەحزوف)

ھەنگاوەکانی ئەم بەحرە بەم شیوەیە دەبی :

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

بۆ نمونە ئەم دێرە شیعەرە بپرگە بپرگە دەکەین و دەیکیشین.

تا فەلەک دەورە ی ئەدا سەد کەو کەبی ئاوا نەبوو

کەو کەبی میهری موبارەک تەلەعدتی پەیدا نەبوو (نالی)

تا / فە / لەک / دەو / رە ی / نە / دا / سەد / کەو / کە / بی / نا / وا / نە / بوو								
<table border="1"> <tr> <td>ب</td> <td>ب</td> <td>ب</td> <td>ب</td> </tr> <tr> <td>ف</td> <td>ع</td> <td>ل</td> <td>ا</td> </tr> </table>	ب	ب	ب	ب	ف	ع	ل	ا
ب	ب	ب	ب					
ف	ع	ل	ا					

دووھەم :

أ : ھەزەجی، ھەشت ھەنگاوی

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

⁹⁰ زۆف شیخ عثمان، چەند سەرنجێک دەرباری (کیش لەش یەری کوردیدا)، بڕایەتی، ژ (۱)، سالی (۲)، جۆزەیرانی،

۱۹۷۱، ۴۹ل.

له کوفجی سینه دهنگی ئای و ئۆی دل دی به مه حزونی
ویران بی نهمدی ساتی لیتی نهیهت نالیهی برینداری (کوردی)

له گهل دل شهرته سالم گهر نه جاتم بی له تارانا
به ههشت ئهر بیته دهشتی ره ی به ئیرانا گوزهر ناکهم (سالم)

ب : ههزه جی شهش ههنگاوی (مهخزوف)
وه کویهک دیتته بهر گوئی پیاوی نهحمهق
سهفیری بولبولو ئاواز لسهق لهق (سالم)

ج. ههزه جی ههشت ههنگاوی (ئهزهره بی مه کفوف مهخزوف)
مفعول مفاعیل مفاعیل فاعول
گریانی من و خنده بی تو ئیسته دهشوبهین
بهو مهوسیمی بارانه کهوا غونچه دهپشکوت (نالی)

جانا وهره ئهم جهژنه بهقوریانی سهرت بم
بو تیری قهزای چاوی ههسودان سوپهرت بم (کوردی)
وهک له وه وه بهر رووفان کرده وه (کیشی عهروز) له رتی ئهده بی نهته وه دراوسێکانه وه،
روونتر بلێن له ئهده بیاتی فارسه وه گه یشتوته شاعیرانی کورد، ههروه ها ئهم نهته وانه
بهپی سروسشی زمانهکانیان دهستکاری عهروزیان کردوه، ئهممه ههردی ئهم کیشه
دهکا به پالپشتی ئهو راستیهی سهروه وه ره خهش له عهلا دین سهجادی دهگری که له
لاپه رهکانی ۱۲۵ - ۱۲۷ ی نرخ شناسیه کهیدا ئهم کیشه به عهروز دانانی، ههموو
بهلگهی سهجادیش ئهوهیه که له عه ره بیدا بهر چاو نه کهوتوه⁹¹ جگه له مه سی کیشی
(جدید، قریب، متشاکل) که له داهینانی ئیرانییهکانن (تایبهتن به غهیری

⁹¹ نرخ شناسی، ل ۱۲۵-۱۲۷.

عه‌ره‌به‌وه⁹² نه‌و کی‌شه‌نه‌ش که زیاد کراون گه‌لی له‌و سی. کی‌شه‌ی سه‌جادی ناوی هی‌ناون زیاد‌ترن. دیسان زه‌حافه‌کانی خه‌لیل به‌شیان نه‌کردووه هی‌ناویانه (۱۳) زه‌حافی تریان داناوه⁹³ که‌واته نه‌مانه هه‌مووی به‌لگه‌ی زانستین بۆ نه‌و رایه‌ی که نه‌م شاعیرانه و شاعیرانی نه‌ته‌وه‌کانی تریش به‌پیی سروشتی زمانه‌که‌ی خو‌یان کی‌شی تایبه‌تی خو‌یان هه‌یه و کوتومت په‌په‌وه‌ی کی‌شه‌کانی عه‌روزی عه‌ره‌بیان نه‌کردووه.

"هه‌زه‌جی هه‌شت هه‌نگاوی نه‌زهره‌ب"

مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن

تالانی سه‌رو مال‌م چاوی ره‌شی فه‌تتانت

پا‌به‌ندی د‌ل و دینم کاکۆلی په‌ریشانت (کوردی)

گه‌رده‌ن که‌چی زولقی بووی، سا د‌ل مه‌ده به‌ر موژکان

وا خۆت له‌ ته‌ناف داوه، ئیتر له‌ قه‌ناره‌ت چی (نالی)

زۆریه‌ی شاعیران به‌تایبه‌ت نه‌م قوتا‌بخانه شی‌عریه‌ شاره‌زاییان له‌ زانستی عه‌روژدا هه‌بووه، به‌لام له‌به‌ر نه‌بووه که شاعیر بوون، به‌ل‌کو له‌به‌ر نه‌وه‌ی نه‌م زانسته له‌ مزگه‌وته‌کاندا خو‌ینراوه‌و، ئاگاداری ده‌ستورو بنه‌ماکانی نه‌م زانسته بوون، به‌لام نه‌م شاره‌زایی و زانینه مه‌رج نه‌بووه و مه‌رجیش نییه بۆ هه‌موو شاعیرێک که بیزانی. که‌واته نه‌وی پیوستی به‌م زانسته بی‌ت ره‌خنه‌گرو لی‌کۆله‌ره‌وه‌کانه نه‌ک شاعیران، هه‌روه‌ک عه‌ره‌ب ده‌لی پیش نه‌وه‌ی خه‌لیل به‌حه‌ره‌کانی عه‌روزی عه‌ره‌بی بدۆزێته‌وه شی‌عری ره‌وان و دروست و به‌هێزیش هه‌ر هه‌بووه.

((قد کان نظم الوری صحیحا

من قبل آن یعرف الخلیل))

هه‌روه‌ها کی‌شی عه‌روز نه‌گه‌رچی بۆ عه‌ره‌بی ده‌ست نه‌دا، به‌لام بۆ شی‌عری کوردی که‌ل‌کی‌کی نه‌وتۆی نییه و بوونی ته‌نیا له‌به‌ر نه‌وه‌یه لاسایی کردنه‌وه‌ی ده‌ستوور و یاسا

⁹² نر‌خ شناسی، ل ۹۷-۹۸.

⁹³ کی‌ش و قافی‌ه له‌ شی‌عری کوردیدا، ل ۲۱.

و بنه‌ماکانی شیعی ستونی عه‌ره‌بیه وهك وه‌رگرتن و لاسایی کردنه‌وهی لایه‌نه‌کانی تری ته‌دهب به‌گشتی.

قافیه

سه‌بارهت به قافیه گه‌لی پیناسه هه‌یه. له‌سه‌ره‌تاوه خه‌لیلی ته‌حه‌دی فه‌راهیدی و ته‌خفه‌ش، هه‌ریه‌که‌یان به‌جۆری لئی دواون. له ته‌ده‌بی کوردیشدا نووسه‌ران و لی‌کۆله‌ره‌وانی ته‌دهب به‌ش به‌حالی خۆیان له‌م بابه‌ته دواون. شیخ نوری شیخ سالح ده‌لی: ((قافیه له نه‌ایه‌ت هه‌موو مه‌سه‌ره‌عی‌کدا له‌بینی هه‌جای ئاخ‌ریدا به‌ئیه‌تباری تصوت عباره‌ته له‌م‌تابقه‌ت))⁹⁴، وهك له‌باسی کی‌شدا ده‌رکه‌وت له قافیه‌شدا شیخ نوری وهك ده‌نگ مامه‌له له‌گه‌ل قافیه‌دا ده‌کا نهك وهك تیپ. جگه له‌و پیناسه‌یهی شیخ نوری ((ته‌و پیناسانه‌ی که له‌به‌ر ده‌ستماندایه به‌ته‌واوی ناتوانن سیما و تاییه‌تی قافیه‌ی هه‌لبه‌ستی کوردی ده‌ست نیشان بکه‌ن))⁹⁵، ئیمه لی‌ره‌دا پیناسه‌ی قافیه له شیعی کلاسیکی کوردی قوتا‌بخانه‌ی ناوچه‌ی سلیمانیدا دیاری ده‌که‌ین نهك به‌گشتی له شیعی کوردیدا، ته‌نیا له‌به‌ر ته‌م هۆیه له پیناسه‌که‌ی دل‌شاد عه‌لی جیا ده‌بیته‌وه. قافیه ده‌نگی یا زیاتری دووباره‌کراوه‌یه و ده‌که‌ونه کۆتایی دوا هه‌نگاوی هه‌موو دی‌ره‌کانی ته‌و پارچه شیعه‌وه.

زۆر جار قافیه له کۆتایی نیوه دی‌ری یه‌که‌مه‌وه ده‌ست پی ده‌کا و ریز ده‌به‌ستی له‌گه‌ل کۆتایی نیوه‌که‌ی تری دی‌ری یه‌که‌م و کۆتایی هه‌موو دی‌ره‌کانی تر‌دا. بی‌گومان ته‌و قافیانه‌ی که له یه‌ك ده‌نگ دروست ده‌بن ته‌و ده‌نگانه ته‌نیا ده‌نگه بزوتنه درێژه‌کانن ته‌گینا به‌هیچ جۆری‌ک ده‌نگه‌کانی تری زمانی کوردی به‌ته‌نیا قافیه دروست ناکه‌ن.

⁹⁴ م.نوری، ژیان، ۳۲، ۹ی ئه‌یلولی ۱۹۲۶.

⁹⁵ دل‌شاد علی، بنیاتی هه‌لبه‌ست له هۆنراوه‌ی کوردیدا، ل ۱۰۸.

خالیکی گرنګ له قافیه دا سهرنج راده کیښی ټویش ټوویه که ټو دهنگانه که
 دهبنه قافیه مهرج و پټویسته دهنگیکي سهره کی و بهشی ره سښی وشه کان بن،
 بهواتایه کی دیکه، نامراز و نیشانه کانی مۆرفولۆژی که دهچنه سر وشه کان نابنه
 قافیه. بۆ نمونه نیشانه ی کۆی (ان) له وشه ی ژنان له گهل وشه ی کوران ههروهه نیشانه ی
 ناسراوی (هکه) له وشه ی چاوه که له گهل دهمه که نابیته قافیه. جگه له مه بۆ به هیزی
 قافیه و تهواو کردنی کیښ به پیی به حره کانی عهروز پاش قافیه یان به کار هیناوه که
 ټه میښ بریتیه له دووباره بوونه وهی وشه یه ک یان زیاتر له دوا ی قافیه که وه.

له سینه مدا سډای نالینه بی ټو
 دللی زارم به سی غه مگینه بی ټو
 ټه به د وهک من غه میښ صاحب وه فایه
 ره فیه و ههم ده می دیرینه بی ټو⁹⁶

له شیعی فۆلکلۆری کوردی و شیعی شاعیرانی که دا که سهر بهم قوتا بخانه یه نین
 گهل ټی جۆری تر له قافیه ده بینن. بۆ نمونه ټه شی ټه به یتیک یان ههر دوو نیوه دپری
 ټاړچه شیعی ټ قافیه یه کی هه بی و دپره شیعه کانی دیکه ههر یه که قافیه یه کی
 سهر به خو جیای هه بی. واته جووت قافیه. یان قافیه کان (تاکو ټ) به کار هاتوه که
 له یه کهم شه تره وه قافیه کان یه کنایه ک یا تاکو ټ داده نرین.

ټه گهر به ره مه می شیعی ټه قوتا بخانه یه به گشتی و دیوانی شیعی نالی، سالم،
 کوردی به تاییه تی سهر بکه ین ده بینن له رووی قافیه شه وه شیوازیکی یه کگرتوو و
 چونیه کیان هه یه و ټیکرا ههر سیکیان پپره وی یه ک شیوه یان کردووه و جۆره
 قافیه یه کیان به کار هیناوه.

⁹⁶ دیوانی سالم، ل ٦٥.

به‌شی سییه‌م

شیواز له به‌ره‌می شیعی

نالی . سالم . کوردی

شیواز له بهرهمی شیعی نالی و سالم و کوردی

سهرهتا :

وهك له بهشهكانی پېشودا دیاریمان کرد که شیواز بهخاسیهت و تاییهتییی نیستیتییکی بهرهمی کومه له شاعیریک دوتری، نهوانی تیروانیی وهك یهکی له ژياندا کویان دهکاتهوه و بهشیوازه یه کگرتووهکیان ریباز و قوتابخانهیهکی شیعیان پیکهیناوه که به قوتابخانهی شیعی کلاسیکی ناوچهی سلیمانی ناسراوه و لهسهردهم و قوناغییکی دیاریکراودا له میژووی نهدهبی کوردیدا جیخویگرتووه..

لهم بهشهدا مهبهستی لیکولینهوه که مان دیاریکردنی شیوازی شیعرهکانی نهو سی شاعیرهیه : نالی، سالم، کوردی.

بههوی نهوهوه که ههریه که لهو شاعیرانه جوړه شیوازیکی تاییهتی هیه، نهشی دیاریکردن و باسی شیوازیان بهجیواز بکړیت. چونکه هندی لهو رهگزه شیوازیانهی که لهلای یهکیان دهینریت، لهلای نهوی دیکهیان نییه، یان بهپیچهوانهوه. لهلایهکی تریشهوه ههر شاعیرهو بهپی توانا و دهسلات و زهوق و سلیقهی خوی جوړه شیوازیکی هلبژاردووه، یان بو دهرپرینی بیرهکانیان و رازاندنوهی پارچه شیعرهکانیان پهنايان بردوته بهر هونهره رهوانبیژیهکان، بهکار هینانی نهو هونهره رهوانبیژیه جگه لهوهی بهتوانایی و کارامهیی شاعیر دهردهخات، زوری بهکارهینانی له بهرهمی شیعریدا دهبیته شیوازیکی تاییهت و جیاکهرهوهی بهرهمی خاونهکهی. بیگومان نهو هونهرانش بهگشتی روو له وشه و دهستهواژهکان و جوری ریز کردن و هلبژاردنی وشهکان دهکا، واته شیواز بهکارهینانی زمانه له شاعر یا نووسیندا بو دهرپرینی بیرو ههست و سۆز. لیکولهرهوه و شارهزایانی نهدهب شیوازیان به رهگزیکی سهرهکی له چوار رهگزهکهی نهدهب لهقهلهم داوه که بریتین له سۆز، واتا، شیواز، نهندیسه¹ ههروهها بهپی رادهی پهپرهوی کردنی دهستور و رهگزهکانی شیواز دهروانه

¹ احمد امین، النقد الادبی، ۱-۲، بیروت، ط الرابعه، ۱۹۶۷، ص ۳۸.

بهره‌می شاعیر یا نووسه‌ریک، ریک و پیکی و چاکی بهره‌میك به‌تاییهت شیعر له راست و دروستی به‌کاره‌یینانی ره‌گه‌زه‌کانی شیوازوه دیاری ده‌که‌ن.

ئیمه لی‌ره‌دا به کورتی و به‌ته‌نیا ناوی ئەو ره‌گه‌زانه‌ی شیواز دینین به‌مه‌به‌ستی روون کردنه‌وه و سنور دانان بۆ کاره‌که‌مان، و به‌پیوستی ده‌زانین چونکه تا ئیستا له ئەده‌بی کوردیدا لهم رووه‌وه باسی شیواز نه‌کراوه جگه له‌وه‌وه‌لای شیخ نوری شیخ سالح نه‌بی که به‌چهند وتاریک له‌ روژنامه‌ی ژیاندا بلاوی کردۆته‌وه² له‌ پاش ئەوه‌ی لهم سه‌ره‌تایه‌دا ته‌نیا ناوی ره‌گه‌زه‌کانی شیواز دینین له‌ لی‌کۆلینه‌وه و دیاریکردنی شیوازی هه‌ر یه‌که له‌وه‌ی سێ شاعیره‌دا به‌پیتی پیوست ئەو ره‌گه‌زانه روون ده‌که‌ینه‌وه که له‌ بهره‌می شیعی هه‌ر یه‌که‌یاندا هه‌بی‌ت، بی‌گومان ته‌گه‌ر ره‌گه‌زه‌کانی تری شیواز له‌لای شاعیران نه‌بوون ئیمه به‌زۆر نایسه‌پیتین به‌سه‌ر شیوازیاندا و باس کردنیشی به‌ زیا ده‌زانین هه‌روه‌ها لی‌کۆلینه‌وه‌وه باسی ره‌گه‌زێک له‌لای شاعیرێک به‌پیتی زۆری به‌کار هینان و سه‌رکیشی به‌سه‌ر ره‌گه‌زه‌کانی تردایه که به‌هۆیه‌وه شیوازیکی بۆ بهره‌مه‌که‌ی دیاریکردوه. ئەمه ئەوه ناگه‌یه‌نی که ئەو جۆره هونه‌ره یا ئەو ره‌گه‌زه شیوازییه له‌لای شاعیرانی دیکه نییه، به‌لکو ئەشی له‌لای هه‌ر سێ شاعیره‌که هه‌بی‌ت، به‌لام به‌زۆری و تاییه‌تمه‌ندی‌تی یه‌کی‌کیان ده‌رده‌خا و له‌وانی تر جودای ده‌کاته‌وه.

پارچه شیعه‌ره‌کان سه‌رچاوه‌ی ئەم لی‌کۆلینه‌وه‌یه ده‌بن و نمونه‌ی شیعی که به‌لگه‌ی به‌کاره‌یینانی شیوازیکی دیار و ئاشکرا بن ده‌بنه که‌سه‌ره‌ی لی‌دوان له‌وه‌ جۆره شیوازه نه‌ک به‌گشتی و فراوانی باسی هه‌موو ره‌گه‌زه‌کانی شیواز بگه‌ڕێته‌وه وه‌ک له‌وه‌وه به‌ر روومان کردوه.

به‌گشتی شیواز له‌رووی سێ ره‌گه‌زی سه‌ره‌که‌یه‌وه شیده‌کریته‌وه و دیاری ده‌کری ئەه‌ویش ئەمانه‌ن :

² م.نوری، شیواز چیه، روژنامه‌ی ژیان له ژماره ۳۹ ی ۲۸ تشرین الاول ۱۹۲۶ تا ژماره ۵۹ ی ۲۴ مارت ۱۹۲۷. (له به‌شی یه‌که‌می ئەم کتێبه‌دا به‌پیتی پیوست باسی ئەم وتارانه‌م کردوه).

یه کهم /ره گهزه بیریه کان (العناصر الفکریه)

ههندی سهرچاوه به تاییه تیه گشتیه کانی شیوازی ناو ده بن، به لام له دابه شکردنی ره گهزه کانیدا یه کدگیر ده بن³، ره گهزه بیریه کانیش بریتین له مانه :

۱. راستیتی ۲. روونی ۳. وردی (بیر وردی)

دووهم /ره گهزه سۆزییه کان (العناصر العاطفیه)

۱. هیز ۲. تازه گهری (نوییه تی) الجده ۳. کارلیکردن و خوریه (الایحاء).

سپیه م /ره گهزه جوانکارییه کان

۱. موسیقا ۲. کۆک و نایابی (الروعه) ۳. ئەفسون.

ئهم سی ره گهزه جوانکاریانه شیوازیان پی جوان و شیرین ده بی.

رهوانییه کان له لیكۆلینه وه توژیینه وه کانیاندا سهرارهت به ره گهز و لایه نه کانی شیواز ته نیا له رووی راست و دروستی و جوانی و راده ی پیره ی کردنی نه ره گهزانه له به ره ه می شیعریکدا ده دوین و ناته واوی خه وشه کانی دیاری ده کهن. ههرچی لیكۆله ره وه ی نه ده به گرنگی ده دا به ده رختن و دیاریکردنی پیوهندی نیوان تاییه تی و سیفاته کانی نه ره گهزانه و لایه نه دیار و ناشکراکانی بیر و سۆز و جوانکاری نووسین، یا پارچه شیعره که که سهرجه م ده بنه شیوازیك که سایه تی و تاییه تمه ندیتی خاوه نه که ی دیار ده خهن.

شیوازی شیعرى نالی

به هو ی نه وه که به ره ه مه شیعره کانی نالی یه کجار شاکارن و ره نگدانه وه ی پله یه کی میژووی گرنگه له نه ده بی کلاسیکی کوردیدا، بۆیه ده بینین زۆریه ی نه نووسهر و توژی ره وه انه ی میژووی نه ده بی کوردی کاتی که لیكۆلینه وه و هه لسه نگاندنی شیعره کانی نالیان کردوه، له زۆر رووه وه له نالی و شیعره کانی دووان، نه گهر به کورتی و به هیما یه کیش بووی لایه نی شیوازیان فره مۆش نه کردوه. نه گهرچی هه ندی

³ الدكتور محمد غنینی هلال، النقد الادبی الحديث، بیروت، ۱۹۷۳، ص ۱۱۸، شیخ نوری به مزیاتی عمومی ناویان ده با، پروانه، ژیان، ژماره ۴۳، ۲۵ ت ۱۹۲۶.

لهو سه‌رچاوانه راسته‌وخۆ ناوی شیوازیان نه‌بردبێ یان شیواز به‌و چه‌مکه‌ی که ئیستا زیاتر روون بۆته‌وه‌و واتاو ماناکه‌ی دیاره، لای ئەوان که‌متر یان به‌ته‌واوی مه‌به‌ستی شیوازیان نه‌داوه به ده‌سته‌وه، به‌لام ناوه‌ڕۆکی نووسینه‌کانیان مه‌به‌ستی شیواز و دیاریکردنی شیوازی نالی بووه.

ئهمین فه‌یزی له‌م رووه‌وه ده‌لی: زه‌کای نالی ئینکاری ناکرێ، لاکین ئه‌وه‌نده سه‌نایعی له‌فزییه‌ی ئیستیعمال کردووه پیاو ره‌نگه‌ بلێ شیعیری ئه‌و نه‌تیجه‌ی عیلم و ئیشتیغاله⁴ هه‌روه‌ها شیخ نوری له‌ دیاری کردن و جیا‌کردنه‌وه‌ی شیوازی شاعیراندا ده‌لی ((نالی به‌ ده‌قیقی ئه‌فکار و جناس و نکته‌ سنجی ئه‌وه‌ده مه‌عروفه ئه‌و که‌سه‌ی مه‌راقی شیعر و ئه‌ده‌بیاتی هه‌بێ و ته‌تبعاتی شیعیری کردبێ و ئوسلوبی ته‌دقیق کردبێ هه‌ر به‌ خویندنه‌وه‌ی شیعیری ئه‌م ئه‌دبییه ده‌ست به‌جێ ئه‌ناسی))⁵. پیره‌می‌رد له‌و وتاره‌یدا که له‌ ژێر سه‌رباسی ((خه‌مه‌تیکی بێ هه‌متا به‌ مونساه‌به‌تی ته‌بعی دیوانی نالیه‌وه)) له‌ رۆژنامه‌ی ژياندا بلاوی کردۆته‌وه، شیوازی شیعه‌ره‌کانی نالی به‌م شیویه‌ دیاری ده‌کا ((ساحیبی ئوسلوبی‌کی ته‌نانه، شیعه‌ره‌کانی خۆش ئاهه‌نگ و ره‌وانه، وه له‌ ئه‌کسه‌ری مه‌نظومه‌کانیدا فکری ورد (ته‌شبیها‌تی خۆ-کرد) و خه‌یالی بلند به‌ ته‌رزیک‌ی ره‌نگین و ئاودار ئه‌دا کردووه))⁶. عه‌لادین سه‌جادی له‌ رێگای شی‌کردنه‌وه‌و لێ‌کدانه‌وه‌ی چه‌ند نمونه‌یه‌کی شیعیری نالیه‌وه، ئه‌وه ده‌رده‌خا که نالی زۆر به‌توانا بووه له‌ هونه‌ره ره‌وانه‌یی‌یه‌کاندا و له‌ شیعه‌ره‌کانیدا جوانکاری و ره‌گه‌زدۆزی و ورده‌کاری زۆری به‌کاره‌ی‌ناوه⁷. مه‌سه‌عود محمه‌د له‌ چه‌پ‌کێک له‌ گو‌لزاری نالیدا له‌ شی‌کردنه‌وه و لێ‌کدانه‌وه‌ی دێره شیعه‌ره‌کاندا به‌ زۆری روو له‌ وشه و رسته‌و هه‌لبه‌زاردنی وشه‌کان ده‌کا، وه‌ر له‌ رێگای وشه‌کانیشه‌وه واتا جو‌راو جو‌ره‌کان دیاری ده‌کات، وه‌ک له‌وه‌وبه‌ر وتان ئه‌میش راسته‌وخۆ باسی شیوازی نالی نه‌کردووه به‌لام له‌ توێژینه‌وه‌و وه‌سفکردنی شیعه‌ره‌کاندا شیوازی نالی روون کردۆته‌وه. بۆ‌نونه له‌ چه‌ند شوێنیکدا ده‌لی ((له‌م

⁴ ئهمین فه‌یزی به‌گ، ئه‌نجومه‌نی ئه‌ده‌بیات، به‌гда، ۱۹۸۳، ص ۲۷-۲۸.

⁵ رۆژنامه‌ی ژیان، ژ. ۴، ۴، ۴، تشرینی دووهم، ۱۹۲۶.

⁶ سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ژماره‌ (۲۹۳)، ۱۴ ته‌یلولی ۱۹۳۱.

⁷ عه‌ل‌ئه‌د‌دین سه‌جادی، می‌ژووی ئه‌ده‌بی کوردی، چاپی دووهم، به‌гда، ۱۹۷۱، ل ۲۴۸-۲۵۱.

وهك وتمان پارچه شيعرهكان باشتريڻ سهرچاوهن بۆ ئهم باسه، دهيينين نالى خۆى له
چهند لايهكى ديوانهكهيدا به چهند پارچه و ديڤه شيعريڤ شيوازي خۆى ديارىكردوه و
دهلئى :

بلبللى تهبعم ئهوا ديسان سهناخوانى دهكا
نوكته سهنجى و بهزلهگۆيى و گهوههر ئهفشانى دهكا

نووكى خامهى من كه بيته مهعنى ئارايى كهمال
خهت به خهت ئيزهاري نهقشى سوورهتى مانى دهكا

كهس به ئهلفازم نهلئى خۆ كوردى يه خۆ كرديه
ههركهسى نادات نهبى خۆى تاليبى مهعنا دهكا

شيعرى خهلقى كهى دهگاته شيعرى من بۆ ناسكى
كهى له ديقهت دا پهتك دهعوا له گهل ههودا دهكا

نالى له شيوازه دهستكرده سهركهوتوهكهيدا بهتهواوى رهگهزه بيرييهكانى له
شيعرهكانيدا ديارىكردوه لهو رهگهزانهى كه دهبنه شيوازيكى چاك و سهركهوتوو
سهرهتا باس له دروستى (الصحه) وه دهكهين، رهگهزى دروستمهندى زياتر روو له وشه و
زاراوهكان و لايهه ريزمانييهكان دهكات. سهركهوتوويى و زمان پاراوى شاعير له
راست و دروستى بهكار هينانى وشه و دانه ريزمانييهكاندايه. بنچينهى ريڤ و پيڤى و
چاكي وتهكان دروستمهندى شيوازه. ئهم دروستمهنديهش پيويستى به ئههجام گهياندنى
چهند ئهركيڤى ريزمانييهويه لهوانه راستى بهكارهينانى ئههوشانه كه وته و ماناكان
دهبهستن بهيهكهوه¹¹. لههوشانهش ناو و كار ئهركى سهرهكى دهيينن. ئههوشانهى كه
له ناوهوه وهردهگيرى دهبى ئههناوه بۆ شتى بهكار بربى كه پراوپر واتاو مهبهستى ئههه
شته بدات. ئههوشانهى له كاروه وهردهگيرين و گهردان دهكرين نابى بهشيويهيك پاش

¹¹ النقد الادبى الحديث، ص ١١٨.

و پیش بخرین یان جودا بکرنهوه که واتاکه بشیوینی. ئەگەر مەبەستی شاعیر پیچ هەڵپێچ و مەتەل نەبێ کە هەندێ جارێش بە (گرێ لێدانی واژەیی) ناو دەبرێ¹². یان بەهۆی پارسەنگی و بە ئەنجام گەیاندنی لایەنە هونەرپێشەکانی شیعرهوه دروست دەبێ وەك کێش و قافیە. ئەم رەگەزە لە شیوازی نالیدا زۆر بە روون و ئاشکرا دیارە و دەتوانین بڵێن نالی لە سەرانبەری قەسیدەو غەزەل و پارچە شیعرەکانیدا هەلەو لادانی ریزمانی ئەوەندە تیا بەدی ناکرێ، بەلکو وشەکان و بەشەکانی وتەکانی بەپێی ریزمان و دەستوری زمانی کوردی دانابووە و ئەم رەگەزە فەرامۆش نەکردوو، ئەگەر هەندێ هەلەو دەستکرد و هەناسەسواری لێبەدەرکەین¹³ کە جار جارە بەهۆی پارسەنگی قافیە یا بە دەستووری (ئەوێ بۆ شاعیر دەست دەدات بۆ خەلکی تر دەست نادات) جار جار ئەم رەگەزە بە مەبەستی کاریکی نوێ و داھێنان کردبێ بۆ نمونە وشە (قیامەت)ی کردوو بە (قیا)، (لام وایە یەکیکیش بچیتە ناو کۆت و پێوەندی یاسای شیعی عەرەبیهوه دروستە ئەو لادانە بکا و ناشییت بە خەوش¹³.

مەخەرە هاوی یە هەولێ فیراق

دەستی من دامەنی تۆ روژی قیا

لادانی نالی لە رەگەزی راستی دەمانبا بۆ رەگەزیکی تری شیواز کە ئەویش رەگەزی (تازەگەری) یا نوێیتیه کە یەکیکە لە رەگەزە سۆزپێشەکان. شاعیری مەزن و بەرھەمی گەورە لەم رووهوه داھێنان دەکەن بەشیوازی و دەپسەلمێنن کە بۆ خەلکی تر ناشی و سەرناگری، ئەم رەگەزە لێرەدا لە وشە و دیاردە نوێکاری لەلای نالی دەبینرێ کە لەووبەر باو نەبوو، نالی داھێنانی تیدا کردووە و بۆتە باو بۆ نمونە ئەم چەند وشانە کە تاییەتن بە نالیەوه : دیدەباز، بۆ چاوباز، روونەبوون، بەرامبەر روونەهاتن و شەرمەزاری، کوژابی، کوژرابی، دا، تا، با. واوێ لەبری واوێلا. سەوزە درەخت، بۆ درەختی سەوز. شەوی قەدر، بۆ (لیلە القدر) لەیلەتولقەدەر کە ئەم وشەیه عەرەبیهوه لە وشە ئاینییەکانە کە کورد ھەر بەو شیوەی خۆی بەکاری دەھێنێ بەلام نالی بەشی

¹² النقد الادبی الحديث، ص ۱۱۹.

¹³ رؤوف عثمان، ((دیوانی نالی پیاچوونەوێهک))، رۆشنبیری نوێ، ۶۰، نیشان و مایسی ۱۹۷۷، ل ۹.

یه که می تهم وشه لیکن دراودی کردووه به کوردی و بهشی دووه می همر به عه ره بی ماوه ته وه. دووچه ندن، دوو ته ونده و دیاردهی تریش لهم رووه وه.

بیروردی

تهم ره گهزه به ته وای بالی به سهر شیعه کانی نالیدا کیشاوه. له هه موو دپره شیعی کدا ورده کاری و بیر وردی نالی به دی ده کری، بیگومان پارچه و غه زهل و قه سیده ی نییه تهم شیوازه ی نالی پیوه دیار نه بی.

بیر وردی یه کی که له ره گهز و تاییه تیه گشتیه کانی شیواز به لام خهست بوونه وه و چری به کارهینانی تهم ره گهزه به هه موو شاعیر و نووسه ریک ناکری، شاعیری خاوهن دهسلات و کارامه و رهوش بهرز و بیر ورد ده بی شیوازی ده برپینیش وردو بهرز بیت، چونکه شیواز ئاوینه ی خاوهنه که یه تی. شاعیری به توانا له گهل ره گهزی راستیتی و زمان پاراویه که یدا تهم ره گهزهش فهراموش ناکات، له ده برپینه کانیدا وشه ی پر واتا و گونجاو و له بار هه لده بژی ری و مه بهست و بیره ورده کانی له قالبی وشه و دارشتنی کی راستدا داده پژی ری. شیواز وردی ته وه یه که شاعیر دوور که ویتته وه له وشه ی سوواو زور و تراو ههروه ها زمانی شاعر پیوسته بی بهری بی له زیاده روی و جوینه وه و ریزکردنی وشه ی زوری بی به هانه¹⁴، له بهر تهمه شاعیری ورد ده بی هونه ره که ی شاراه بیت، به شیوه یه که ههست به وه بکری که به بی زور له خو کردن به سروشتی و ئاسایی ده دوی و هیچ دروستکراو زور له خو کردنی تیا به دی ناکری.

تهم بیر وردیه له لای نالی وه که له وه بهر وتمان له گهل پارچه شاعر و قه سیده کانیدا به دی ده کری و نالی خوی تهم شیوازه ی چهند جاریک به دپره شیعی بز دیاری کردو وین به تاییهت لهو دوو پارچه شیعه یدا زور به روونی شیوازه تاییه تی و سه ره که کانی خوی دیاری کردووه

پارچه ی یه که م: که به م سه ردپره یه

ته بهی شه که کهر باری من کوردی ته گهر ئینشا ده کا

¹⁴ النقد الادبی الحديث، ص ۱۲۰.

بلبلی ته‌بعم ئەوا دیسان سه‌ناخوانی ده‌کا

نالی له‌گه‌ڵ به‌توانایی و ده‌وله‌مه‌ندی له‌ وشه و زاراوه‌کاندا زۆر جار بۆ مه‌به‌ستی به‌دییه‌ینانی ئەم ره‌گه‌زه‌ گه‌لی وشه‌ی له‌ بیژنگ داوه و هه‌روه‌ها تووشی گێژی و سه‌ره‌سوپه‌ش هاتوو تا وشه‌ی وردو پری له‌ پۆخه‌وه‌ پل و پوش جیا کردۆته‌وه :

ده‌ورانیه‌ وه‌ک هه‌له‌کی سه‌ودا سه‌ری گێژم

بۆیه به‌ ده‌قیقی مه‌سه‌له هه‌رچی ده‌بیژم

دیاردیه‌کی گومان لی نه‌کراوه شاعیریکی وه‌کو نالی له‌گه‌ڵ ئەوه‌شدا که موباله‌غه و شانازی به‌خۆی و شیعره‌کانیه‌وه کردوو، به‌لام هه‌رگیز ئەمه‌ وای لینه‌کردوو که حه‌قیقه‌ت بشیوینی و خۆیه‌تی پال پیوه‌نه‌ناوه که به‌ره‌مه‌می خۆی نه‌گه‌ر شایه‌نی ئەوه نه‌بووبی به‌و جووره وه‌سف‌ی بکات یا به‌ره‌مه‌می خه‌لکی دیکه له‌ هه‌ی خۆی به‌ که‌مه‌تر بزانی. بۆیه به‌لای ئیمه‌وه ئەم دێره شیعره‌ی نالی نه‌گه‌ر هه‌ر واتاو لیک‌دانه‌وه‌یه‌کی تریش هه‌لبه‌گرت، نالی لی‌ره‌دا زیاتر ئەوه‌ی مه‌به‌ست بووه که ره‌گه‌زی وردی و ناسکی شیوازه‌که ده‌ربخات و به‌وشیوازه له‌ شیعری شاعیرانی تر جودا بکریته‌وه :

شیعری خه‌لکی که‌ی ده‌گاته شیعری من بۆ ناسکی

که‌ی له‌ ده‌بقه‌ت دا په‌تک ده‌عوا له‌گه‌ڵ هه‌ودا ده‌کا

هه‌ر له‌و پارچه شیعره‌دا جگه له‌ بیر وردی، نالی به‌ تیر و ته‌سه‌لی لایه‌نه‌کانی تری شیوازی خۆی دیاریکردوو له‌ به‌کاره‌ینانی هونه‌ره ره‌وانییه‌یه‌کاندا وه‌ک لیک‌چواندن و ره‌گه‌زدۆزی و حوسنی ته‌علیل. هه‌لبه‌زاردنی وشه‌ی له‌بارو پر واتا و به‌توانایی و وردی له‌ به‌کاره‌ینانی وشه و زاراوه‌ی زمانه‌کانی دیکه‌شدا. جا بۆیه ئەم پارچه شیعره ده‌بیته ته‌وه‌رو سه‌رچاوه‌ی گه‌لی بابته‌ی لیک‌کۆلینه‌وه به‌تایبه‌ت له‌ دیارکردن و ده‌رخستنی شیوازی نالیدا.

وشه‌ چالاکی گیانه و ئامرازیکه به‌هۆیه‌وه تیشکی رووناکی بیر و هه‌ست ده‌رده‌خا و روونی ده‌کاته‌وه، له‌گه‌ڵ ئەمه‌شدا ته‌نیا وشه‌ چست و چالاکی گیان نییه و پیچه‌وانه‌ی ئەمه‌ش راسته‌ واته‌ چالاکی گیان زاتی وشه‌ خۆیه‌تی¹⁵، له‌به‌ر ئەمه‌ وشه‌ ده‌توانی روو

¹⁵ ئ.ف. تشیشترین، الافکار و الاسلوب، ترجمه د. حیاه‌ شاره، بغداد، ص ۴۳.

له گهلی واتا و مهبهست بکات ههروهه دهتوانی رووه تاکه کهسی یا کۆمهلی مرۆف بیټ یا سهراسهری گیتی ناگادار بکا، بۆیه نالی له چامه بهناوبانگه کهیدا که نامهیه بۆ سالمی هاوړی، هه میسه ئه ندیشهو بیره کانی له تهک به سه رهات و حالی خه لکی ناوچه کهدا له باره ی کۆمه لایتی و سایکۆلۆجیه وه تیکه ل به چالاکی ناوه وه ی وشه کان دهکا و مهبهستی رواله تی وشه کان ده بهستی به لایه نه کانی تری ناوه وه ی وشه کانه وه بۆیه (وشه غه می ئه وه دهخوا که بیر روون بکاته وه ته نانه ت ئه و وشانه ش که هیما ن بۆ بیریکی کپ روو به رووی مرۆف ده بنه وه)¹⁶. هه ر له بهر ئه و خاسیه ت و تاییه تیانه ی وشه یه که نالی به شیوازیکی ورد و به هیژ له چه ند وشه یه کی که مدا مانا و واتایه کی زۆر ده دا به دهسته وه :

شه ونم که نه زم و نه سه ره له ئه وراقی غونه چه دا
 گۆیا بووه به زار و زمان و ددان و پوک
 (نالی) عه جه ب به قووتی حیکمه ت ئه دا ده کا
 مه عنای زۆر و گه وه به له فزی که م و بچوک
 دارشتنی ورد و کورته ری شیوازیکی دیکه ی سه رکه وتوانه و دیاره که نالی له
 نامه کهیدا به وردی په یه وه ی کردووه، بۆ هینا نه دی ئه م ره گه زه ش رووی له هونه ره
 ره وان بیژیه کان کردووه وه ک خوازه و لی که چواندن و ره گه دۆزی.

شاریکه پر له عه دل و له جی که پیکی خۆش و نه رم
 بـوـ ده فعی چاوه زاره ده لێن شاری شاره زوور

ئه هلی وای هه یه که هه موو ئه هلی دانشن
 هه م نازیی عوقوودن و هه م نازیی ئوموور

ئیهسته ش پر له ئه هووی بهر کانی ئاسکان
 یا خو بووه به مه له به ی گورگ و لووره لوور؟

¹⁶ أ.ف. تشیتشرین، الافکار و الاسلوب، ترجمه د. حیاه شراره، بغداد، ص ۴۳.

ئىستەش كەنارى ھەوزە كە جىيى باز و كەوشە كە

يارى تىدايە يا بوو ەتە مەعرەزى نوفرور؟

لېرەو ە لە شىۋازى ھونەرى ناليدا ەك زۆربەى شاعىرانى قوتابخانەى كلاسكى و كارىگەرى ئەدەب و لايەنە ھونەرىەكانى شىعرى ستوونى گەلى ھونەرى رەوانبىژى لە بەرھەمى شىعرى ناليدا بەدى دەكرى ەك خوازە و خواست و دركەو ەتد بەلام ئەو ەى كە بە زۆرى نالى گرنكى پىداو ە و بۆتە شىۋازىك و تايبەتتى نالى دەرەخا ەك لەو ەبەر وتمان رەگەزدۆزى و ھوسنى تەعليل و لىكچواندنە. لەم لىكۆلىنەو ەيدا بەپىي پىويست باسى جۆرەكانى رەگەزدۆزى بە نمونەو لە شىعرەكانى ناليدا دەكەين لە پاشا لە ھوسنى تەعليل و بە كورتىش لە لىكچواندن دەويىن.

بە ھۆى گرنكى زانستى رەوانبىژى ەو كە لەلای زۆربەى نوسەرانى ئەدەب جىگىر بوو گەلى ناو و زاراو ەى جۆراو جۆر بۆ ئەم زانستە بەكارھىتارو ە. ەيە بەم زانستە دەلى (ھونەرى قسە كردن) ەندىكى تر بە (ھونەرى دانايى ئەدەبى) يان (ھونەرى دارشتن) يان (ھونەرى شىۋازەكان) يان (ھونەرى شىۋە ئەدەبىەكان) ناو دەبەن . زۆرى ئەم زاراوانە دەرگەپتەو ە بۆ پەرت و بلاوى و ەمەلايىنى زانستى رەوانبىژى¹⁷. جياوازى زاراو ەكان گرنگ نىيە بەقەدەر ئەو گۆران و گەشە كردنەى كە بەسەر بەرنامەكانى لىكۆلىنەو ەكاندا دى لە روى نويىگەرى و نايابى بەرھەمە تازەكانەو ە. ھەر لەم روانگەيەو ە دەبينىن بابەتى شىۋاز تەنانت بەشىۋە (ناويش) لە كتيبى (البیان و التبين)ى جاحزدا بەھىچ جۆرى ناوى نەھاتو ە، بەلام كۆمەلى زاراو ەى تر بەكار ھاتو ە كە كەرەسەيكى خاون و لەگەل روونبوونەو ەى زانستى رەوانبىژىدا بەگشتى ئەوانىش دەرەكەون و روون دەبنەو ە¹⁸.

تەو ەرىكى دەلالى رەوانبىژى برىتيە لە ھىنانە دى ھونەرىك كە بەھۆيەو ە تايبەتى و خاسيەتەك دەدا بە وتە و بىژەكان كە ئەرك و ئامانجى زمانەوانى فراوانتر دەكەن، بە جۆرىك دەيگۆرى لە نەنيا كارى گەياندن و گەتوگۆو ە دىكا بە كەرەسەيەكى پىكھىنان

¹⁷ د. احمد مطلوب، البحث البلاغى عند العرب، الموسوعة الصغرى، ع ۱۱۶، بغداد، ۱۹۸۲، ص ۹.

¹⁸ عبدالسلام مسدى، المقاييس الاسلوبية فى النقد الادبى من خلال ((البیان و التبين)) للجاحظ، حليات الجامعة التونسية، العدد ۱۳، العام ۱۹۷۶، ص ۱۴۸.

دروست کردنی هونه‌ری چ له په‌خشانای بیت یا له شیعردا که جاز به چه‌مکی (پیشه‌یی) ناوی ده‌با¹⁹.

به‌کاره‌ییانی ئەم هونه‌ره ره‌وانبێژیانه له شیعره‌کانی نالیدا به‌ته‌واوی ئەو شی‌وازه‌یان دیاری کردووه ئەویش به‌وه‌ی که زمان له شیعره‌کاندا جگه له‌و ئه‌ره‌کی که راگه‌یاندن و خه‌به‌ردانه گه‌لی مه‌به‌ست و ئامانجی تری هه‌یه. به‌هۆی هه‌لبێژاردنی وشه و مامه‌له کردنی له‌گه‌ڵ وشه و ده‌ربڕینه‌کاندا توانیویه‌تی به‌رزترین و شاکارترین به‌ره‌مه‌می شیعری به‌هێژ و پر له هونه‌ری ره‌وانبێژی به‌تایبه‌ت ره‌گه‌زدۆزی به‌ئه‌نجام بیهێ.

لیکچواندن

هونه‌ریکه له‌و هونه‌رانه‌ی سه‌ر به‌به‌شی ره‌وانبێژی به‌ له‌ ره‌وانبێژیدا. عه‌لاه‌ه‌ددین سه‌جادی زا‌راوه‌ی (وه‌ك يه‌ك)ی به‌کار هێناوه²⁰. ئەم هونه‌ره ساده و ئاسان نییه شاعیر به‌توانا نه‌بی‌ت سه‌ره‌که‌وتوو نابێ له به‌کاره‌ییانیدا. هونه‌ریکی ئاوێته و تیک دار‌زاوه به‌هۆی چهند بنه‌رته و ره‌گه‌زێکه‌وه دروس ده‌بی²¹، ئەو ره‌گه‌زانه‌ش ئەمانه‌:

۱. (لێکچوو – المشبه)

۲. له‌وچوو – المشبه به

۳. لێکچوون – وجه التشبه

۴. ئەوزار وشه‌یه‌که سیفه‌ت و پێوه‌ندی هه‌ردوولا واته لێ چوو له‌و چوو به‌یه‌که‌وه به‌ند ده‌کا. له شیعری نالیدا ئەم هونه‌ره به‌چهند شی‌وازیکی ده‌بینرێت واده‌بی هه‌ر چوار ره‌گه‌زه‌که له‌ دێره شیعری‌کدا هه‌بی. هه‌روه‌ها زۆرچار لێکچوون به‌ته‌نیا له لێکچوو و له‌وچوو دروست ده‌بی ئەمه به‌توانایی شاعیر ده‌رده‌خا جگه له‌وه‌ی که ئەم جو‌ره‌یاندا کو‌رت‌ه‌ری و وردی شی‌وازی شاعیر پێشان ده‌دا.

¹⁹ عبدالسلام مسدی، المقایس الاسلوبية فی النقد الادبی من خلال ((البیان و التبین)) للجاحظ، حولیات

الجامعة التونسية، العدد ۱۳، العام ۱۹۷۶، ص ۱۵۰.

²⁰ عه‌لاه‌ه‌ددین سه‌جادی، خو‌شخوانی، گوزاره‌کاری، ره‌وانکاری، جوانکاری، به‌غدا، ۱۹۷۸، ل ۴۴.

²¹ عه‌زیز گه‌ردی، ره‌وانبێژی له‌ ئەده‌بی کو‌ردیدا، به‌رگی یه‌که‌م، روونبێژی، به‌غدا، ۱۹۷۲، ل ۲۴.

دهـفـهـرمـو دڻ وهـكو ناوڻـه سافـه

بڻي بهـم ناوڻـه بڻ بووي به خود بين

دڻ = ليڪچوو، ناوڻه = لهوچوو، وهـكو = ٺهوزار. ساف و پاڪي = ليڪچوون.

لهبت ميم و قهدت ٺهلف و زولم جيم

لهب = ليڪچوو ميم = لهوچوو

قهد = ليڪچوو ٺهلف = لهوچوو

زولم = ليڪچوو جيم = لهوچوو

له رهوانبيڙي عهـرهـبيـدا ليڪچواندن به گهلي شتوهو جوڙي جياواز دابهـش كراوه شاعيرانـي كورديش بهـتايـهـت شاعيرانـي ٺهـم قوتاـبخـانهـيه ٺهـم بابـهـتـهـشـيان وهـك هـهـمـوو بابـهـتـه رهـوانـبيـڙـيـهـكـاني ترله شيعرهـكـانيـانـدا كهـم تا زور بهـكار هـيـناوه، لهـم لايـهـنـهـشـوه تايـهـتـي و سـروـشتـي شاعـيرـان و خاسـيـهـتـي زماـني كوردـي و دهـورـبهـري ڙيـاني ٺهـو شاعـيرـانـه جوڙه تايـهـتـيـهـك و خاسـيـهـتـيـڪي جياوازي تيا بهـدي دهـكري.

رهـگهـزدوڙي

ٺهـم هـونـهـره شـيـوازيـڪي سهـرهـڪي شيعرهـكـاني ناليـهـه. ٺهـگـهـر بهـوردـي چاوـيـڪ بگـيـڀـين به سهـرانـسـهـري ديوانـي نالـيـدا غـهـزل و قهـسـيـدهـيـهـڪي تيا بهـدي ناكـهـين ٺهـم هـونـهـرهـي تيا نهـبي، ٺهـگـهـر له ديـڙه شيعـريـڪـدا نهـبوو بـيـنگـومان له چـهـند ديـڙيـڪي تـري ٺهـو پاـرـچه شيعـرهـدا رهـگهـزدوڙيـهـك خوي دهـردهـخا. وهـك لهـوهـوـبر وتمان بهـگـشتـي شـيـوازيـڪي ٺهـم قوتاـبخـانه شيعـريـه ٺهـوهـيه پهـيرـهـوي ياسا و دهـسـتـوري شيعـري عهـموـودي عهـرهـبـيـيان كـردـوه، سهـرچاوهـي ٺهـو هـونـهـرانـهـش كه له بهـرهـمهـه شيعـريـهـكـانـدا بهـكار هـاتـوون رهـوانـبيـڙي ٺهـدهـبي عهـرهـبـيه. رهـگهـزدوڙي له ٺهـدهـبي عهـرهـبيـدا يهـڪـيـكه لهـو هـونـهـرانـهـي كه سهـر بهـبهـشي جوانـڪـارين له رهـوانـبيـڙيـدا. مهـبهـست له رهـگهـزدوڙي ٺهـوهـيه كه له رستهـيهـكـدا يا له ديـڙه شيعـريـڪـدا دوو وشه يا زياتـري تيا بي و ٺهـم وشـانه له رواـلت و شـيـوهـدا له يهـك بـچـن، واـته وهـك يهـك بن له رووي ڙمارهـي دهـنگهـكان و ريزـكـردنـيان و شـيـوهـي ريـنوـوسي تيـپهـكـانهـوه، بهـلام هـهـريـهـكـهـيان واتاي تايـهـتـي خوي هـهـبي. بهـم جوڙه رهـگهـزدوڙيـهـي كه لهـسهـرتاوه باسـمان كـرد دهـلـين رهـگهـزدوڙي تهـواو. ليـڪـڙـهـرهـوه و

نووسهرانی له مهر ئهم بابتهوه گهلی جوړو بهشیان دیاری کردووه، کاره کانیان تایبه ته به رهوانبیژی و لیدوانی تیروپری ئهم جوړه هونه رانه²²، ئیمه لیږده بهزیادی ده زانین دریژه بهم لیدوانه بدهین و تنیا باسکردنی هندی لهو جوړه سهره کیانه که به ناشکرا له شیوازی نالیدا بهدی ده کرین بهسه بو روونکردنه وهی ئهو مه بهسته : نمونه بو ره گه زدوژی ته او :

وهره نیو به زمی گولزاران و گولزاران ته ماشاکه

هموو سهرخوش و مهست و روژ په رست و عاشقی رووتن

نهرکی وشه و شوی له رسته سازیدا ده بیته هو جیاوازی له ریڼوسدا، نه گهر دوو وشه له رسته یه کدا یا له دپره شیعی کدا له دیمه و رواله تدا چوون یه ک بوون، به لام یه کیکیان له شوی ناودا و ئهویی دیکه یان شوی ئاوه لئو له رسته کدا گرتبوه ئهوا ریڼوسه کیان جودا ده بی. ئهم جوړه ره گه زدوژی دهوتری ره گه زدوژی جیا :

جه نانی وه ک جینان کردم به مه ئوا

حه بیبهی مالتیاوا مالتی ئاوا

وا ده بی یه کی له دوو وشه که له رووی پیکه اتنییه وه ساده بی ئه وه که ی تر نا ساده (لیکدراو) بی، بهم جوړه ش دهوتری ره گه زدوژی ئاویته یان لیکدراو :

ره قیب و مووده ی وه ک پووش و پووشوون

بسوتینن که وه ک بهرقین له بهرقین

ره گه زدوژی ناته واویش چهند جوړیکی هیه. ئهم ره گه زدوژی به هو ی زیاد و که می دهنگه کانی وشه کانه وه ده بی²³. بهوه ده لئین که یه کی لهو دوو وشه یه دهنگیکی لهوی تریان زیاتر بی. جا ئهو زیاده یه له سهره تاوه بی یا له ناوه راست یا له کو تایی وشه کدا بی، وه ک پووش و پووشوون لهو دپره شیعه ی سهره وه دا.

²² عزیز گردی، رهوانبیژی له ئه ده بی کوردیدا، بهرگی دووه، جوانکاری، هه لیږ، ۱۹۷۵، ۷-۲۶،

علاوالدین سجادی، خوشخوانی، گوزاره کاری، رهانکاری، جوانکاری، بهغدا، ۱۹۷۸، ۱۲۶.

²³ هندی سهرچاوه به هو ی که می وشه یه کیانه وه به ره گه زدوژی ناته واو (ناقص) ناوی ده بن وه علاه ددین سجادی، پروانه: خوشخوانی، ۱۲۹، هندی که به هو ی زیاد ی دهنگه کانی وشه یه کیانه وه به (ره گه زدوژی زیاد) ناوی ده بن وه عزیز گردی ده لی پروانه، رهوانبیژی، بهرگی دووه، ۱۶۱.

له زمانى عه ره بیدا سه رو بۆرو ژیر (فتحه و ضمه و كسره) جیگای پسته بزوین ده گرن. له هه ندی وشه دا كه ژماره ی پسته كان وهك یه كه ئهم (جولانه) ده بنه هو ی جیاوازی واتا. به كار هینانی ئهم جوړه وشانه له رهوانیژی عه ره بیدا به ره گه زدوژی مه حه ره ف ناودبرئ، عه لاته دین سه جادی به (لادهر) ناوی ده با²⁴. به لام به لگه نه ویسته كه له زمانى كوردیدا ئهو جولانه شه هر وهكو دهنگه كانی تری زمانى كوردی دهنگن و له ریئووسدا نیشانه و تیپی تایبه تیان هه یه، له بهر ئهمه ئهم ره گه زدوژی له زمانى كوردیدا ئه شی هه نگیكى به ره گه زدوژی ناته واو دابنری چونكه زیادی دهنگیك له وشه یه کیاندا ده بیته هو ی گۆرانی واتا كه ی. هه رچی ئهو وشانه شه كه له دهنگه نه بزوینه كانیاندا جیاوازن ده چنه ژیر ره گه زدوژی شوینكه وتوو (لاحق) هوه.

نونه بۆ جوړی یه كه م :

كه س به ئه لفازم نه لی خۆ كوردیه خۆ كردی یه

هه ر كه سی نادات نه بی خۆی تالیبی مانا ده كا

له و دوو وشه یه دا به ریئووسی كوردی تیپه بزوینیكى زیاده له وى ديكه كه به ریئووسی عه ره بی به (ضمه) ده نووسری.

یان له م دوو وشه یه دا كه (خزان و خهزان) :

شیخم وهره دهر فه سلی به هار و گول و گه شته

ئهیامی له گه رما به خزان فه سلی خه زانه

نونه بۆ جوړی دووهم :

كه تۆ قیبله ی ده مت سا بیته قوربان

له بۆ قیبله دلم مه شكینه قوربان

له و دوو وشه یه دا كه ره گه زدوژی كه یان دروست كردوه به ریئووسی كوردی دووهم تیپیان له هه ردوولا جیاوازه له یه كه مدا (ی) و له دووهمدا بووه به (و). ئهم جوړه ره گه زدوژیه كتومت وهك ره گه زدوژی شوین كه وتوو وایه كه ئه ویش به وه دهوتری له و دوو وشه یه دا كه ره گه زدوژی كه دروست ده كه ن له یه كه دهنگدا له یه كتری جیاوازیان هه بی، به ته واوی له یه كتره وه دوور بن وهك (یه شم) و (په شم) له م دپه دا :

²⁴ خوشخوانی، ل. ۱۳۰.

سم وه کویهشم و له پهشمی تووکی پيدا سهرنگوون

چاو وهکو بیجاده یا دوو شهوچراغی شوعله ریژ

بهلام نهگهر هاتوو نهو دوو دهنگه که جیاوازن هر یه که ی له وشه یه کی
رهگه زدوژی که دا و جیاوازیه که له رووی گوکردنی دهنگه کانه وه واته شوینی ده رچوونیان
له زار له یه کتر نزیك بوون پیی دهگوتری رهگه زدوژی (موزاریع) وه ک شیوان و سیوان
له م دیره دا :

له دوگمه ی سینه دوینی نوژی شیوان

به یانی دا سپیده ی باغی سیوان

جوړیکی تری رهگه زدوژی نهو دیه که نهو دوو وشه یه ی رهگه زدوژی که یان دروست
کردوو تپیه کانی وشه یه کیان پاش و پیش و تیکه ل کرابی، یان وشه یه کیان
به پیچمه وانه وه بخوینریته وه راستی نهو تریان بیت. به م جوړه دهوتری (هه لگه پراوه).
عهزیز گهردی ئالوژی به کار هیناوه²⁵، هه لگه پراو به لای نیمه وه له بارتیره چونکه هه زدوو
مه به سته که ده به خشی:

خاتریکی شوخ و خوش و بی غم و جه معم هه بو

نیسته بو زولفی که سی مه شقی په ریشانی ده کا

له م گهر دشی مینایه که وا دهوړه، نه جهوړه

ساقی که رمی سایقه، و نالی مه که ئیلحاح

قه تره یکه له به حری که رم و ره همه تی فدتتاح

نه ک ئاره قی که رمی عینه ب و شه ریه تی توففاح

نهگهر وشه ی (فتاح) و (تفاح) به رینووسی عهره بی بنوسری رهگه زدوژی
هه لگه پراوه که زور به چاکی دیار ده که وی.

نه م جوړه ی رهگه زدوژی و هر جوړیکی تریش نهگهر هه بیت نیمه باسما نه کردبی
له بهر نهو دیه له شیعی نالیدا به کار نه هاتوو یا زور به که می به کار هاتوو، به لام

²⁵ رهوانبیزی له نهو دیی کوردیدا، بهرگی دووهم، ۲۳ل.

ره‌گه‌زدۆزی به گشتی شیوازیکی دیار و ئاشکرا بوو وهك باسمان کرد که له به‌ره‌مه‌کانی نالیدا ده‌رکه‌وت.

یه‌کیکی تر لهو هونه‌ره ره‌وانیژیانه‌ی که له شیوازی نالیدا ده‌بینری و سه‌ر به به‌شی جوانکارین له ره‌وانیژییدا جوانی بایسه، ئه‌میش به‌وه ده‌وتری به‌لگه‌یه‌ک یا سه‌باره‌تیکی جوان و به‌جی بکری بۆ خاسه‌ویژی (سیفه‌تی) شتیک که ئه‌و سه‌باره‌ته و به‌لگه‌یه‌ له راستیدا سه‌باره‌تی سیفه‌تی شته‌که نه‌بی²⁶. ده‌بی به‌شیوه‌یه‌کی جوان و ناسک و شاعیرانه بی‌ت که شه‌وق و جوانی و ریک و ره‌وانییه‌کی تر بدا به‌شیره‌که. ئه‌م هونه‌ره‌ش به‌پیی خاسه‌ویژییه‌که و بوون و نه‌بوونی و گومان کردن دوو جو‌ری سه‌ره‌کی هه‌یه که هه‌ر یه‌که‌یان له‌و جو‌رانه‌ش ده‌کرین به‌ دوو به‌شه‌وه. گه‌لی هونه‌رو لایه‌نی جوانکاری هه‌یه جگه‌ له به‌هره‌ی شیعری پتو‌یستی به‌رۆشنیری و شاره‌زایی شاعیر هه‌یه له‌و هونه‌ر و زان‌ستانه‌دا، بی‌گومان راده‌ی رۆشنیری و ده‌سه‌لاتی زان‌ستی نالی گه‌لی فراوان و به‌توانا بووه، به‌کاره‌یتانی ئه‌م هونه‌ره به‌لگه‌یه‌که بۆ شاره‌زایی نالی له زان‌ستی ره‌وانیژی و ئه‌و زان‌ستانه‌ی که پتوه‌ندیان به‌ شیوه‌ ناوه‌رۆکی شیعره‌وه هه‌یه، چونکه به‌کاره‌یتانی ئه‌م هونه‌ره ده‌چیته ژیر بابه‌تی ناوه‌رۆک و جوانکاری گوزاره‌یه‌وه. له‌به‌ر ئه‌وه ئیمه لی‌ره‌دا چه‌ند نمونه‌یه‌ک له به‌کاره‌یتانی جوانی بایس دینینه‌وه که به‌لگه‌ن بۆ ئه‌وه‌ی که نالی به‌ شاره‌زایی و کارامه‌یه‌وه ئه‌م هونه‌ره‌ی به‌کار هیناوه :

له‌ خه‌وفی ته‌له‌عتی رۆژ هه‌ر وه‌کو شیت
به‌ روو زه‌ردی هه‌لات و که‌وته کیوان

هیند مۆتته‌زیری تۆ بوو هه‌تا چاوی سپی بوو
نیرگس که له‌سه‌ر یه‌ک قه‌ده‌م و دیده‌ چه‌قی بوو

به‌پوولی نامه‌وی دهرمان له‌ نه‌شه‌ی چاوی یه‌ عیله‌ت
به‌فلسی ناکرم عه‌نه‌به‌ر له‌گه‌ل زولفی ئه‌وه سه‌ودا

²⁶ ره‌وانیژی ، به‌رگی دووهم، ل ۸۶.

دلم بەردە ئەگەر شاخە بە چاوی سووکی مەروانی

بەخۆرایى نەسوتاو ئەمیشە کىوى تووریکە

بەکارهینانى ئەم ھونەرە رەوانیژیانە لە دێرە شیعریک یان پارچەپەدا کە نالی بەکاری ھیناوە بریتىە لە پەياممیکى زمانەوانى یا راگەياندى بیریکی جوان بەھۆی ھەلبژاردنى دەستوور و یاساکەپەو ھۆیان دەنوینن کە لە کەرەسەى زمانەکەدا کۆبۆتەو بەشیوەیەک کە (دوو رووی گرنگی شیوازگەری دیاری دەکەن : یەكەم لە رووی وتە و دەستەواژەکانەو ەك تاکە بەشینک لە کاری بنیات نانی بەرھەمە ئەدەبیەکەدا. دووھم : لەرووی لیکدان و دارپشتنى ئەو بەشانەو لە بۆتەى بنیاتی زمانەوانى گشتى تیکستەکەدا. لەسەر ئەم بنچینەى خاسیەتەکانى شیواز یەکانگیر دەبن و سیمایەکی بنچینەیی تایبەت بۆ کارەئەدەبیەکە دیاری دەکەن)²⁷.

لە ئەنجامى ئەم بۆچوون و شیکردنەو ھیوازگەریەو دەتوانین بڵێن وردى و بەتوانایی و شارەزایی نالی، بەرھەمەکانى کردووە بە بەرھەمیکی ھونەری بەرز و خاوەن شیوازیکی تایبەت، چونکە ھەر ھونەریک کەرەسەى بنچینەیی ھەبە، ھەموو ھونەرمەندیکیش سەرکەوتوونابى لە بەکارهینانى ئەوکەرەسانەدا و ناتوانى ھونەریک دروست بکا، تا شارەزایی و توانا و بەھرەى ھونەرمەندیى نەبى.

نالی خاوەنى سەرمایە و فەرھەنگیکی دەولەتمەندى وشە و زاراوەى زمانى کوردی بوو، بە سەلیقەىکى وردو بەتواناوە توانیویە جۆرە وشەیک ھەلبژیرى و ریکیان بجات کەھونەریکی رەوانیژی دروست بکەن، بەتایبەت رەگەزدۆزى، لەگەڵ بەتوانایی و سەلیقەى شیعریدا دیاردەیکى فۆنۆلۆژى و رینۆوسى کوردی کە تاییەتە بە نووسینی دەنگەکانەو. ((رینۆوسى کوردی ھەر لەسەرەتای بوونییەو نووسینیکی فۆنیمی بوو، ئەگەرچى جاروباریش لەسەر ئەم بناغەى لایدايیت. ھەر لەسەرەتاو ھەولێ ئەو دراو بەرامبەر ھەر دەنگیک (فۆنیمیک) تیپیک یا نیشانەیک ھەبیت. ھەندى جار نووسەرى کورد بەو ھەشەو ھەوستانەو، تەقەلای ئەو ھى داو ە تەنانەت دەنگە نا گرنگەکانیش

²⁷ المقایس الاسلویة فى النقد الادبی، عبدالسلام المسدی، ص ۱۶۰.

(ئەلۋفۇنەكان) (بنوئینن)²⁸، ھەرچەندە ئەم رېئووسەى كە نالى شىعرەكانى پى نووسىوۋە بە رېئووسى عەرەبى بوۋە، بەلام بە دلتىايىيەوۋە دەلتىن نالى ئەم راستىيەى زانىوۋە و ناگادارى ئەو تايىبەتىيەى زمانى كوردى بوۋە لە روۋى جىاوازى و شىۋەى دەنگەكان و تەنانەت ئەلۋفۇنەكانىشەوۋە، بەلگەى ئەم راستىيەشمان بە ئەنقەست نووسىنى نالىيە بە زمانى كوردى و دەرپرېنى ئەو مەبەستانە لە چەند پارچە شىعەرىكدا. ھەرۋەھا ئەو وشانەى نالى بەكارى ھىنانون لە رېئووس و شىۋەى گۆكردن و دىاردەى فۇنۇلۇژى دا نەبى جىاوازى وشەيەك لەگەل يەكىكى تر يا تەنيا وشەيەك ئەو فرەمانايىيە ھەلئانگىر ئەگەر ئەو جىاوازيە نەبىت جگە لەوۋەى كە شىعەر ھونەرىكە لە ھونەرە دەنگىەكان ئەگەرچى لە شىۋەى نووسىنىيەكىشدا دەرەپرې، بەلام دەبى لەكاتى خويىندەوۋەيدا ھەرۋەك ھونەرىكى دەنگى مامەلەى لەتەكدا بىكرىت.

شىۋازى شىعەرى سالم

تا ئىستا ئەو دىوان و پارچە شىعەرە چاپكراوانەى كە بەرھەمى شىعەرى سالمىان بلاوكردۋتەوۋە، تەنيا برىتى بوۋ لە كۆكردنەوۋەى شىعەرەكانى و چەند دىپرېك لە بارەى ژيان و بەسەرھاتى شاعىرەوۋە. بەھىچ جۆرىك لىنكۆلېنەوۋەيەكى رەخنەگرانە يان توۋېنەوۋەيەكى ئەدەبى لەسەرە شىعەرەكانى نەكراۋە، تەنانەت ناراستەوخۇش ھىما و ئىشارەتتىكىيان نەكردوۋە بۇ شىۋازى شىعەرەكانى و تايىبەتتى و شقىلى سالمىان پىشان نەداۋە جگە لەم كورتە نووسىنانە نەبى كە لەگەل باسى ژيان و شىكردنەوۋەيەكى سادە و ساكارى شىعەرەكانىدا بە كورتى و لاۋەكى لەم بارەيەوۋە چەند دىپرېكىيان نووسىوۋە وا لىرەدا پىشانى ئەدەين.

²⁸ محمد معروف فتاح، رېئووسى كوردى لە روانگەى فۇنەتتىكەوۋە، گۇفارى كۆرى زانىارى عىراق، دەستەى

كوردى، بەرگى نۆھەم، ۱۹۸۲، ۲۴۱.

عه‌لانه‌ددین سجدای ده‌لّی : له شیعرى بینگانه‌دا بیجگه له‌وه‌ی که د‌لّی له ورده‌کارى (که‌لیم) چووه مه‌فتونى شیعرى (حافظ) ى شیرازیش بووه²⁹، له هه‌ندى شوینى تریشدا له لی‌کۆلینه‌وه‌و شی‌کردنه‌وه‌ی شی‌عه‌رکانى سالما هی‌مای کردووه بۆ وردى و قوولّی به‌کاره‌ینانى هونه‌ره‌کانى ره‌وانبیژى وه‌ک لی‌کچواندن، جوانکارى وشه‌بى . . . هتد³⁰.

ره‌فیع حیلیمى له شی‌کردنه‌وه‌ی هه‌ندى پارچه‌ی غه‌زه‌له‌کانى سالما روو له به‌کاره‌ینانى وشه‌ی له‌بار و گونجاو ده‌کا لای سالم، که بۆ به‌دى هینانى هونه‌ره ره‌وانبیژه‌کان وه‌ک ره‌گه‌زدۆزى و جوانى بايس به‌کارى هینان له‌باره‌ی ره‌گه‌زدۆزیه‌وه ده‌لّی : چاوتان لهم جناسه‌ بى که له وشه‌کانى (دلبهر) و (دل به‌ران) به‌کارى هیناوه³¹، دیسان ده‌لّی (ئه‌ی لهم به‌لاغه‌ته ئه‌فکرن که لهم (ته‌علیل) و عوزر هینانه‌وه‌یه‌وه لهم خاله ورد و شاعیرانه‌یه‌دایه که خراوه‌ته میسره‌عى دووه‌مى ئه‌م به‌یته‌وه؟³². وه‌ک له‌سه‌ره‌تای ئه‌م به‌شه‌دا وتمان پارچه شی‌عه‌رکانى سه‌رچاوه‌ی ئه‌م لی‌کۆلینه‌وه‌یه‌ن، لی‌ره‌شه‌دا به‌پى ئه‌و تاییه‌تى و شی‌وازه‌ دیار و ئاشکرایانه‌ی له شی‌عه‌رکانى سالما ده‌رده‌که‌ون تاییه‌تى و ره‌گه‌زه‌کانى شی‌وازی سالم دیارى ده‌که‌ین.

بی‌وردی

یه‌کێکه له ره‌گه‌زه بیریه‌کانى شی‌واز، لی‌ره‌دا نامانه‌وى لی‌دوان و تو‌یژینه‌وه‌ی تاییه‌ت به‌م ره‌گه‌زه‌وه دووباره‌ بکه‌ینه‌وه چونکه له‌باسى شی‌وازی نالیدا باس کراوه. ئه‌م ره‌گه‌زه تاییه‌تیه‌که له تاییه‌تیه‌کانى شی‌وازی شی‌عرى سالم و ئه‌وه‌نده دیار و ئاشکرایه، له خویندنه‌وه‌ی چه‌ند پارچه شی‌عری‌کدا زۆر به‌ روونى ئه‌م ره‌گه‌زه به‌دى ده‌کریت، ده‌توانین بلّین پارچه شی‌عر و غه‌زه‌ل و قه‌سیده‌یه‌کى سالم نییه زۆر به‌ وردى ئه‌م ره‌گه‌زه‌ی

²⁹ عه‌لانه‌ددین سجدای، می‌ژووى ئه‌ده‌بى کوردی، ل ۲۶۵-۲۶۶.

³⁰ عه‌لانه‌ددین سجدای، می‌ژووى ئه‌ده‌بى کوردی، ل ۲۶۶-۲۷۵.

³¹ ره‌فیع حیلیمى، شی‌عر و ئه‌ده‌بیاتی کوردی، به‌رگى دووه‌م، چاپى دووه‌مى هه‌ردوو به‌رگه‌که، هه‌ولێر، ل ۶۹.

³² سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

تیا به کار نه هینرابی. ئەم ره گهزه وامانلیده کات که بلین سالم له وردی ده پڕینی بیره کانی و ورده کاریدا هیچی له شیعره کانی نالی که متر نییه، ئەگەر بهرامبەر نه بن له وردی و قوولی مانا و واتادا. ئەم ره گهزه وای له سالم کردووه له هه موو پارچه شیعرو غهزه لیکیدا رهنگ بداتهوه و جیگیری بکا. سالم بیر وردی و ناوه روکی بتهوو قول و ورده کاری سه رجه می دیوانه کهی له قه سیدهیه کدا که بۆ میرزا سلیمانی زین درووی وتوو دیاری ده کا و وهك ره خنه گرێك ره گهز و تاییه تیه کانی شیوازی شیعره کانی لهو قه سیدهیه دا پێناسه ده کا و به شتی ورد و تیژ و به کاری پیشهیی دهیانچویتی:

نووکى قه له مم تیژه وهك نووکی درهوشی تۆ
 سوووهان زه دهیه فیکرم وهك گازنی سووانت
 رهنگینه هه موو شیعرم وهك نه قشی ته که لتوی زین
 مه زمو نه که شه فیکرم وهك قولایی دروومانت

بۆ ده رخستنی بیر وردی و به توانایی له ورده کاریدا و شوین که وتن و هاو پڕیه تی نالی له قوتابخانه شیعریه که یاندا، پارچه شیعریکی له دیوانی نالی هه لباردوووه و کردوویه به پێنج خشته کی لهو شیعره دا نالی بیرو را فله سه فیه قوله کانی بلاو کردو ته وه له بابته ژیا نی ئەو ئاده میزاده ی بۆ خۆی ده ژێ³³. سالم ئەو چوار دێره شیعری نالی ته خیس کردوووه، بۆ مه به سستی ده رخستنی به توانایی خۆی له ورده کاری و وردبینیدا جگه له وه ی پله و پایه و راده ی هونه رمه ندی نالی و ووردی لهو پارچه شیعره دا پیشان داوه و به لایه نی شیعریکی بهرز و به نرخ و پر و اتا و وورده کاری بووه بۆیه ((سالم هه ول ده دا هه ندی له ره مزه کانی نالی ئاشکرا و روون بکاته وه لهو کاته ی که سی نیوه دێر زیاد ده کا له سه ر هه ر دێرێك (دوو نیوه دێر)، یاخود درێژه به کورتی ماناکان ده دات، ههروه ها وینه کان له ته رکیزه وه ده باته فراوانی و درێژه پێدان³⁴. ئەمهش ئەو پێنج خشته کیهیه که شیوازی وردو داهێنانێکی بهرزی تێدایه:

ئـهـی حاریس ئەگەر ده ولت و جاه و حه شه مت بوو

³³ د. مارف خه زنه دار، له بابته میژووی ئه ده بی کوردیه وه، به غدا، ۱۹۸۴، ل. ۱۹۰-۱۹۱.

³⁴ سه رچاوه ی پێشوو، ل. ۱۹۱-۱۹۲.

دوړې و گهوهړ و لوټلوټو لــــهـل و درهـمت بوو
 خوږبان و سیه موو و پـــهـری رووخهـدمـت بوو
 هــــهـرچهنده که عومری خدر و جامی جهـمت بوو
 چــــونکه نهـمـهـلت زوره چ عومړیکي کهـمت بوو

سالم له هه ندي ډيړه شيعردا به هيوای تهوې بيره ورده کانی روونکاتهوې
 جوړه هونه ريك به کار دیني که له نيوې يه که می ډيړه شيعر کدا بيره که ی درده بری، له
 نيوې دووهمدا نمونه کی وک شو بيره ديني تهوې يو روون کردنه وې يا درخستنی
 تايبه تيتی و خاسيه تي بيره پيشووه کی، که چي دهينين له دووهميشدا ورده کاری و بير
 وردی فهراموش ناکا، وشه و زار او هیهک ريز دهکا که پيرو واتايه کی قول هه لېگری.

نه بهد قهت سپړي نه ندامت به تاي جامی که تان نابي
 به لي شوقی چرا نه لبت له فانوسا نيهان نابي

زه مانه قهت له گهل نه ولادی ئا دم باوفا نابي
 وه کو گوربه ی سیه نه سلا به مه دم ئاشنا نابي

وه کو يهک ديتنه بهر گوئی پياوی نه همق
 نه فیری بلبل و ئاوازی لهق لهق

ئالوزی

شیوازیکی دیار و ئاشکرای تری سالم ئالوزیه (تعقید) که هم تايبه تیهش له وشه
 و دارشتنی ئالوز و ئالوزی و اتاش له پیناوی ناوهر وک و بیر وردیه که یادیه هم ره گزه له
 ره گزه بیریه کاندابه رامبه ره گزی روونی دهو هستی، شیخ نوری شیخ صالح له باره ی
 ئالوزیه ده لی ((تعقید زدی و زوجه یه عنی به فکریک ته لیئن ئینسان وازیحا تیی
 نه گات))³⁵.

³⁵ م. نوری مزیاتی عمومی اسلوب، روژنامه ی ژبان، ژ ۴۶، ۱۶ کانونی اول، ۱۹۲۶.

سه جادی گری لیدانی به کار بردووه بۆ ئەم بابەتە³⁶ و ئەویش ەك زۆریەى نووسەرە
 ەمرەبەكان لەپیش باس كردنى زانستى رەوانبىژى و لە تەك زمانپاراويدا (فصاحه)
 باسى دەكەن. لەم روووەو سه جادی دەلى ((راسته گرى لیدان بەلای زانایانى
 رەوانبىژىووە لە ەونەرەكانى رەوانبىژى نییە، بەلام ئەبى ئەوە بزاین كە ئەم گرى
 لیدانەكامەیهو چییە؟ ئەوە بەلای منەوە باسكردنى گریلیدان لە باسى بابەتەكانى
 رەوانبىژیدا باسبكړى³⁷ بەپى بۆچوونى ئیمەش جیاكردنەوہى لە رەوانبىژى بە راست
 دەزانين، بەلام دەبى بە رەگەزىكى شىواز دابنزی لە بابەتى شىوازدا باس بكړى. چونكە
 بەرامبەرەكەى كە روونییە بە رەگەزىكى شىواز دانراوہ ئیتر چۆن دەبى بەرامبەر
 پیچەوانەكەى لەم بابەتە دور بخړیتەوہ؟.

ئالۆزى بەوہ دەوترى : كە وتە و وشەكان لە دەرپرینىكى زمانیدا بە ئاسانى
 واتایەكى ئاشكراو دیار نەدەن بەدەستەوہ. ئەمەش بە دوو شیوہ دەبى :

١. پى دەوترى ئالۆزى بیژەبى :

وشە و رستەكان بە شیوہیەكى نا باوو رىكدەخړین كە لەگەڵ یاسا و
 دەستوورى ئەو زمانەدا جیاواز بىت، خوینەر یا گوینەر ەست بە نارپىكى و
 ئالۆزى پىكەپینانە ریزمانییه كە بكات. ئەمەش وا دەبى بەهۆى پاش و پىش
 خستنى بەشەكانى رستەوہ روو دەدات، یا زۆرى بەكارهینانى راناوہكان لە
 رستەیه كدا یا لە دپره شیعریكدا دەبیته هۆى ئالۆزى و جیانەكردنەوہى واتاو
 مەبەست لەو راناوانە.

٢. ئالوگۆزى زاراوہبى :

ئەمەش بەشیوہیەك دەبى كە خوینەر یا گوینەر لە روى واتا و گوزارەوہ بۆ
 ئەو بپره نەچى كە مەبەستە، بەلكو دپره شیعەرەكە مانا و واتایەكى تریش بدا
 بەدەستەوہ كە ئەمەیان مەبەستى شاعیر نەبى. (لەم گوزارەبییهدا وا دیارە خوازە
 و دركە و خواستن بە تەواوى دەستیان تیدا ەهیە، با رستەش پەخشان بىت،

³⁶ ەلانەددین سجادى، خوشخوانى، ل ١٢.

³⁷ خوشخوانى، ل ١٣.

چونکه خاوهن رسته به به کارهینانی هندی وشه له رستهیه کدا ئیشیکی وا ئەکا
که به تهواوی خۆی له گوزاره راسته قینه که دوور ئەخاتهوه³⁸

شهرپانه له سهر ئەندیشهی ئەو مؤمین و تهرسا
کیشاویه له سهر مهسحافی روو شکلی چهلیپا
ئەوهنده عوقدهی نیهانم کهوته ناو دل
ده ترسم مایهیی ئەم دهده دهدا

له بی تو مهعدهنی مهرجانه نهک یه
مهحلهی شکه ئەوتو جیتی یه قینی

سه قهر و باغی ئیره م دووره به یه کن سالم
بۆنی من دۆزهخی ئەو بۆسهیی ئەو کهوسهری من

شیوازی هیندی

ههول و تهقه لای لیكۆلینهوه شیواز خوازییهكان زۆرجار له سنوری روالهتی
به رهه می شاعیرێك دهچیته دهروهه و سهر بۆ ناوهڕۆك دهکێشی تۆیژینهوهی وشه و
رسته و شیوازی دهبرپینی شاعیرێك به ئامانج و هیوای دهرخستنی گهلی لایهنی تری
ژیانی شاعیره که دهبیئت که کاریگهریان هیه له سهر به رهه مهکانی شاعیر و دهبنه
هۆی ئەوهی ئەو شاعیره جوړه شیوازیکی تایبهتی ههبیئت، ههروهها پێوهندی باری ژیان
و باری کۆمه لایهتی و جوړی ژیانی ئەو سهردهم و دهووبهری شاعیره که په یوهست و
هاوجۆره له گهلا ئەو تایبهتی و خاسیه تانهی که له شیوازی به رهه مه کیدا هیه و
دهرده کهوێ.

مه بهستی سهره کیمان لیڤدا ئەوهیه که ژیانی سالم و باری غه م و په ژاره ی به درپژایی
ته مه بنی و ئالۆزی باری کۆمه لایهتی و سیاسی ئەو سهردهمه و ناله باری چهرخو ئەو

³⁸ خوشخوانی، ل ۱۵.

شکستی و ناهه مواریه ی به سهر نه ته وه و ولاته کهیدا هات، دهنه هه وین و رهنگدانه وهی
 نه و ژیا نه له بابته و ناوه رۆکی شیعره کانی سالما رهنگ دهده نه وه. بیگومان بو
 ده برپینی نه و جۆره ناوه رۆک و مه به ستانه هه موو شیوازیك دست نادات. له بهر نه وه
 سالم جۆره شیوازیکی سه خت و گران و ئالۆزی هه لئار دوه و کردووه به شیوازیکی دیار
 و بو زۆریه ی به ره مه شیعریه کانی. نه و شیوازهش بریتیه له شیوازی هیندی که له
 نه ده بیاتدا به (سه بکی هیندی) ش ناو ده بری.

پاده ی رۆشن بیری سالم و ئاشنایی له گه ل نه ده بیات و به ره مه می شاعیرانی ئیراندا
 هویه کی تری پێره ی کردنی شیوازی هندی له لای سالم. چونکه نه گه ر سالم ئاگاداری
 نه و تایبه تی و خاسیه تانه ی شیوازه کانی ش نه بووبی، به لای که مه وه نه و تایبه تیانه ی له
 شیعره ی نه و شاعیرانه دا به دی کردووه و له گه ل زه وق و سه لیه و توانیدا گونجاوه و له
 شیعره کانی دا پێره ی کردووه، چونکه نه م شیوازه ی به له بارترین و چاکترین شیواز
 زانیوه بو ده برپینی نه و که ف و کو ل و باری ده روونه ئا ئارامه و ده برپینی بیره کانی،
 لیره دا به پێویستی ده زانی به کورتی باس له و شیوازه بکه یین، چونکه به گشتی کاریان
 کردۆته سهر نه ده بی کلاسیکی نه ته وه موسولمانه کانی ئیران له هاتنی ئاینی
 ئیسلامه وه شاعیری نه ته وه موسولمانه کان له شیعر و نه ده بیاتیاندا به پیتی میژوو
 سه رده م سی جۆر شیوازیان پێره و کردووه :

۱. شیوازی خۆراسانی (سه بکی خۆراسانی) که به (سه بکی ترکستانی) ش ناو براوه.

۲. شیوازی عیراقی (سه بکی عیراقی).

۳. شیوازی هیندی (سه بکی هیندی)³⁹.

له پاشانا به تایبه ت له سه رده می قاجاریه کاندا (بازگشت ادبی) گه رانه وه ی نه ده بی
 هیزی پهیدا کردووه و شیوازی کۆن و شاعیره کانی سه رده می خوارزمی و سه لجووقی و
 غه زنه ی بره ی پهیدا کردووه⁴⁰، نه م شیوازه هه ریه که له سه رده میکی دیاریکراودا
 ریبازیکی نه ده بی بوون، هه ریه که و کۆمه لئ شاعیرو نووسه ر پێره ویان کردووه. گه لئ

³⁹ علی اکبر شهابی-خراسانی، روابط ادبی ایران و هند در ادبیات دوره صفویه، ۱۳۱۶، ص ۸۳.

⁴⁰ محمد تقی بهار((ملك الشعراء))، سبك شناسی، جلد اول، چاپ دوم، مقدمه منصف، ص ۱۰۰.

له شاعیره کانی نه ته وه کانی تریش کهم تا زۆر کاریگەر بوون بهو جزره ریبازانه وه، به لام
ته وهش له یاد نه کهین که شاعیرانی کورد به پیتی سروشت و تاییه تی زمان و ته ده بی
خۆیان گۆران و دهسکاری دهستور و ره گه زه کانی تهو شیوازانه یان کردوه.

وهك له وه وه بهر وتمان سالم له زۆره ی شیعره کانییدا پیره ی شیوازی هیندی کردوه،
له بهر ته وه که شیوازیکی دیار و جیا که ره وه ی سالمه، لیژدها به کورتی تاییه تیه کانی ته م
شیوازه دیاری ده کهین. ته مهش به هو ی تهو نمونه شیعیانه وه که به ته وای
تاییه تیه کانی ته م جزره شیوازه یان تیا به دی ده کری:

۱. ناوه روکی وردو ناسک، بیری پیچه له پیچ و ئالۆز، ته ندیشه ی دور له سروشت
و به کارهینانی هونه ری ره وانیژی وهك خوازه و درکه، ههروه ها به کارهینانی جزره
لیکچواندنیک (سهخت و رهق) که تاییه ته به زهوق و سروشتی هیندی کانه وه.
پالوته ی ته م تاییه تیه له زاراه ی (خیال بانی) بژاره کاریدا واتای پراو پر ده دا⁴¹. له م
غونانه ی خواره وه دا له شیعی سالمدا ته م تاییه تیه ده رده که و ی:

له باغا غونچه مه شقی لیوی تۆی کرد
نوخستین گول له خنده ی تۆه پشکووت (سالم)

له سه ره سه بز ی چیمه ن یاری سه م قه دم که جلوه ی کرد
له سوجه ی خالی لا لیوی بنه وشه گه رده نی خه م بوو

به خور خوی بی نه ته ی گریه له چاه ی چاوی تاری من
حنا لازم بووه بۆ پیتی سه گی کسۆی نیساری من

ناکه ن هه وای هیچ که بابی زه لیلی شه ره
بریانه بهس له ناری غه ما پاره ی جگه ره

⁴¹ روابط آدبی، ص ۹۳.

سووتا دلم به حالهتی جوباری (سه رچنار)
 لیلاوه چه شمه ساری وه کوو چاوی بی به سهر
 وهك چاوی بی غه مانه هه موو شیوی (ئاودار)
 بهس موشکیله له چه شمه ی ئه و قه تره بیته دهر

۲. دهر پینی بیزاری له ژیان و پیشان دانی خراپه و جهور و سته می دنیا له
 شیعه کاند، به تایبته ره شبینی به رامبهر به ژیان و دهر پینی خراپه و ناحزی و
 دزیوی خه لکی خراپ، چاوه پیتی خراپه بینین له خه لک و دنیاوه⁴².

ده زانی باغی به ختی ته هلی دل بو قهت سه مهر نادا
 فه لهك هه رگیز مورادی مهردمی ساحیب هونه ر نادا

سیه به ختی جودا ناکا دلی سالم له توپه ی تو
 به مه حزی که شمه کهش سهر رشته یی ئه م کاره به رنادا

ته ماشای جهوری دنیا کهن چ قه هر یکی له خوسره و گرت
 نه بو تاجی نیسانی ما نه بو ته ختی نیا پیندا

۳. دهر پینی غه م و په ژاره و نه خویشی، ئاره زوو کردن و حه ز کردن له ئیش و ئازار و
 غه م خواردن به م شیوه یه ئه م بیرانه دهر ده برن زور تیادا قول ده بنه وه و هووشه کاری و
 مباله غه ی زیاد له پیویستی تیا به کار دیتن⁴³ :

غهم وه کو یه م هاته جووش و که و قه گیژاوی به لا
 ئساوی هائیل زایه که شتی که و قه حالی حه له وه لا
 شه تی می حنه تی هات له سه ردا که شتی هووشی راپران
 بادی غه م لیم بوو به شورته جیسری شادیم تیک شکا

⁴² روابط ادبی، ص ۱۹۳

⁴³ روابط ادبی، ص ۹۵.

ئەگەر باوەر ئەکەى سەوگەند بە ئەپرۆت
 ، هیلال ئاسا خە مى دەمبۆ مەهى روووت
 دووسەد عوقدەم لە دلدايە بە بێتۆ
 درۆ ناکەم بە عوقدەى چینی گیتسوت

٤. لە زۆرەبەى شیعەرەکانیاندا ئەم شێوازە بۆ دەربڕینی شانازی بە کاردێنن بۆ باوەر
 بە پلە و پایەى بلندی شاعیریتى و دەربڕینی جۆرە فیزیلیدان و کەشخەيەك. ئەمە
 لەلای سالم زۆر بە کەمى دەردەکەوێ ئەوەشى لە شیعەرەکانیدا دەبینرێ ئەو پلە و
 زاناییەى خۆى بە کەم زانیوەو زۆر بە لەخۆ بردن و خۆ بەکەم زانینەو بەسەى خۆی و
 شیعەرەکانى دەکا. مەگەر ئەم تەوازە و خۆ بەکەم زانینەى واتا مەبەستى بەرزى بێ و
 شانازی پێوە کردبێ.

زیرە سەرمايەيە بۆ سالم و (کرمان)ى دەبا
 شیعەرى کوردی کەبدا جیلوه لەلای شێخی کەبیر

(زیرە)ى وردو جیلوه بەخش لەلای سالم بریتیه لە شیعەر بە زمانى کوردی، بۆیە سالم
 بەدیاری بۆ کرمانى دەبا کە (کرمان) خۆى مەلەبەندو سەرچاوەى زیرەيە. سالم بەشیوەى
 خۆ بەکەم زانین ئەوە دەردەبێ کە ئەمیش توانای ئەو جۆرە شێواز و دەربڕینەى ھەيە کە
 ئەوان پێپەوى دەکەن.

مەکە تەقریری عیلم و فەزلى سالم
 بە ئاوى عیشقى تۆ ششتوويە دەفتەر

ئەى رەفيقان بێنەو نوکتەى عەجایب بشنەون
 سالمى مەجنون لە عەشقا مەیلی تەدبیری ھەيە
 نووکی قەلەمم تیژە وەك نووکی درەوشى تۆ
 سووھان زەدەيە فيکرم وەك گازنى بوپانت

رەنگینە ھەموو شیعەرم وەك نەقشی تەكەلتوی زین
 مەزموون کەشە فيکرم وەك قولابی درووانت

نیگه‌هی نه‌ی شه‌هی مه‌ردانی جیهان
(سالم)ی غم زده دیوانی هیه

وهك پيشتر وتمان شاعیر به ئاره‌زووی خویی و به‌پیتی تواناو سه‌لیقه‌ی خوی زور جار له‌و ریباز و دستورانه‌ش لاده‌دا و مهرج نییه پراو پر هه‌موو تایبه‌تیه‌کانی نه‌و شی‌وازه به‌کار بیتی یان هه‌ر هیچی لی پشت گوی نه‌خا، ته‌نانه‌ت له‌و شاعیرانه‌ی شی‌وازی هیندیان به‌کار بردووه وهك سائیب تایبه‌تیه‌کانی شی‌وازی جار جار فهراموش کردووه (راسته نه‌وه‌ی له‌سه‌ر شی‌وازی هیندی و تراوه، که وشه‌و وته‌کان ده‌بنه‌ قوربانی و اتا و ناوه‌روک و جوانکاری واژه‌یی پشت‌گویی ده‌خوی، به‌لام لای سائیب به‌و شی‌وه نییه)⁴⁴، له‌لای سالمیش ده‌بینین له‌گه‌ل ناوه‌روکی ورد و قول و پر واتادا به‌توانایی و ده‌سه‌لاتی له‌هه‌لبژاردنی وشه و به‌کاره‌ینانی هونه‌ره جوانکاریه واژه‌یه‌کاندا ده‌رده‌که‌وی.

له‌ شیعره‌کانی سالدا به‌ هوی دووباره بوونه‌وه‌ی ناوه‌روک و له‌یه‌ک چوونی بیره‌کانی سالم، ده‌بینین کۆمه‌لی وشه و زاراووه داریشتنی زمانه‌وانی تایبه‌ت به‌ سالمه‌وه دووباره ده‌بنه‌وه. ئه‌م دووباره‌کردنه‌وانه‌ بۆته هوی رازاندنه‌وه‌و جوانی روا‌له‌تی شیعره‌کان له‌گه‌ل وردی و قوولی مانا‌کاندا به‌هۆ به‌کاره‌ینانی هونه‌ره ره‌وانی‌یه‌که‌نه‌وه وهك لی‌کچواندن و ره‌گه‌زدۆزی و پیچ و په‌خش . . . هتد.

له‌م نمونه‌ی خواره‌وه‌دا چهند وشه‌یه‌ک دووباره ده‌بنه‌وه که هه‌ر یه‌که‌ جو‌ره داریشتنیکی هیه و دووباره بوونه‌وه‌ی و اتا و ناوه‌روکیش ده‌گه‌یه‌نن، له‌لایه‌کی تریشه‌وه سه‌لیقه و زیره‌کی سالم له‌ به‌کاره‌ینان و هه‌لبژاردنی وشه‌کاندا ده‌رده‌که‌وی، ئه‌گه‌ر ورد‌تریش وه‌کو شیک‌کردنه‌وه‌ی شی‌وازه‌ری بوی بچین ئه‌م جو‌ره شی‌وازی لای سالم له‌ بچوک‌ترین دانه‌ی زمانه‌وه‌ بۆ نمونه له‌ دووباره بوونه‌وه‌و زور به‌کار هینانی هه‌ندی وشه‌دا به‌تایبه‌ت له‌ دێره شیعری‌کدا به‌مه‌به‌ستی جیا‌کردنه‌وه‌ی نه‌و ده‌نگانه بووه که له‌لایه‌که‌وه نزیکن و به‌هه‌له جی‌گۆر‌کی‌یان پی ده‌کری. وهك ده‌نگی (خ، غ) له‌ وشه‌ی خم و غم دا. به‌کاره‌ینانی راست له‌م شیعرا‌نه‌ی سالم‌ایه، چونکه به‌ گۆر‌پ‌نیان واتای وشه

⁴⁴ ضیاء‌الدین سجادی، معنی و مضمون در شعر صائب، صائب و سبک هندی، محمدرسول دریاگشتی، ص ۵۷.

که ده گۆرئ و پيوسته به راستی وهك سالم به كاريهيئاوه به راستی له شويینی خويیدا به كار
بريین.

زولفی تۆ موو به موو خهريکی خه مه
دلی من نهو به نهو غه رقی غه مه

خه می قه ددم له غه مدا شيوهی ئه برۆته تا مووته
به دائم پيچشی خاگر وهكوو گيسووته تا بووته

ده پرسی گهر له مه هجوورت به پهيکاني موژهت
خه ميده قامه ته سالم که مان ئاسا له هي جرات
دووباره کردنه وهی وشه و زاراهه هونه رمه نديتی سالم ده رده خا لهم دي ره شيعره دا،
به کارهيئانی وشه ی (مانی) له رووی واتا و به کارهيئانی هونه ره ره وانبيژيه کانه وه دوو
نه و نه دهی دووباره بوونه وهی وشه که هونه ری تيدايه و واتای زياتر هه لده گری :

به جوز مانی مسه وور قه ووسی ئه برۆی تۆی نه کيشاوه
که مانی نه قشی کيشابی ده بی هه روا که مانی بی

مه پۆشه روو به رووم روی ئاقتابت
به بی رووی تۆ ده له رزی سالمی رووت

جگه له دووباره کردنه وه له تاکه ديژيکدا يا له پارچه شيعريکدا دووباره کردنه وهی
وشه و زاراهه و ده برپينه کان له غه زهل و پارچه شيعره کاندا ده بينري له چهند لايهك و
زياد له چهند جاريك هه ره و وشه و ده برپينه ده دوباره بوونه ته وه :

دل له ميحنهت کهيله ريتم کهن خه لکه با ده رچم له شار
ئه مپۆ روژيکه له جه معی مه ردوومان بگرم که نار
ده سته و ئه ژنۆ دانيشم بيچاره و زار و نزار
(موسم عيد است وما نوميذ از ديدار يار
عالمی در عيش و نوش و ما دوچشم اشکبار))

لیم گهرین با گۆشه گیر بم دهستهو ئهژنۆ کف زه نان
 گێژه لووکهی بای نه دامهت تاری کرد سه فحهی جیهان
 دل له میحهت که نیله مهیلی سهیری ناو شارم نییه
 عهینی چاوم خوینی تیژاوه له داخی مهردومان

لێره دا نامانهوئ به غونه هیئانهوه درێژهی پێ بدهین، گهشتیک به ناو دیوانه کهی
 سالدا گهلی غونهی لهم جوړه شیوازه مان پیشان دهدات.

دیاردیه که دیکه له شیوازی شیعرهکانی سالدا به تاییهتی دهرده کهوئ که تهویش
 بریتیه له پاش و پیش کردنی به شهکانی رسته له دارشتنی دێره شیعرهکاندا. ئهم جوړه
 شیوازه له لای زۆریه شاعیرانی تریش دهبینرئ، بهلام هیچ کامیان وهك سالم
 به هونه رمهندی و شاره زاییهوه و به زۆری ئهم شیوازه ی به کار نه هیناوه. ئهم هونه ره له
 رهوانیژییدا له بهشی زانستی واتاناسی (گوزاره کاری) دا باسکراوه زۆره بهی سهرچاوه کان
 له ژیر ناویشانی (پیش خستن) دا باسی ده که نه بهوئ نهو گرنگی و تاییهتیانهی که
 لهو به شه دا هیه و شاعیر مه به ستیهتی پیشی بخت⁴⁵. ئهم پاش و پیش خستنه بریتیه
 له وهی که شاعیر له رسته یه کدا، له دێره شیعریکدا به شیککی سهره کی له به شه کان
 رسته پیش ده خا. واته شاعیر پێرهوی ده ستوور و یاساکانی زانستی سینتاکس ناکات
 له دروست کردنی رسته کانیدا. ئهمهش وه نه بی له ئه بنجای نه زانین و بی ئاگایی
 شاعیره وه بیته، به لکو شاعیری سهرکه وتوو و به توانا، ئاگاداری هه موو ده ستوور و
 بنه ما زمانیه کانه، هه رچی ئه و لادانه شه واته ئه و پیش و پاش خستنه به ئامانج و
 هیوای گه یاندنی واتایه کی تاییه ته له شیعره که دا و به هوئ ئه و کاره وه سهرنجی خوینه ر
 راده کیشئ و مه به ستی شاعیر ده گیه نی، له زانستی سینتاکس دا له زمانی کوردیدا
 ریز کردنی ره گه ز و بنچینهکانی رسته هه میسه به (بکه ر) ده ست پێ ده کات، جیگای

⁴⁵ پروانه ئهم سهرچاوانه: دلائل الاعجاز (فی علی المعانی)، الامام عبدالقاهر الجرجانی، بیوت، ۱۹۷۸،

ص ۸۵-۸۸: عمزیز گهردی، رهوانیژی، بهرگی سیهم، ل ۵۷-۵۸.

کردار له کۆتایی رسته که دایه. و بکه و کردار و راناوی ریکهوت ، سی بهشی بنجین که رستهی ساده له زمانی کوردیدا پیک دینن⁴⁶.

یهکی لهو مه بهستانه ی که ره گه زیکی رسته ی له پیناودا پیش ده خری بۆ نمونه پیش خستنی کار بۆ مه بهستی خه بهردانیك جا ئه و خه بهره خوشی و مزگیننی بی یا ناخوشیه کی تیدا بی. زۆریه ی پیش خستنه کان له شیعری سالدا بۆ گه یاندنی خه بهری ناخوشن.

ئهم پاش و پیتشه به مه بهستی مزگیننی و خوشیه (ئه گهر) ژيانی سالم بی غهم و ناخوشی و دوور که وتنه وه بیّت :

به سه ره چی گهر حیاتم بی زه مستانی غهم و هیجران
ده که م روژی ته ماشای باغ و گولزارم وه لی زه حمه ت
ده بوایه بیووتایه :

ئه گهر حیاتم به بی زه مستانی غهم و هیجرانی به سه ره بچی
روژی ته ماشای باغ و گولزارم ده که م وه لی زه حمه ت
له هه ردوو نیوه دپه که دا :

(به سه ره بچی) و (ده که م) که کردارن و بهشی گوزاره ی رسته کانن جیی بهشی
نیهادیان گرتوته وه.

نونه بۆ ناخوشی وه ک وتمان گه لی زۆره : بۆ ئه مه ش ئه و ره گه زه ی ناخوشیه که که
ده گه یه نی پیش ده خری تا به زووترین کات بیگه یه نی.

ناکه ن هه وایی هیچ که بابی زه لیلی شه هر
بریانه بهس له ناری غه ما پاره یی جیگهر

سووتا دلم به حاله تی جواری (سه ره چنار)
لیلاوه چه شمه ساری وه کو چاوی بی به سه ره

⁴⁶ پڕوانه رسته سازی له زمانی کوردیدا، گوڤاری کۆری زانیاری عیراق، دهستی کوردی، بهرگی چواردهم، ۱۹۸۶، ل ۱۸۶، د. کوردستان، سینتاکسی رستهی ساده له زامین کوردیدا، بهغدا، ۱۹۸۶، ل ۶۹.

گرنګترین مهبهست که سالم له شيعره کانيدا هم پاش و پيشخستنهي بو کړدبي پتهو کړدن و دروست کړدنی هيژ و توانا بهخشينیکه به ډيره شيعره کهو نهو تاييه تيهی له دارشتنی وشه و رسته کاندایه جوړه رواله تیکه تاييه ته به شيوازی هينديوه، چونکه به پاش و پيش خستن و ئالوزکاری هيژ و تينیک ددها به ناوه زوکه که به تاييه ت به هووشه کاری و موباله غهی زوری تیدا بیت له دهرپړینی غهم و په ژاره و دوور که وتنه وه له یار و دهرخستنې به توانایی و هيژی نووسين و شاکاری شيعره کانی :

بنوسم چوون له هيجرانا به يادی سيمبر کاغز
دهکا گوم دووکه ليی تا هم له بهر مدهی نه زهر کاغز

پيش خستنې کاری (بنوسم) له نيوه ډيری يه که مدها و کاری (دهکا گوم) به واتای گوم دهکا که لم وشه ليکدراوه شدا پاش و پيشيکی تيدايه. به مهبهستی تاييه تمه ندیتي و جوړی نهو نووسينه يه و له لايه کی

تریشه وه گرنګی دان به نووسينه که⁴⁷ و دهرپړینی وشه کاری له دووکه ليی شاهه کهیدا:

دهکا دونيای پر شوړش بنه دايم فتنه ها پيدا
به نه پړنگ و فسوون هه ردهم له هر سوتي و غا پيدا
په نا هم شه هسوار يکه گوزره کا گهر به (ته لبرزا)
دهکا زه ربی سمی نه سپی له خارا تووتيا پيدا

له نيوه ډيری دووه مدها به مهبهستی گرنګی دان و دهرخستنې هيژی سمی نه سپی سواره کی کرداری پيدا دهکای کردووه به دوويه شه وه به شيکی که بریته له (دهکا) له بهر نهو تاييه تيانهی که باسمان کرد له سهره تاي رسته کهدا له جيگای نيهاد دایناوه. سالم پال پشت و په ناکه ی که سوار چاک و پالوانی قه سیده پالوانییه که يه تی به کيوی نه لبروزدا تیده په پړنی چونکه شوينی داستان و رووداوه میژووییه کانه. بهم شيويه سالم توانیویه تی سهرکه وتوانه قه سیده ی لاو چاکي و قاره مانې بنوسی.

⁴⁷ پروانه : الايضاح ، ص ۱۱۱-۱۱۲.

شیوازی شیعی کوردی

دیوانه چاپکراوه کان و هندی لیکۆلینهوهی زانستی لهبارهی شیعر و بهره‌می شاعیرانهوه سەرچاوهی گه‌لی بابته‌ی لیکۆلینهوهوه دهرخستنی لایه‌نی شاراووه باس نه‌کراوی شاعیران، له‌م روانگه‌یه‌وه هه‌ول و کۆششی بلاکهره‌وه‌کانی دیوانی شاعیرانی کلاسیکی کورد جیگای ریز و نه‌وازشه. له‌گه‌ل ئه‌و هه‌وله‌ پڕ سوودانه‌یاندا که له‌ کۆکردنه‌و و بلاکهره‌وه‌ی دیوانی شاعیران، له‌ پێشه‌کی و سه‌ره‌تای ئه‌م دیوانه‌دا، جار جار ره‌خنه‌ و دیاری کردنی لایه‌ن و مه‌به‌سته‌ شیعه‌کانیان باسکردووه‌و دیار خستنی شیوازی ئه‌و شاعیرانه‌، به‌پێی سه‌رده‌م و را‌ده‌ی پێشکه‌وتنی رۆشنی‌بری له‌ ریزی نووسین و لیکۆلینه‌وه‌ی زانستی به‌ نرخایه⁴⁸. کوردی و مه‌ریوانی له‌بارهی شیوازی مسه‌فا به‌گی کوردیه‌وه‌ ده‌لی: ((شیعه‌کانی بی‌قۆرت و گرێیه‌، زۆر جوان و کوردی په‌تییه‌، مؤثر و دل‌گیره‌))⁴⁹. هه‌رحه‌نده‌ ئه‌م هه‌لسه‌نگاندنه‌ گشتی و ده‌ربڕینیکی سه‌رپێیییه‌، به‌لام تایبه‌تیی و خاسیه‌تی شیعه‌کانی (کوردی) له‌ سی‌ خاڵدا دیاری کردووه‌ که ئه‌مانه‌ن:

۱. (بی‌قۆرت و گرێ) واته‌ ره‌وان و ئاسان.

۲. زۆر جوان، به‌کاره‌یێنانی هونه‌ری جوانکاری له‌ ره‌وانیێیدا.

۳. مؤسیر و دل‌گیر، کاریگه‌ری و دل‌گیری شیعه‌کان له‌لای خوێنه‌ر.

به‌خوێندنه‌وه‌ی چه‌ند پارچه‌ شیعیکی مسه‌فا به‌گی کوردی ئه‌و تایبه‌تی و ره‌گه‌زانه‌ی شیوازی شیعه‌کاغان بۆ ده‌رده‌که‌وی، ئیمه‌ لی‌رده‌ا به‌پێی گرنگی و ناسراوی شیعه‌کانی کوردی له‌ گرنگترین و دیارترین ره‌گه‌زی شیوازی کوردیه‌وه‌ ده‌ده‌وێن که بریتیه‌ له‌:

⁴⁸ بره‌وانه‌ دیوانی کوردی، کوردی و مه‌ریوانی، ۱۹۳۱، به‌غدا، سه‌ره‌تا و سه‌رگزشته‌ی کوردی، ل ۱ – ه

⁴⁹ سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

١. روونی (الوضوح) :

روونی یان ناشکرا یه کی که له تاییه تیه گشتیه کانی شیوازی نه ده بی، مه به ست له روونی نه وه به که نووسر یا شاعیر نهو بیرهی که ده یه وی بیگه یه نی له دارشتن و ده برینه کاندایه یی نالوژی و گری لیدانیکی تیا نه بی و به روونی بیره کانی له قالبی وشه و رسته کاندایه ناسانی ده بری و خوینه ر یا گوینگر به ناسانی له مه به ستی شاعیر بگات و هیچ ناره حه تی و دوولایه نی په یدا نه کات له رووی واتا و مه به سه وه. به لام نه مه نه وه ناگه یه نی که به ره مه که له بهر روونی لاواز و بی هیژ بکری و هیژی شیوازه که ی کهم بکاته وه. چونکه هیژی سۆز و هه ژاندنی سۆزی خه لکی به شیوازیکی به هیژ نه بی نایه ته دی، هیژی شیواز کاریگه ریه کی گه وه ی هه یه له وروژاندنی سۆز و عاتیفه و روونی واتا کاندایه⁵⁰، له بهر نه مه شاعیر ده توانی واتا کانی به گوینگر بگه یه نی، به لام ناتوانی هه ست و سۆزی خوی بگه یه نی نه گهر شیوازیکی به هیژی نه بی.

هه رچه نه ده تاکه تاکه و ناوانا له دیوانی شاعیرانی ترده پارچه شیعری یان غه زه لیک به دی ده کری که روونی و ناسانی و رهوانی شیوازی پیوه دیاریت، به لام هه رگیز له لای هیچ شاعیری وه لای کوردی نه بووه به شیوازی سه ره کی و ناشکرا و دیار. زۆریه ی زۆری غه زه ل و پارچه شیعره کانی کوردی نه مه ره گه زه ی شیوازی تیا به دی ده کری. وا لیتره دا چه نه د غه یه کی پیشان ده ده یین :

چیشتم نه مرۆ ژه هری مار و روخی شیرینم نه هات
زه خمی کۆنه مه هاته ژان و مه ره مه می برینم نه هات

غهم سه ری لیدام و یارم قه د سه ریکی لی نه دام
سه برو هوشم روویه غه ره تکه ری دینم نه هات

وه نییه کوردی مایلی نهو نه وه نه توارانه بی
لازمه شاعیر له هه ره نه وه ی بلی بو ئیمتیاز

⁵⁰ احمد امین، النقد الادبی، بیروت، ١٩٧٦، ص ٤٨.

پوونی و ئاشکرا له لای کوردی به رادهیهکی وا بالی کیشاوه به سهر شیوازی
 ده برپینه کهیدا تا ئه و رادهیه ههرچی نهیانی و په نهانیشبێ نه یوستوه ههشاریدا،
 ههروهک سروشت و تهبه ئاسان و ساده کهی به پوونی چی له دل و دهروونیدا بووبی
 به سادهیی و روونی ئه و ههست و سۆزه خۆی به خه لکی گه یاندوه و له خۆندنه وهی
 غه زه له کانیدا ئه م ههست و سۆزه ناسکه له لای خۆنهر پهیدا دهکا:

گهر ده پرسی مه نزل و شکل و لیباس و تایه فهی
 مالیان نـزـدیـک به به نـدیـخـانه یه و ئاشی ئه حان
 ئه سمهره لا غه رته نه بالا میانه که چ کولاه
 سوخمه سه بزه مه یتهن ئاله چاو خومار ئه برۆ که مان

سه دای کاروانی فیهت دی ده لێن سه رقافله چی یاره
 زهری پیشهنگی میحنهت دی ده لێن کالای غه مباره

چاوه کهم زانیوته بوچی خه و له چاوم ناکه وی
 چونکه من پیش خزمه تم پیش خزمه تان نانوون شه وی

ئه م ره گه زه واته روونی به بنچینهی شیواز داده نری، ده بی ماناکه به پوخته کراوی
 بدا به دهسته وه. بۆ ئه م مه بهسته ش شاعیر پیوستی به سامانیکی گه وره و ده و له مه نده
 له فهرهنگی زماندا، تا بتوانی وشه ی پر واتا و مه بهست هه لبرێی. مسته فا به گی
 کوردی له گه ل روونی و ئاشکرای شیوازه کهیدا زمانیکی ساده و ره وان و پاراوی له
 شیعره کانیدا به کار هیناوه. کوردی خۆی به سوارچاک و ئازاو دلیری مهیدانی شیعر و
 ره وانبیزی ده زانی و زمانی کوردی به زمانیکی پاراو و بی گری داده نی هه میشه
 شیوازه کهی به بروسکه و چه هماغه یه کی تیژره و داده نی بۆ تیگه یاندن و زوو حالێ
 بوونی خۆنهر یا گوێگر، بۆیه ده لی:

(کوردی) دلیری عه رسه یی نه زم و فه ساحت
 جه ولان ده کا هه میشه وه کو به رقی تیژره و

ئه وهی له م تایبه ته ندیه دا ده رده که وی که شیوازیکی روون ئه نجام ده دا له ریگای
 به کار هینانی ئه و وشه و زاراوانه وه یه که پیوسته ئالۆزی و لیك پچران و گیری تیا

نەبى⁵¹، ھەروەھا لە شىۋەى رىزکردنى وشە و رستەكاندا بەشىۋەيەك بىتەكە لەگەل رىزمانى زمانى كوردیدا بگوئى و واتاو مەبەستەكان بەروونی بگەيەنى. وشەو زاراوەى ھەرھەنگى نامۆ و بيانى بەكەمى تيا بەكار ھاتبى⁵². ئەمە ئەو نەگەيەنى كە شاعىر بۆ بەدەيھىنانى شىۋازىكى روون و ئاشكرا وشەى سادە و قسەى ژيانى روژانە رىز بكات و لايەنە ھونەريەكانى ئەدەب پشت گوى بخت بەلگو بەپىچەوانەو، شاعىرى سەرکەوتوو خاوەن شىۋازى روون و سادە و ئاسان لەگەل بەكارھىنانى وشە و زاراوەى ئاسان و رەواندا بە دارشتنىكى ئاسان و رازاوە بەھونەرى جوانكارىيەو بەشىۋازىك شىعرەكەى پىشكەش دەكا كە تايبەتى بى بەشىۋازى خۆيەو لەگەل ئەو سادەيى و ئاسانىيەشدا بۆ ھەموو شاعىر و نووسەريك نالوى و دەست نادا. لە ئەدەبى عەرەبىدا ئەم جۆرە دەوترى (سەھل ممتنع) وەك بەرھەم نووسىنەكانى تەھا حوسىن كە بە سەھلى مومتەئىع ناسراو.

ھەروەك لە شىعرەكانى كوردیدا بۆمان دەرەكەوى بە شارەزايىيەو وشەى و ئەدەبى و پاراوى پى واتاى ناو خەلكەكەى ھەلئاردووە. بۆ نمونە سەبرى وشەى (زوخال)دەكەى كە ھاوتای (سىنۆنىم)ى وشەى خەلووزە لەم دىپرە شىعرەدا :

تاكەى ئەم جەور و جەفايەت چاو خومارى سوخمە ئال

دل لە ھەجر و فیرقەتت سووتاو، رەش بوو وەك زوخال

لەناو خەلكیدا (خەلووزە) كە باوو گشتیە، ھەرچى وشەى (زوخال)ە تايبەتە بە فۆلكلۆر بەیتە ئەدەبیەكانەو و بۆ دوعا و نزا نەبى بەكار نایەت، جگە لەوہى بۆ پارسەنگ و جووت بوونی قافیەش ئەم وشەيەى زۆر بەجوانى ھىناوہتە ناو دىپرە شىعرەكەيەو :

كە من رۆيم جەھەنم پىر مەكەن لىم

لە من خالى مەكەن كۆشك و سەراتان

گەر مەخەيىر بىم لە مابىنى بەھەشت و وەسللى تۆ

وەسللى تۆ بۆ من جەھەنم پىر لە جەننەت نامەوى

⁵¹ الدكتور محمد غنيمي هلال، النقد الادبي الحديث، بيروت، ١٩٧٣، ص ١١٩.

⁵² سەرچاوەى پيشوو، ص ١١٩.

مه‌لێن كه‌لكی نه‌بوو رۆیی جه‌هه‌م

سه‌رم قه‌لغانه‌ بۆ تیری قه‌زاتان

كوردی له به‌كاره‌ینانی (جه‌هه‌م پ)دا ده‌یه‌وی ئەم ئیدیۆمە‌ی زمانی كوردی كه‌ له‌ناو خه‌لكدا باوه‌ له‌ دا‌رشتنی ئەده‌بیدا به‌كاره‌ینی، ئەم ئیدیۆمە‌ له‌ناو خه‌لكدا له‌كاتی تو‌ره‌ بوون و وه‌لامی‌کی ناخۆش دا به‌كار ده‌ه‌ینری وه‌ك جینۆ، به‌لام نه‌یا به‌رواله‌ت جینۆه‌و به‌ناوه‌رۆك جینۆ نییه‌ وه‌ك ئەوه‌ یه‌كێك به‌ یه‌كێکی تر ده‌لی ده‌پۆ بی قه‌زابی، یان (بی به‌لا بی ئەمه‌ت بۆچی كرد). ئەم جه‌هه‌نم پ‌ر‌ه‌ش به‌و واتایه‌ دی كه‌ یه‌کی به‌ یه‌كێکی تر ده‌لی: ده‌ پۆ جه‌هه‌نمه‌ت لی پ‌ر‌ واتای ئەوه‌یه‌ جه‌هه‌نم پ‌ر‌ بووبی و جینگای تو‌ی تیا نه‌یه‌تته‌وه‌، هه‌رچه‌نده‌ ئەو كه‌سه‌ش كه‌ قسه‌ ئەكا له‌كاتی‌کی تو‌ره‌یی دا و بۆ ئەوه‌ ئەیلی گوايه‌ جینۆی ئەداتی كه‌چی له‌ هه‌قیقه‌تیشدا قسه‌كه‌ له‌ مه‌به‌ستی هه‌ردوو لایاندا دو‌وره‌⁵³.

له‌دی‌ری: (مه‌لێن كه‌لكی نه‌بوو رۆیی جه‌هه‌م)دا، ئیدیۆمی جه‌هه‌م به‌واتای قیروسیا، چش به‌كار هاتوه‌ كه‌ له‌ قسه‌كردندا له‌ پاشمله‌ یه‌كێك باسی رۆیشت یان مردنی كه‌سی ده‌كا یان ده‌رب‌رینی بی‌زاری و رقه‌ له‌ شتیك⁵⁴ ده‌لێن رۆیشت به‌ جه‌هه‌نم یان قیروسیا.

وشه‌ كه‌ره‌سه‌ی خاوی ده‌رب‌رینه‌و کاریگه‌ریه‌کی گه‌وره‌ و مه‌زنی هه‌یه‌ له‌ بنیاتی شیعردا. له‌ شیعه‌ره‌كانی مسته‌فا به‌گی كوردیدا ده‌توانین شیوازیك دیاری بكه‌ین له‌ مه‌ر ئەو وشانه‌ی كه‌ (كوردی) هه‌لب‌ژاردوون و له‌لای ئەو ئاشنان، ده‌بین له‌ رووی كورتی و در‌ژییانه‌وه‌ وشه‌ و زاراوه‌یه‌کی هه‌لب‌ژاردوه‌ كه‌ كورت و كه‌م ب‌ر‌گه‌ و سووك و به‌گۆی ئاشنان. به‌شیوه‌یه‌کی گشتی ده‌بینین هه‌رچی وشه‌ در‌ژه‌كانه‌ له‌به‌ر ئەوه‌ی ئەو تاییه‌تی و خاسیه‌تانه‌یان تیا نییه‌ كه‌ له‌ وشه‌ كورته‌كاندا هه‌یه‌ كه‌مه‌تر له‌گه‌ڵ شیعردا ده‌گونجێت⁵⁵، به‌تاییه‌ت شیعه‌ره‌كانی مسته‌فا به‌گی كوردی كه‌ به‌ روونی و ئاسانی و ره‌وانی ناوبانگی ده‌ركردوه‌ و بۆته‌ شیوازیکی تاییه‌ت بۆ دیوانه‌ شیعه‌ریه‌كه‌ی.

⁵³ عه‌له‌ددین سجادی، می‌ژووی ئەده‌بی كوردی، ل ۳۳۸.

⁵⁴ جه‌لال محمود عه‌لی، ئیدیوم له‌ زمانی كوردیدا، زنجیره‌ی كه‌له‌پوور/۱، به‌غدا، ۱۹۸۲، ل ۱۴۷.

⁵⁵ احمد ابن، النقد الادبی، ۱-۲ن بیروت، ۱۹۶۷، ص ۱۲۵.

لهو شيعرانه دا كه خاوه نه كهى به مه به ستي رازانده وه جوانكارى رواه تى
شيعره كه بى (فه خامه) شيعره كه مه به ست بى ئهم جوړه شيعرانه پيويستى به وشه
دریژ و قه به و گرانه. هه رچی شتوای شکوهمندی و بلندیه پتوهندی به ناوه روکی
گه وړه و مه زنه و ديه نه مه ش به وشه کورت دیته نه نجام.

کورتېری

له ریځای هه لېږاردنی وشه کورت و پر واته شاعیری خاوه شتوای روون و
ساده، په نا ده باته بهر هونه ریځی تری رهوانیږی که نه ویش کورتېریه. کورتېری له
رهوانیږیدا نه ویه که مانای زور به وشه کهم ده ریږی، واته نه گهر مانا و وشه کان
به رامبه ر بکړین وشه کان له مانا که که متر بن و ته رازوه که به لای مانا که دابی،
کورتېریش دوو جوړی هیه:

۱. کورتېری به بى لابردي هیچ وشه یك :

کى ده لى دلبر به خیلن نه مړو نه لا دلبرم

به ردی ژیر پای خوښی هه تا هه ده هاوی بو سهرم

لهو دپړه شيعره دا هیچ وشه یكی لانه براوه له رووی ریژمانه وه پیکهاتوه له
رسته یكی لیکدراون هه رچه نده رسته یك و هیچ وشه یكی لی لانه براوه، به لام گهر
لیی ورد بینوه ده بینین هه رسته یك و مانایه کی قول و فراوانتر له وه هه لده گری که
ته نیا وشه کان پیشانی ده دن.

۲. کورتېری به لابردي : نه مه ش به لابردي وشه یك یان زیاتر له رسته که لابرایی
لا برده که ش نابى کار له مانا کان بکه ن. نه گهر کارى تی بکات نابى به کورتېری. نه و
وشانه ش (که له رسته که دا لاده بری ده شى نامرازیک یا ناویک یا سیفه تیک یا چهند
وشه یك بى . . . هتد⁵⁶

عهرب نه ندای و فارس که لام و تورک ره فتاری

نیکاه نا هوړه ووت که بکی زمان تووتی خوښ نه لحانی

⁵⁶ رهوانیږی، به رگی سى، ۷۱.

كوردی لهم دیره شیعره دا ، له هەر نیوه دیریکا سی لیکچواندننی هیناوه له
 همموویاندا ئامراز (ئەوزار) ی لیکچواندنەکی فری داوه که بریتیه له (وهکو). جگه
 له مه له ههریه کیك له لیکچواندنانه دا وشهیه کی لابردووه. که مەبەستی وهسف
 کراوه که دهگهینی. که دهلی (عەرب ئەندامی) مەبەستی ئەوهیه بلی ئەندامت وهکو
 ئەندامی عەرب وایه. ئەندامی عەربیش زیر و رەنگ ئەسمەرە. لیڤه دا ئەو
 ئاوه ئناوهشی لابردووه، دهبی خوینەر به وردی له واتاکانی بگات.

ههروهها ئەو ناوی بکەرەش له جینی ئاوه ئناودایه و مەبەستی ئەوهیه بلی قسه خویش
 و شیرین که لامن. له لیکچواندننی سییه مەدا (تورک رهفتاری) واته کردهوه و رهوشتت
 وهك تورکان وایه، ئەمیش به واتای خوشهویست و جوان و شهپانی و بزێو و عەجول دی.
 کوردی بۆ ئەوهی دووباره کردنهوهی زۆر له دیوانه کهیدا نهبی پەنای بردۆته بهر
 ههلبژاردنی وشه و ئەم شیوازهی به کار هیناوه جگه لهوهی گهلی هونهری تری
 رهوانبیزی به کار هیناوه بۆ ئەوهی له وهسف و دهبرینی خوورهوشتی یاره کهیدا
 دوباره بوونهوهی تیا نهبی.

وشە و زاراۋە و لىكسىكۈن

لە لىكۈلۈنە و شىكرەنەۋى شىۋازگەرىدا گرنگى تەۋاۋ بە وشەۋ چۈنىيەتى
دارشتىنى وشەكان دەدرى بەھۋى ھەلسۈكەۋتى شاعىرەۋە لەگەل وشەكان و چۈنىيەتى
رىز كردن و سەركىشى جۆرە بەكارھىننانىكى دىارى كراۋ لەلای شاعىرىك دەبىتە
شىۋازىتىكى تايبەت و دىارى ئەۋ شاعىرە. ئەگەر چاۋىك بىگىرپىن بە زۆربەى پارچە شىعر
و غەزەلەكانى مستەفا بەگى كوردىدا، دەبىنن سەردىرى زۆربەيان بە قسەكردن لەگەل
بەرامبەردا دەست پى دەكات. يان راستر بلېن كوردى لە شىعرەكانىدا روۋى دەمى
دەكاتە دلدارەكەى، يان خەلكى بەگشتى، واتە ئەۋ خەلك و كەسانەى كە بە كوردى
ئاشنان و گۈى بۆ شىعرەكانى شل دەكەن. دەتوانن بلېن كوردى شىۋازى (دواندن)ى
ھەيە لە شىعرەكانىدا روۋ بە روۋ راستەوخۆ بەرامبەرەكەر دەدوئىنى لەۋانە راستەوخۆ
بەرمبەر بە خۆشەويستەكەى جارجارىش مەبەستى خۆشەويستان و خەلكىيە كە لەرپى
ئەۋانىشەۋە دىسانەۋە مەبەستى ھەر خۆشەويستەكەيەتى، ئەم نمونانە بەلگەى ئەۋ
بۆچۈننەن:

چاۋى مەستت وا دىارە فىتنەيى بەرپا دەكا
خۋانى دىن ۋەك توركى يەغمايى بەتاۋ يەغما دەكا

خۆشم قورىبان بە بەندىخانە و زنجىر و سىدارەت
بشرط آنكە نىارى برسر مــــن طعن اغيارت

جانا ۋەرە ئەم جەژنە بەقورىبانى سەرت بم
بۆ تىرى قەزاي چاۋى ھەسوۋدان سۈپەرت بم

عهزیزم نووری عهینه‌نیم حه‌بییم
سه‌بووری به‌خشی جانان شه‌کییم
عهزیزم وا له دووریت دلّ فیگارم
که خوین دهرژی له دیدهی شه‌شکبارم

ئهی دوری تاجی سه‌ری شاهانی ئیقلمی جیهان
شه‌مسی شه‌فلاکی کمال و شه‌معی به‌زمی عاریفان

چاوه‌که‌م خو من برینداری خه‌ده‌نگی چاوی تۆم
زار و بیمار و گرفتاری که‌مه‌ند و داوی تۆم

چاوه‌که‌م دهره‌ق به من به‌قسه‌ی به‌دی بی پیر مه‌که
بی خه‌تاو سوچ و قه‌باحه‌ت خۆت له من دلگیر مه‌که

چاوه‌که‌م زانیوته بوچی خه‌و له‌چاوم ناکه‌وی
چونکه من پیش خزمه‌تم پیش خزمه‌تان نانۆن شه‌وی

چاوه‌که‌م بوچی له‌گه‌ل عاشق شه‌مه‌نده ده‌عوا ده‌که‌ی
چونکه مه‌عشوقی به‌قوربان عاشقت رسوا ده‌که‌ی

شه‌مه‌ش چه‌ند نمونه‌یه‌کن که شه‌وانه‌ی کوردی ده‌یان‌دوینی واته موخاته‌بی کۆن و
به‌کۆمه‌ل رووی قسه‌یان تی ده‌کا.

عه‌زیزان من شه‌وا رویم له‌لاتان
له مه‌زلۆمان به‌لا چۆل بی وولاتان

ئهی یاران شه‌وی هیجرانه یاخو مه‌حشه‌ره شه‌مشه‌و
سه‌دای عه‌باسه یا ناله و فیغانی شه‌سغه‌ره شه‌مشه‌و

عهزیزان من ئەسیری قامەتی نەوتول نەمامیکم
غولامی زولف و ئەگریجە و غولامانەی غولامیکم

خەبەرێکم بدەنێ ئەهلی خەبەر حەشرە مەگەر
رۆژ کەوا ئەمڕۆ لە مەغرب سەری هیناوەتە دەر

نزیکترین وشە کە لە دەروونی کوردیەوه هەلقولابی و هەمیشە ناشنای زمانە پاراوەکەی بووبی، ئەو وشانەن کە دەتوانن مانای خۆشەویستی و جوانی یارەکەیی بگەیەنن. ناسکترینیان چاوی کوردیە بۆیە زۆریە سەر دێرەکانی بە چاوەکەم دەست پێ دەکا، ئینجا خۆشەویست کە وشە (عهزیز)ی عەرەبی لەسەر زمانی زۆر بە شیرینی هاتوو و ناوی یارەکەیی پێ بردوو.

لە وەسیەت نامەکەشیدا رووی دەمی دەکاتە نەتەوهکەیی و دەلی :

عهزیزان من ئەوا رۆیم لەلاتان

سەرجهمی ئەم لیکۆلینەوهیە وەک لە پێناسەی شیوازییدا هاتوو ئەوه دەرەخا کە شیواز بریتییە (لە کۆمەڵی دووبارە بوونەوه و جیاوازی تایبەت بە دەقیکهوه یا بەهەمیکی دیاریکراو)⁵⁷ بەگۆڕەیی ئەم راستیە وشەیی چاو و عەزیز سەردەستەیی ئەم کۆمەڵە وشە و زاراوانە لە فەرھەنگی شیعری (کوردیدا) عەشق و یار و ویسال، لەیلی بێ مەیل و تۆرک رەفتار و ئەسەمەر و لاغرتەن و سوخە سەوز و ئال. چاوی بە خومار، سەدا و زەنگی قافلەو کاروانی قادر، دل و دیدەیی پەر لە خوێن و جگەری کون کون و دلی بە خەنجەری تیژی موژەیی مەحبوبە عەیارەکەیی پارچە پارچە کراو. رۆژ و شەو دووڕ و یاقووت دەباری لە کەلام و گوفتارە شیرینەکەیی کوردی و شەوی یەلدا و دەبجوورقەت غافل نەدەبوو لە زیكری قادری.

بەم شیوہیە ئەو کۆمەڵە وشە و زاراوانە و هەندیککی تر لەو وشانەن کە مۆرک و تایبەتیی کوریان پێوە دیارە، هەرۆک هەموو شاعیرێکی تر کۆمەڵە وشە و زاراویەکی دیاریکراو لە بەرھەمەکانیدا دووبارە دەبیتهوه.

⁵⁷ د. جوزیف میشان شریم، دلیل الدراسات لاسلویة، بیروت، ۱۹۸۴، ص ۳۷.

دیاردیه‌کی تری زمانی شیعی مسته‌فا به‌گی کوردی نه‌وه‌یه، که به‌هۆی نه‌وه‌ی زۆره‌به‌ی زۆری شیعه‌کان له‌ بابته‌ی غه‌زله‌ن و وه‌سف و پیا‌هه‌لانی یار و خۆشه‌ویست مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی شیعه‌کانه، نه‌مه‌ بۆته‌ هۆی نه‌وه‌ی که زمانی شیعه‌کانی کوردی تاییه‌تیه‌کی هه‌بی له‌ به‌کاره‌یتانی ئاوه‌لئاوه‌کاندا. له‌به‌ر نه‌مه‌ ده‌بینین زۆری به‌کاره‌یتانی ئاوه‌لئاوه‌ له‌ دێره‌ شیعه‌کانیدا بۆته‌ شیوازیکی تاییه‌ت به‌م جوړه‌ شیعرانه‌ی کوردیه‌وه‌ که له‌بابته‌ی شیعی گۆرانی (لیریک) دان. نه‌مه‌ش له‌ راستیدا ده‌مانبات بۆ مه‌غزاو جه‌وه‌ه‌ری شیواز وه‌ک بیسلی ده‌لی (شیواز ریگایه‌که‌ له‌ راسته‌پری و باوو ده‌رده‌چی، له‌به‌ر نه‌مه‌ به‌کاره‌یتانی زمان به‌م شیویه‌ به‌ به‌کاره‌یتانیکی شیوازگه‌ریانه‌ ده‌ژمی‌ردری‌ت. بۆ‌گونه‌ به‌کاره‌یتانی ئاوه‌لئاوه‌کان به‌کاره‌یتانیکی شیوازگه‌ریانه‌ ده‌بی. نه‌گه‌ر هاتوو به‌زۆری به‌کاره‌یتان و زیاده‌ رو‌ییان له‌ به‌کاره‌یتانیدا کرد)⁵⁸.

نه‌گه‌ر سه‌رنجی نه‌م پارچه‌ غه‌زله‌ به‌دین ده‌بینین ئاوه‌لئاوه‌کان که‌ره‌سته‌ی سه‌ره‌کی و زۆربه‌ن له‌چاو وشه‌کانی تر دا :

له‌یله‌که‌ی بی مه‌یله‌که‌ی مه‌حبویه‌که‌ی عه‌یاره‌که‌م
 شو‌خه‌که‌ی به‌دبه‌خته‌که‌ی بی ره‌حه‌که‌ی غه‌داره‌که‌م
 زالمه‌ی له‌ خوا نه‌ترسه‌ی کافره‌ی بی مروته‌
 قاتله‌ی عاشق کوژه‌ی جه‌للاده‌که‌ی خو‌غو‌اره‌که‌م
 گول به‌ده‌ن سیمین زه‌قه‌ن خه‌ت یاسه‌مه‌ن فندق ده‌هه‌ن
 نه‌سمه‌ره‌ی قه‌د عه‌ره‌ره‌ی ناز و نه‌زا‌که‌ت داره‌که‌م
 نه‌ه‌رجوان نه‌برۆ که‌مان شیرین ده‌ان و نو‌کته‌دان
 تو‌رک ره‌فتار و په‌ری رو‌خسار و کاکۆل داره‌که‌م

که‌ره‌سه‌ی سه‌ره‌کی نه‌و شیعه‌ بریتیه‌ له‌ ئاوه‌لئاوه‌، هه‌ندێ وشه‌ی تر ده‌بینین نا‌ون یان ناوی به‌کرن (اسم فاعیل) به‌لام له‌واتای شیعه‌که‌دا له‌ سیمانتیک دا نه‌وانیش له‌به‌ر نه‌وه‌ی شیوه‌و سیفات و ره‌وشتی یاره‌که‌ی پیشان ده‌ده‌ن نه‌وانیش ئاوه‌لئاوه‌ن. نه‌وه‌ی

⁵⁸ رولف سان‌دل، مفهوم الاسلوب، ترجمة لماء عبدالحميد، الثقافة الاجنبية، العدد الاول، السنة الثانية،

سهرنج راكيشه لهو پارچه شيعره دا كارى بده گمهن تيا دا به كار هاتووه نهو كارانهش كه به كار هيتراون بى هيزن.

وهك له پيشتر وتمان شيوازيكى كوردى نهويه راسته خو رووده كاته خوشه ويسته كهى و دهيدوينى. نهگهر سهرنجيكى چو نيبه تى دارشتنى نامرازه كان بدهين لهم رووه ده بيبين له دپى يه كه م دا نيشانهى ناسراوى (هكه) و نامرازى خستنه سهرى (ى) (نيزافه) له سهر ناو و ناوه لئاوه كان داناوه، له دپى دووهدا نيشانه ناسياريه كهى لابر دووه، له دپى سييه مه وه نامرازى خستنه سهره كه شى فريداوه به ته نيا ناوه لئاوه كانى به شيويه كه ريز كردووه كه نزيكى و گونجان و هاوده نكيه كى ته واو له نيوان دهرخهر و دهرخواوه كاندا ههيه.

نهم جوړه دارشتن و هه لباردنې وشهيه له لاي كوردى يه كيكه له ره گهزه جوانكاريه كانى شيواز، ره گهزيكى ديكهى جوانكارى لهو پارچه شيعره دا بريته له موسيqa نهو وشه و زاراوانهى كه كوردى داپرشتون له دووتويى شيعره كاندا جوړه موسيqa و ناوازيكى چون يه كيان ههيه و هاوسه نكيه له نيوان برگه و پارچه كانى وشه كاندا به دى ده كرى و زور به ناسانى ده توانرى برگه برگه بكرين، له كو تايبى ههر برگه و پارچه كدا موسيqa و ناوازيكى تايبه ت به دى ده كرى كه له نه نجامى نهو ده گانه وهيه كه وهك قافيه له كو تايبه وشه و زاراوه كاندا ههر وشهيه كه له گه ل نهوى ديكهى پاش يان پيش خويدا قافيه يان دروست كردووه به مهش ره گهزيكى ترى جوانكارى شيوازي لهم پارچه شيعره دا زياد كردووه كه نهو يش ره گهزي (ره وعهيه) قه شهنگى و كو كيه كه دهبه خشى به شيعره كان. نهم لايه نه جوانكارى ان له شيوازي كورديدا ده بيه ته واو كه رى ره گهزه جوانكاريه كان چونكه وهك هو راس ده لى ((ته نيا جوانى قه سيده بهس نيه، به لكو ده بى سى حريكى هه بى كه ههر كاتى ويستى هه ستى گو يگر بولاى خو رابكي شى. ئاده ميزاد به ته بيه ت دلى به روى دهم به پي كه نين ده كرى ته وه، ههروه ها به دهنگى گريان دل تهنگ ده بى))⁵⁹. شاعير به ته نيا بير دهرنا برى . . به لكو هه ست و سوزى ناسك و كاي گهر به شيوازيك دهرده برى كه به هويه وه خو يته ر دهه ژينى و هه ست و سوزيان به ره و سوزى خو راده كي شى. نهم ره گهزه جوانكارى انه

⁵⁹ هو راس، هونه رى شيعرن حميدعميز كردوويه تى به كوردى، به غدا، ۱۹۷۹، ل ۲۰.

شیوازیان پی جوان و شیرین و دلگیر ده کری. ئەم مەبەستە لەم پارچە شیعەرە پر سۆز و جوانکاریەدا بەدی دە کری کە سەرئەجی زۆریە زۆری شاعیرانیشتی راکیشاو و هەست سۆزیان تیکەل بە هەست و سۆزی کوردی کردوو لە رێگە بە پینج خستەکی کردنی ئەم غەزەلەو :

ئەمان مردن عیلاجی سا لە ریتی پیغەمبەرا چاری
و یساڵ یا قەتل یا تەسکین لە هەر سی بۆم بکەن چاری
و هەسا سووتاوم ئەسلەن تابى فریادم نەما سا دە
رەفیقان نیو سوتوون ئیو نامەرد غەزەلە هاواری

لە کونجی سینە دەنگی ئای و ئۆی دل دای بە مەحزونى
و یـیران بـی نەم دی ساتی لیتی نەیه نالەى بریندارى
بۆلای هەركەس دەچم مەنەم دەکا خۆت بۆچی رسوا کرد
دریغ کـوا حال زانی رەبى تووشم پینى بيمارى
تا لە کۆتاییدا نرخی شیعەرەکەى خۆی دەزانی و لە دنیادا کەس کەس و نرزانى
نییه :

دور و یاقوت ئەبارى لەم کەلامە شیرینەى کوردی
خوا سا کوا لـه دنیادا قەدرزان و خریدارى

جوانى و ناشرینی هونەریک لە پێوەندى نێوان بەشەکانى ئەو هونەرەدا دەرەکەو و پێوەندى تاکە بەشەکانە بە هەموو پارچە هونەریەکەو. لە غەزەل یا قەسیدەیه کدا لایەنە جوانکاریەکان لە سەرئەجی پارچە غەزەلەکەدا دەرەکەو جگە لەوێ لە بەش و نیو دێرەکانیشدا خۆیان دەنوینن، بەلام بەتەنیا لە وشەیه ک یا زاراوێه کدا خۆی حەشار نادا لەبەر ئەمە بەلای هەربارت دوه ((بەشەکانى مۆرفۆلۆجى بەتەنیا و تاکە تاکە جینگای ئەو نین جوانیان تیدا دیاری بکری، تاوێه ک پێوەندى لە نێوانیاندا دروست نەبى))⁶⁰، ئەم رەگەز و تاییهتیه جوانکاریانە کە بریتین لە (مۆسیقا، جوانى و بەرزى، جۆرە ئەفسونیکى تیدایه کە سەرئەجى خۆینەر رادەکیشتى بەمەش لایەنەکانى شیوازی

⁶⁰ الدكتور عزالدین اسماعیل، الاسس الجمالية فى النقد العربى، القاهرة، ط الثانية، ١٩٦٨، ص ٢٣٤.

تەواۋ كىردۈۋە بەبى ئەۋەى زەھمەت و ناۋىزەبىي و ئالۋىزى تىدابى بەۋاتايەكى تر بە سوك
و سانايى بەرھەمىكى جوان و دلگىر و پىرسۆزى پىشكەش كىردۈۋىن. ئەم جۆرە شىۋازە
لە شىعرەكانى كوردىدا جگە خۆشى و تام و بۆۋ رەۋان و ئاسانىيەكەى كە خۆينەر
ھەستى پى دەكاو خۆشى دەبەخشى، توانا و دەسەلات و كارامەبى كوردىش دەرەخا
لە بەكارھىنەنى ئەو جۆرە ھونەرەنەدا كە لە ئەنجامدا دەبنە ھۆى ئەۋەى شقىلىكى
تايىبەت بەدەن بە شىعرەكانى و شىۋازى تايىبەتەكەى پى ديارى بكات.

سەرچاوه‌كان

كوردییەكان :

- ئەحمەدی خانی، نوپه‌ه‌را سیدیایی مەزن ئەحمەدی خانی، صادق بهاء الدین، بەغدا، ۱۹۷۹.
- ئەمین فیضی بەگ، ئەنجومەنی ئەدەبیات، توێژینه‌وه‌ی لیژنەی ویژەو کەله‌پور، کۆری زانیاری عێراق، دەستەوی کوردی، بەغدا، ۱۹۸۳.
- توفیق قەفتان، میژووی حوکمدارانێ بابان له قەلاچاولان، بەغدا، ۱۹۶۱.
- جەلال مەحمود عەلی، ئیدیۆم له زمانی کوردیدا، زنجیرە کەله‌پور ۱- بەغدا، ۱۹۸۲.
- جەمال نەبەز، زمانی یە‌ک‌گرتووی کوردی، یام‌برگ، ۱۹۷۶.
- خانای قوبادی، شیرین و خوسرو، ساغکردنە‌وه‌ی محمدی مە‌لا کە‌ریم، بەغدا، ۱۹۷۵.
- دلشاد عەلی مە‌مەد، بنیاتی هە‌لبە‌ست له هۆ‌نرا‌وه‌ی کوردیدا، نامە‌ی ماجستێ‌ر، زانکۆی سە‌لاحە‌ددین، ۱۹۸۹.
- دیوانی ئە‌دە‌ب، یادگاری عبدالله بە‌گی مصباح‌الدیوان، چاپی سی‌یە‌م، هە‌ولێ‌ر، ۱۹۶۶.
- دیوانی حاجی قادری کۆ‌یی، لێ‌کۆ‌ڵینه‌وه‌و لێ‌کدانە‌وه‌ی سە‌ردار حە‌مید میران، کە‌ریم مستە‌فا شاره‌زا، پێ‌دا‌چو‌نه‌وه‌ی مسعود محمد، ۱۹۸۶.
- دیوانی حە‌ریق، کتێ‌بخانه‌ی مە‌ریوانی، ژماره‌ ۶، بەغدا، ۱۹۳۸.
- دیوانی سالم، کوردی و مە‌ریوانی، چاپی یە‌کە‌م، بەغدا، ۱۹۳۳.
- دیوانی سید یعقوب ماهیدە‌شتی، هە‌ول و کۆ‌ششی محمد علی سلطانی، ۱۳۶۳هـ.
- دیوانی کوردی، کوردی مە‌ریوانی، چاپی یە‌کە‌م، بەغدا، ۱۹۳۱.
- دیوانی شیخ ره‌زای تالە‌بانی.
- دیوانی مە‌حو‌ی، لێ‌کدانە‌وه‌و لێ‌کۆ‌ڵینه‌وه‌ی مە‌لا عبدالک‌ریمی مدرس و محمد مە‌لا ک‌ریم، بەغدا، ۱۹۷۷.
- دیوانی نالی، لێ‌کۆ‌ڵینه‌وه‌و لێ‌کدانە‌وه‌ی مە‌لا عبدالک‌ریمی مدرس و فاتح عبدالک‌ریم، بەغدا، ۱۹۷۶.
- دیوانی نالی و فەر‌ه‌نگی نالی، لێ‌کۆ‌ڵینه‌وه‌و ساغ کردنە‌وه‌ی د.مارف خە‌زنە‌دار، بەغدا، ۱۹۷۷.
- دیوانی وه‌فایی، لێ‌کۆ‌ڵینه‌وه‌ی محمد عە‌لی قەرە‌داغی، بەغدا، ۱۹۸۶.
- ره‌مزی قە‌زاز، داستانی دوو پالە‌وان، فە‌قی ئە‌حمە‌دی دارە‌شمانه‌ و کە‌یغانی فەر‌ه‌نگ، مطبعة‌ الجاحظ، بەغدا، ۱۹۶۸.
- ره‌فیع حیلمی، شیعر و ئە‌دە‌بیاتی کوردی، چاپی دوو‌ه‌م، هە‌ولێ‌ر، ۱۹۸۸.
- سەر‌ه‌تایە‌ک بۆ لێ‌کۆ‌ڵینه‌وه‌ی شیعرێ کلاسیکی کوردی، چە‌ند وتاری‌که له دیداری شیعرێ کلاسیکی کوردیدا خۆ‌نێ‌ندرا‌وه‌تە‌وه‌، نامادە‌کردنی بۆ چاپ حە‌مە ک‌ریم، بەغدا، ۱۹۸۶.

- شه‌ره‌ف خانى بدلىسى، شه‌ره‌فنامه، گۆپىنى هه‌زار، به‌غدا، ١٩٧٣.
- عه‌لاهه‌ددىن سجدادى، مېژووئى ئه‌ده‌بى كوردى، به‌غداد، چاپى دووهم، ١٩٧١.
- عه‌لاهه‌ددىن سجدادى، نرخ شناسى، به‌غداد، ١٩٧٠.
- عه‌لاهه‌ددىن سجدادى، خۆشخوانى، به‌غداد، ١٩٧٨.
- عه‌لاهه‌ددىن سجدادى، ده‌قه‌كانى ئه‌ده‌بى كوردى، به‌غداد، ١٩٧٨.
- د. عه‌زه‌دىن مسته‌فا ره‌سول، سه‌رنجى له‌ زمانى ئه‌ده‌بى يه‌كگرتوو، به‌غدا، ١٩٧١.
- د. عه‌زه‌دىن مسته‌فا ره‌سول، شيعرى كوردى، ژيان و به‌ره‌مه‌ى شاعيرانى، به‌شى يه‌كه‌م، به‌غدا، ١٩٨٠.
- عه‌زىز گه‌ردى، ره‌وانبېژى له‌ ئه‌ده‌بى كوردیدا، به‌رگى يه‌كه‌م، رونبېژى، به‌غدا، ١٩٧٢.
- عه‌زىز گه‌ردى، ره‌وانبېژى له‌ ئه‌ده‌بى كوردیدا، به‌رگى دووهم، جوانكارى، هه‌ولېر، ١٩٧٥.
- عه‌زىز گه‌ردى، ره‌وانبېژى له‌ ئه‌ده‌بى كوردیدا، به‌رگى سېپه‌م، واتا ناسى، سلېمانى، ١٩٧٩.
- عه‌زىز گه‌ردى، په‌خشانى كوردى، زانكۆى سه‌لاحه‌ددىن، هه‌ولېر، ١٩٨٧، كتيبيكى مه‌نهبه‌جيه.
- عبده‌للا به‌گى مسباح — ديوان، شاعىرى گه‌وره‌ى خاكى موكرىيان، ليكۆلېنه‌وه‌و بلاوكردنه‌وه‌، نووسىنى دكتور مارف خه‌زنه‌دار، به‌غدا، ١٩٧٠.
- د. كامل حسن البصير، شيخ نورى شيخ صالح له‌ كۆزى ليكۆلېنه‌وه‌ى ويژه‌بى و ره‌خنه‌سازيدا، چاپخانه‌ى كۆزى زانبارى، به‌غدا، ١٩٨٠.
- د. كوردستان موكرىيانى، سينتاكسى رسته‌ى ساده له‌ زمانى كوردیدا، به‌غداد، ١٩٨٦.
- كه‌رىم شاه‌ره‌زا، نالى و زمانى ئه‌ده‌بى يه‌كگرتوو، به‌غداد، ١٩٨٤.
- د. مارف خه‌زنه‌دار، كېش و قافيه له‌ زمانى كوردیدا، به‌غداد، ١٩٦٢.
- د. مارف خه‌زنه‌دار، له‌بابه‌ت مېژووئى ئه‌ده‌بى كورديه‌وه‌، به‌غدا، ١٩٨٤.
- محمد ئه‌مىن زكى، تاريخ سلېمانى و ولاتى، به‌غدا، ١٩٣٩.
- محمد معروف فتاح، زمانه‌وانى، جامعه‌ صلاح الدين، هه‌ولېر، ١٩٨٧، كتيبيكى مه‌نهبه‌جيه.
- محمد ملا كريم، نالى له‌ كلاورۆژنه‌ى شيعره‌كانيه‌وه‌، به‌غداد، ١٩٧٩.
- مه‌سه‌عود محمد، چه‌پكىنك له‌ گولزارى نالى، به‌غدا، ١٩٧٦.
- هو‌راس، هونه‌رى شيعر، حميد عزيز كردويه‌تى به‌ كوردى، به‌غدا، ١٩٧٩.

گۆڤار و رۆژنامهكان :

- گۆڤارى كۆڤى زانىارى كورد، بهرگى يهكهم، بهشى يهكهم، ١٩٧٣.
- گۆڤارى كۆڤى زانىارى عىڤاق، دهستهى كوردى، بهرگى ههشتهم، ١٩٨١.
- گۆڤارى كۆڤى زانىارى عىڤاق، دهستهى كوردى، بهرگى نۆههم، ١٩٨٢.
- گۆڤارى كۆڤى زانىارى عىڤاق، دهستهى كوردى، بهرگى سيانزه، ١٩٨٥.
- گۆڤارى كۆڤى زانىارى عىڤاق، دهستهى كوردى، بهرگى چواردهههم، ١٩٨٦.
- گۆڤارى كۆڤى زانىارى عىڤاق، دهستهى كوردى، بهرگى شانزه و ههڤده، ١٩٨٧.
- گۆڤارى رۆشنبىرى نوێ، ژماره ٦٠، نىسان و مايسى ١٩٧٧.
- گۆڤارى رۆشنبىرى نوێ، ژماره ١٠٧، ئهيلولى ١٩٨٥.
- گۆڤارى رۆشنبىرى نوێ، ژماره ١١٢، كانونى يهكهم، ١٩٨٦.
- گۆڤارى رۆشنبىرى نوێ، ژماره ١١٣، ئادارى ١٩٨٧.
- گۆڤارى كۆليجى ئهدهبىيات، زانستگاي بهغدا، ژ. ١٥، بهغدا، ١٩٧٢.
- گۆڤارى ((شمس كوردستان)) رۆژى كوردستان، العدد ٦٥، ت ١، ١٩٧١.
- گۆڤارى كاروان، ژماره ٦٧، ئابى ١٩٨٨.
- گۆڤارى بهديان، ژماره ٤٧، شوباتى ١٩٧٨.
- رۆژنامهى ژيان، ژماره ٢٧، ٣١، ٣٢، ٣٩، ٤٠، ٤١، ٤٢، ٤٣، ٤٦، ٥٩.
- رۆژنامهى ژيان، ژماره ٢٩٣، ١٤/ئەيلول، ١٩٣١.
- برايهتى، ژماره ١٠، سالى يهكهم خولى دووهم، كانوونى دووهم ١٩٧١.
- برايهتى، ژماره ١، سالى دووهم، خولى دووهم، حزيرائى ١٩٧١.

عهره بيبهكان :

- ابن خلدون، المقدمة، مصر، مطبعة خيرية العامرة، ١٣٢٢ هـ.
- ابن القاسم اسماعيل بن عباد، الاقناع فى العروض و تخريج القوافى، تحقيق الشيخ محمد حسين آل ياسين، بغداد، ١٩٦٠.
- احمد أمين، النقد الادبى، لبنان، ١٩٦٧.
- احمد شايب، الاسلوب، مصر، الطبعة السادسة، ١٩٦٦.
- الاحمدى فى ترجمة الكلمات العربية بالكردية، دراسة و تحقيق مجموعة من اوقاف السليمانية، بغداد، ١٩٨٤.
- د. احمد مطلوب، البحث البلاغى عند العرب، الموسوعة الصغيرة، عدد ١١٦، بغداد، ١٩٨٢.

- أ.ف. تشتشرين، الافكار و الاسلوب، ترجمة د. حياة شارارة، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد.
- الشيخ جلال الحنفي، العروض التهذيبي و اعادة تدوينه، بغداد، ١٩٧٨.
- جلال الدين محمد، خطيب القزويني، الايضاح فى علوم البلاغة، الجزء الثاني، القاهرة.
- د. جوزيف مينشال شريم، دليل الدراسات الاسلوبية، بيروت، ١٩٨٤.
- داود سلوم، تطور الفكرة و الاسلوب فى الادب العراقي، بغداد، ١٩٥٩.
- رشيد احمد التركى، فلوير نظرة فى اسلوبه الفنى، الموسوعة الصغيرة، ١٣٢، بغداد، ١٩٨٣.
- روجر فاوولر، نظرية اللسانيات و دراسة الادب، ترجمة د. سلمان الواسطى، مجلة الثقافة الاجنبية العدد الاول، السنة الثانية، ١٩٨٢.
- رولف ساندل، مفهوم الاسلوب، ترجمة لمياً عبد الحميد العاني، مجلة الثقافة الاجنبية، العدد الاول، السنة الثانية، ١٩٨٢.
- المستر ستيفن شيمسلي لونكريك، أربعة قرون من تأريخ العراق الحديث، ترجمة جعفر الحياط، الطبعة الرابعة، بغداد، ١٩٦٨.
- سلامة موسى، الادب الشعبى، القاهرة.
- د. صفاء خلوصى، فن التقطيع الشعرى و القافية، التقطيع، ج/١، بغداد، ١٩٦٣.
- عبد القهار الجرجاني، دلائل الاعجاز، بيروت، دارالمعرفة للطباعة، ١٩٧٨.
- عبد السلام المسدى، المقاييس الاسلوبية فى نقد الادبى من خلال (البيان و التبيين) للجاحظ، حويلات الجامعة التونسية، العدد ١٣، العام ١٩٧٦.
- عبد السلام المسدى، السلوبية و النقد الادبى، مجلة الثقافة الاجنبية، العدد الاول، السنة الثانية، ١٩٨٢.
- على الجندى، فن التشبيه، بلاغة، أدب، نقد، الطبعة الاولى، مصر، ١٩٥٢.
- الدكتور عبد العزيز سليمان نوار، تأريخ العراق الحديث، القاهرة، ١٩٦٨.
- طراهم هاف، الاسلوب الاسلوبية، ترجمة كاظم سعد الدين، دار آفاق عربية، بغداد، ١٩٨٥.
- الدكتور غزالدين اسماعيل، الاسس الجمالية فى النقد العربى، القاهرة، الطبعة الثانية، ١٩٦٨.
- طوستاف فون غرنباوم، دراسات فى الادب العربى، ترجمة الدكتور احسان عباس، د. أنيس فريجة، د. محمد يوسف نجم، د. كمال يازجى، بيروت، ١٩٥٩.
- الشيخ محمد خال، الشيخ معروف النودهى البرزنجى، جزء ١، بغداد، ١٩٦٣.
- محمد القزلى، التعريف بمساجد السليمانية و مدارسها الدينية، بغداد، ١٩٣٨.

- محمد غنیمی هلال، النقد الأدبی الحديث، بیروت، ۱۹۷۳.
- الشیخ محمد بن مصطفی بن احمد الشهیر بالشیخ معروف النودهی، العمال الكاملة (المتفرقات) تحقیق مجموعة من أوقاف السلیمانیة، مطبعة العانی، بغداد، ۱۹۸۸.

فارسیه‌کان :

- علی اکبر شهابی، خراسانی، روابط ادبی ایران و هند یا تأثیر روابط ایران و هند در ادبیات دوره صفویه، طهران، اسفندماه ۱۳۱۶.
- محمد تقی بهار، سبک شناسی، یا تأریخ تطور نثر فارسی، جلد اول، چاپ دووم، ۱۳۳۷.
- صائب و سبک هندی، مجموعه سخنرانیهای ایراد شده در مجمع بحث در افکار و اشعار صائب به کوشش محمد دریاگشت، تهران، ۱۳۵۴.

ئینگلیزیه‌کان :

- J.A Cuddon, A Dictionary of Literary Terms, (London: Andre Deutsch, 1977).
- Coles Editorial Board, Dictionary of Literary Terms, (Toronro; Coles Publishing Company Limited, 1980)

Abstract

The thesis deals with "stylistic" which is regarded the basic aspect of literature. Generally speaking it includes the style of Kurdish classic poetry during a period of Kurdish literary history "An Era of affluence" within Sulaimany territory.

In the first chapter the researcher deals with the style and stylistics including theories and definitions about them in details, trying to show differences between many forms which differ according to different subjects, poetry in particular, reinforced by the sources concerning this study.

While in the second chapter he deals with the form "the visible face of the style" and the nature of using poetic language by the poets of the same school within Sulaimany territory and the most outstanding styles used not only by the poets of that period, but the generation coming after them also. He makes a survey of the unitive Kurdish language, the usage of the words and terms common at that time, the effect of the language and literature of the neighboring nation on the poetic language of those poets, and that effect is regarded an aspect of Kurdish literature at that period, And he deals with the subject of "metre and rhyme" and whether the Arabic methods are apt to be used by those poets "Ramel" and "Hazeg" metres in particular, which the poets of that era and after used.

In the third chapter he takes up the artistical nature of the same poetry school which includes "Naly, Salim and Kurdy" and the most important artistic characteristics of each of them and how much they differ by having their own ways with the most outstanding elements that make up their own poetic styles followed by three of them, but briefly, as we see "Kurdy" is known for his clarity, but Salim is ambiguous and more complex than the two of them.

The study comes in contact with some linguistic and grammatic items as concerning the poems with a formalist study of some lines intending to show the most important stylistic characteristics. In addition, the study covers Salim's style for playing on language by using interchanging.

To sum up it the study uncovers the most important artistic characteristics of a poetry school whose Kings are "Naly, Salim and Kurdy" going through the formalist nature which is a clear mark of the same school.

— — —

